

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

СОКОЛОВА А. В.

ВНЕСОК Я. А. МАМОНТОВА У РОЗРОБКУ ПИТАНЬ ТЕОРІЇ І
ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ОСОБИСТОСТІ

Монографія

Харків 2017

Рецензенти:

Калашник М. П. - доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри музично-інструментальної підготовки
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, Заслужений діяч мистецтв України;
Козак О. І. - доктор мистецтвознавства,
професор Харківського національного університету
мистецтв ім. І. П. Котляревського

*Рекомендовано до видання рішенням Вченої ради
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди
(протокол № 9 від 28.10 2016 р.)*

Соколова А. В.

Внесок Я. А. Мамонтова у розробку питань теорії і практики
формування естетичної культури особистості : монографія. – ХНПУ
імені Г. С. Сковороди, 2017. – 138 с.

У монографії на основі вивчення та аналізу широкого загалу літератури розглянуто теоретичні ідеї представників педагогічної думки кінця ХІХ - початку ХХ ст. з питань естетичного виховання; визначено джерела формування поглядів Я.А. Мамонтова на означену проблему та підґрунтя їх трансформації у цілісну концепцію естетичної культури особистості; узагальнено досвід діяльності педагога-митця з формування естетичної культури особистості у вітчизняних навчальних, наукових закладах, виокремлено й проаналізовано форми і методи формування естетичної культури особистості; актуалізовано головні положення концепції щодо сучасних проблем сьогодення.

Монографія адресована науковцям, викладачам, студентам педагогічної галузі, усім, кого цікавлять питання естетичного виховання особистості.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ПЕРЕДМОВА	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ІДЕЇ Я. МАМОНТОВА З ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ	13
1.1. Теоретичні підходи до проблеми естетичного виховання особистості в педагогічній думці кінця XIX – початку XX ст.	13
1.2. Трансформація теоретичних ідей педагога-митця щодо ролі естетичної культури у формуванні особистості	27
1.3. Концепція естетичної культури особистості Я. Мамонтова	54
Розділ 2. ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Я. МАМОНТОВА З ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ	64
2.1. Реалізація концепції формування естетичної культури особистості в навчально-виховній діяльності Я. Мамонтова	64
2.2. Роль педагога у формуванні естетичної культури особистості	
ПІСЛЯМОВА	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	

ПЕРЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ІМФЕ ім. М. Рильського – інститут мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Рильського НАН України

ІНО - інститут народної освіти

КІЖ – Комуністичний інститут журналістики

Муздрам – Музично-драматичний інститут

НКО – Народний комісаріат освіти

Удертес – Український державний театр-студія при Харківській політосвіті

УНДІП – Український науково-дослідний інститут педагогіки

ХДОВА – Харківський державний обласний архів

ХІНО – Харківський інститут народної освіти

ХМДІ – Харківський музично-драматичний інститут

ЦДАВОВУ України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

ЦДАМЛМ України – центральний державний архів літератури і мистецтва України

ПЕРЕДМОВА

Розбудова незалежної української держави, глобальні зміни життєдіяльності суспільства в загальному контексті європейської та світової інтеграції вимагають від вітчизняної системи освіти суттєвих змін спрямованих на підвищення її якості та конкурентоспроможності з орієнтацією на загальнолюдські демократичні й духовні цінності. Серед ефективних шляхів таких перетворень у законах «Про середню освіту», «Про вищу освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI ст.»), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки пріоритетними визначено формування нових життєвих орієнтирів особистості, створення умов для її самореалізації, підвищення ролі національного й громадянського виховання, зокрема його художньо-естетичної складової, націленої на формування духовності особистості.

Видатний український філософ, педагог Григорій Савич Сковорода вважав повноцінною особистістю високо духовну людину, яка усвідомлює й розуміє своє «Я», своє життєве призначення. Духовний світ людини, на його слушну думку, «ни к коєму-либo вєщєству не причитается; он ни золото, ни серебро, ни древо, ни огонь, ни вода, ни звезды, ни планеты» [, с.361].

До розробки проблеми духовного розвитку дитини на естетичних засадах звертався знаний педагог, науковець Василь Олександрович Сухомлинський. Він наголошував «Якщо не поліпшиться виховання, ми наплачемся з математикою, електронікою і космосом... Найголовніший засіб самовиховання душі – краса. Краса в широкому розумінні – і мистецтво, і музика, і сердечні відносини з людьми» [4/1, 610]. Найціннішими уроками митець вважав такі, які розкривали перед дітьми красу всього, що їх оточує, виявляли прекрасне в самій людині та спрямовувалися на створення красивого для людини. «Усе, що дає дитині естетичну насолоду, радість задоволення, має чудодійну виховну силу», – зазначав педагог [8/2, 545].

Представники сучасної вітчизняної педагогічної думки зазначають, що від того як людина вимірює себе, поводить з іншими, яку мету ставить перед собою та як її досягає, залежить духовність особи. Науковці та педагоги-практики ведуть пошуки нового змісту, форм і методів виховання, спрямованих на гуманізацію освіти, розвиток творчих можливостей і здібностей особистості, її національної свідомості та духовного багатства, що неможливо без розвиненої естетичної культури. Загальновідомо, що естетична культура виявляється через уміння особистості відчувати, створювати, поширювати естетичні цінності. Вона сприяє становленню єдності людини не тільки з оточуючим природним і соціальним середовищем, але досягненню гармонії із самою собою. Саме естетична культура забезпечує реалізацію творчих начал кожної індивідуальності в різноманітних видах її діяльності [uristinfo].

Проте, складні економічні умови життя, зумовлені значним розвитком ринкових відносин, переважанням комерційних відносин у всіх сферах існування, впливають на світогляд сучасної людини, призводять до розвитку в особи споживацького ставлення до навколишнього світу, сприймання оточуючих предметів та явищ лише з точки зору їх практичного використання з метою задоволення своїх особистих корисливих інтересів, уможливорюючи зневажливе ставлення до потреб і зацікавлень інших, не кажучи про суспільство в цілому. В індивіда формується зневажливе відношення до загальнолюдських цінностей та естетичного початку в багатьох напрямках його життєдіяльності. Не стабільний стан в політичній та економічній галузях призводять безпосередньо до кризи і в сфері культури. Естетичне ставлення підрастаючого покоління до світу, різних видів мистецтва, розуміння «позитивного» та «негативного» формується переважно під впливом стихійних факторів соціального оточення, зокрема засобів масової інформації, особливо телебачення. Глобальне поширення «масової-культури», що ґрунтується на комерційній основі, насичує

інформаційний простір псевдоцінностями, сприяючи занепаду естетичних ідеалів, зростанню байдужості, агресії, безкарності. Педагогічна спільнота констатує також «наявність прірви» між непроминушими цінностями вітчизняної та світової культури й цінностями підростаючого покоління, яке виявляється нездатним до досягнення кращих надбань, критичного аналізу й правильної оцінки якості отриманої інформації.

З огляду на викладене, виникають розбіжності обумовлені значущістю естетичної культури у цілісному розвитку особистості, й українського суспільства в цілому, та відсутністю єдності зусиль закладів освіти, сім'ї, громадськості, держави щодо підвищення її сформованості у сучасної молоді. Треба також відзначити, що елементарні здатності до розуміння естетичного закладені природою в дитині від народження і завдання української спільноти мають спрямовуватись на систематичний пошук і розробку шляхів цілеспрямованого процесу формування естетичної культури на кожному етапі життєдіяльності людини.

Проблема розвитку та виховання людини на засадах розуміння «краси», «добра», «любові» привертала увагу дослідників світу з давніх-давен (Аристотель, Г. Гегель, Платон, Г. Сковорода, С. Миропольський, В. Сухомлинський та інш.). Вивчення доробок учених свідчить про відсутність єдності щодо сутності поняття «естетична культура». У науково-педагогічній літературі виділяється кілька підходів вирішення цієї проблеми, де кожен науковець актуалізує свій конкретно-принциповий аспект. Так Ю. Жданов, Л. Коган, В. Межуєв, Л. Сисоєва та інш. розглядають естетичну культуру як суттєвий органічний компонент культури людства в цілому. Г. Гарт, І. Гончаров, М. Каган визначають її як систему засобів і продуктів, за допомогою яких людина естетично освоює навколишній світ. Більш вузько це поняття визначає У. Суна, розглядаючи естетичну культуру як сукупність естетичних цінностей, що створюються та використовуються суспільством на певному етапі його розвитку.

Сучасні вчені, кожен з точки зору свого наукового спрямування, намагалися опрацювати питання естетичної культури особистості: філософському – А. Арнольдov, А. Баян, І. Зязюн, А. Комарова, С. Кудрявцева, Л. Левчук, О. Семашко, У. Суна; психологічному – Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Б. Теплов, П. Якобсон; педагогічному – В. Бутенко, М. Верб, Д. Джола, Л. Коваль, Г. Падалка, Л. Печко, А. Щербо та інш. <http://lib.iitta.gov.ua/4957/1/pxo4.pdf>

Конкретизація формування естетичної культури у дисертаційних роботах науковців пов'язується також з різними віковими категоріями. Так В. Ірклієнко, О. Комаровська, Н. Савіна, І. Таран та інш. звертаються до молодшого шкільного віку; М. Солончук, Т. Турсуновта інш. – середнього; В. Орлов, В. Рева, О. Ростовський, О. Сташук, І. Фичора та інш. – учнів старших класів і профтехучилищ; Л. Демент'єва, О. Рябініна, К. Юр'єва та інш. – майбутніх вчителів. Науковцями розглядаються також різноманітні засоби та умови естетичного виховання, формування естетичної культури особистості: за допомогою музики – Ж. Борбодоев, В. Нікуліна, художньої самодіяльності – В. Орлов, народної творчості – Т. Турсунов, образотворчого мистецтва – Н. Савіна.

Значний інтерес представляє монографія О. Михайличенка «Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (ретроспективно-теоретичний аспект)». У дослідженні висвітлюється діяльність музичних і громадських товариств («Боян», «Міщанський хор», «Просвіта», «Слав'янське товариство», «Союз українських співацьких і музичних товариств», «Товариство аматорів музики», «Товариство любителів хорового співу», Харківський музичний гурток та інш.), закладів освіти та видатних вітчизняних діячів II половини XIX – початку XX ст. (І. Алчевського, О. Кошиця, С. Крушельницької, М. Лисенка, С. Людкевича, Г. Хоткевича та інш.), які сприяли розвитку музично-естетичного виховання дітей та молоді на українських землях.

Загальновідомо, що рівень естетичної культури знаходить свій вияв у професійній діяльності людини. Індивід будь-якої професії, якщо він являється висококласним фахівцем, перетворює свій естетичний ідеал у результати власної праці, які віддзеркалюють його внутрішній світ, життєві принципи, спрямування [Л. Анучина, О. Уманець].

У контексті обраного педагогічного явища значний інтерес викликають дослідження змісту, етапів, форм і методів формування естетичної культури вчителів. У доробках С. Мельничука знайшов висвітлення історико-педагогічний аспект формування естетичної культури майбутніх вчителів. Л. Дементьєва, Г. Падалка розглядають умови її формування, Л. Побережна – вплив української народної музики на розвиток естетичної культури студентів музично-педагогічних факультетів тощо.

Визначаючи естетичну культуру як один з напрямків розвитку особистості майбутнього вчителя, Г. Корольова, Г. Петрова пропонують формувати означений феномен в залежності від професійної спрямованості. Професіограма педагогічної діяльності включає художню спрямованість особистості вчителя, рівень духовної та естетичної культури, практичну підготовленість тощо. Серед факторів, що забезпечують успішність процесу розвитку естетичної культури студентів, вчені визначають наступні: усунення одноманітності змісту, форм і методів естетичного виховання; прояв ініціативи й фантазії викладача та емоційної активності студентів. Науковці підкреслюють важливе значення позааудиторної роботи, зокрема театрального мистецтва.

У деяких сучасних дослідженнях (В. Бачинін, Л. Тализіна та інш.) естетична культура являє собою підсистему культури духовної. Серед українських дослідників виділяється погляд Г. Шевченко, яка розглядає естетичну культуру як емоційний вираз духовної культури особистості.

На думку українських науковців О. Азархіна, Г. Комарова, В. Матюхіна, А. Щербо, естетична культура особистості виявляє рівень

естетичної свідомості, здібність та потребу естетично сприймати світ. Метою її функціонування є створення загальнолюдських цінностей і духовний розвиток особистості та їх гармонійний зв'язок.

Науковий інтерес становлять праці, в яких при визначенні сутності поняття «естетична культура» значна увага звертається на її практичну спрямованість. М. Лейзеров та М. Киященко під естетичною культурою розуміють сферу матеріалізації здібностей людини із засвоєння й перетворення природи та суспільного життя за законами краси. Л. Коган у змісті досліджуваного феномену вбачає не тільки активну творчу діяльність людини з естетичного засвоєння світу, але й результати цієї діяльності. М. Володимиров крім діяльності по відношенню до оточуючої дійсності передбачає перетворення і самої людини.

У доробках учених щодо досліджуваної проблеми, існує два взаємопов'язаних види естетичної культури: естетична культура суспільства та естетична культура особистості. У зв'язку з завданням нашої роботи, зупинимося на сутнісному визначенні останньої. Естетична культура особистості відображає загальний рівень культури людини, коло її естетичних потреб та інтересів. Вона виявляється у здібності до естетичного сприймання, переживання, оцінювання оточуючої дійсності відповідно до набутих естетичних знань, навиків, потреб і смаку. Таке розуміння сутності естетичної культури особистості вкладають у її зміст Л. Зеленов, Л. Коган, Л. Столович, пов'язуючи її з естетичною свідомістю. М. Каган також характеризує дане поняття як єдність знань, переживань, норм поведінки та діяльності.

Н. Крилова, Л. Печко розглядають естетичну культуру не тільки як засіб і результат виховання, розвитку поглядів, свідомості особистості, але як чинник активізації творчого її потенціалу. Більш глибоке тлумачення даному поняттю дає М. Верб, визначаючи естетичну культуру особистості як інтегральне особистісне утворення, сукупність якостей, що дозволяють

людині повноцінно сприймати прекрасне та приймати участь у його створенні. Отже, естетична культура особистості – це сформована на базі власного життєвого досвіду та шляхом естетичного виховання з боку суспільства здатність розпізнавати й переживати естетичне в навколишній дійсності, керуватися виробленими культурою естетичними цінностями в своїй практичній діяльності, утверджувати нею красу світу та долати його недосконалість.

«Формування» в перекладі з латинської мови означає утворення, складання, породження, надання будь-чому певної форми [словарь]. Виходячи з цього, формуванням у педагогічному розумінні є процес цілеспрямованого впливу, в результаті якого виробляються певні духовні або фізичні якості особистості. Отже, під «формуванням естетичної культури особистості» розуміємо процес опанування особистістю естетичними цінностями суспільно-історичного досвіду, вироблення потреби й здатності бачити, сприймати, розуміти естетичне, постійно привносити та створювати його в усіх сферах власної життєдіяльності.

Важливість роботи з формування естетичної культури особистості полягає в тому, що вона пронизує всі сфери людської діяльності, зумовлює її тісний зв'язок із світоглядною, національною, громадянською, моральною культурою людських взаємовідносин, праці, освіти, побуту та інш. Вона гармонійно поєднує мислення й почуття, переконання й вчинки людини, є підвалиною її оптимістично-естетичного світовідчуття, джерелом творчого ставлення до своєї справи та сприяє організації життя особистості на засадах добра, краси та гуманізму, зараджує естетичному самовираженню, самореалізації.

Одним із педагогічно корисних шляхів вирішення головних завдань розвитку в Україні системи національної освіти й виховання є вивчення кращих надбань вітчизняної історико-педагогічної думки минулого, її творче переосмислення, обґрунтоване та зважене використання. Особливий інтерес

у розв'язанні окреслених проблем викликають теоретичні ідеї та практичні досягнення прогресивних педагогів, діячів культури періоду відродження національної освіти й культури України (20-ті рр. ХХ ст.). Це був період створення нової педагогічної теорії, модернізації роботи школи на засадах теорії «вільного виховання» та ідей експериментальної й гуманістичної педагогіки, активного впровадження української мови, діяльнісного зростання педагогічної творчості. Як зазначає О. Сухомлинська, парадигму виховного процесу цього періоду становили – підхід до дитини через еволюційно-біологічні й культурно-історичні закономірності розвитку та побудова на цій основі системи виховання. Мета спрямовувалась на формування яскравої й самобутньої індивідуальності [78,134].

Видатним представником прогресивних науково-педагогічних ідей тих часів був Яків Андрійович Мамонтов (1888 – 1940). Коло його інтересів дивовижно широке: талановитий викладач вищих і середніх навчальних закладів, відомий фахівець у галузі естетичного виховання особистості, педагог-наставник творчої молоді, драматург, історик і теоретик театру. У документах його приватного архіву збереглися спогади його колишнього студента В. Зарудського, який згадує педагога-митця як блискучого лектора, вченого глибокої ерудиції, людину високих і благородних моральних якостей [1.80,с.17]. В його житті і діяльності педагогіка і мистецтво, наука і творчість займали чільне місце, розвивалися одночасно, впливаючи одне на одного.

Вивчення численних джерел показало, що різні аспекти багатогранної спадщини Я. Мамонтова привертали увагу науковців, педагогів, діячів освіти, культури й мистецтва, літературознавців. Окремі аспекти літературно-драматургічних доробок митця розглядалися у монографічних працях Ю. Барабаша, М. Єршової, Й. Кисельова, Ю.Костюка, Г. Петрова та статтях О. Білецького, А. Гака, І. Михайлина, О. Пащенко, С. Пінчука, М. Рослика, Ю. Смолича, Е. Старинкевича, В. Яковенка, М. Яшека. За твердженнями цих дослідників Я. Мамонтов увійшов в історію української

літератури як один з її невтомних талановитих діячів. Його поезія свідчить про високу духовність митця, схильного до філософського споглядання [Істор літ-ри]. Значущу галузь літературного спадку митця становлять інсценізації творів Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського та інш., які за своїми сценічними якостями сприяли не тільки популяризації творчості видатних українських письменників-класиків. Постановка високохудожніх праць видатних українських письменників і поетів спрямовувалась на виховання національної гідності, любові до вітчизняної культури та української мови, відродження корінних джерел українського народу. За мотивами повісті І. Франка «Захар Беркут» Я. Мамонтов написав лібрето опери «Золотий обруч» (1930) (композитор – Б. Лятошинський).

Цінним внеском у розвиток вітчизняного театрального мистецтва були історико-театральні та критико-теоретичні праці Я. Мамонтова, понад три десятки п'єс, поставлених на сценах українських і російських театрів, статті на теми театрального життя 20-30-х рр. ХХ ст., рецензії на спектаклі.

Значне місце в розвитку вітчизняної педагогічної думки займає науково-педагогічна спадщина Я. Мамонтова, яка ще не знайшла свого достатнього вивчення в педагогічній науці та практиці навчально-виховної роботи. Останнім часом, при дослідженні певних педагогічних проблем, науковцями (Ю. Пелешок, Н. Сафоновою та інш.) наводяться окремі теоретичні ідеї Я. Мамонтова. Педагогічно доцільними й змістовними, на наш погляд, є кандидатські дослідження Г. Головки «Теоретико-методологічні проблеми педагогіки у творчій спадщині Я.А.Мамонтова /1888-1940/» (1995), А. Соколової «Формування естетичної культури особистості в науково-педагогічній і творчій спадщині Я.А. Мамонтова» (2001) та статті науковців. У роботах Г. Головки дана узагальнююча характеристика біографії педагога-митця, визначено основні етапи його життєвого і творчого шляху, проаналізовано теоретичні та методологічні питання педагогічної спадщини.

Вивчення наукових праць Я. Мамонтова дозволяє зробити висновок – Я. Мамонтов був засновником системного підходу в українській педагогіці 20-х рр. XX ст., який запропонував класифікацію педагогічних течій за їх цільовою настановою. Вся наукова та педагогічна діяльність митця в освітніх закладах м. Харкова, як свідчать спогади його дружини, сина, великої кількості учнів та педагогічні доробки, спрямовувалась також на пошуки творчих шляхів, методів і засобів навчання та виховання цілісної особистості, головну роль у формуванні якої він відводив культур. Ґрунтовна розробка означеної проблеми дозволила стати Я.Мамонтову першим вітчизняним науковцем, котрий розкрив зміст естетичної культури особистості, рівні її сформованості, її вплив на сфери життєдіяльності людини тощо. Однак, аналіз сучасних наукових праць та виявлених матеріалів дозволяє стверджувати, що на сьогодні теоретичні ідеї та практична діяльність Якова Андрійовича Мамонтова з формування естетичної культури особистості не отримали гідного висвітлення в науково-педагогічній та навчальній літературі.

Фактологічний матеріал дослідження становлять:

- документи й матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України м. Київ (ЦДАВОВУ України) фонди №№ 166, 1241; Центрального Державного Архіву-музею Літератури і Мистецтва України м. Києва (ЦДАМЛМ) фонд 264; Державного архіву Харківської області (ДАХО) фонди № 203, 820, 924, 1392; відділу рукописних фондів текстології Інституту літератури і мистецтва ім. Т.Г. Шевченка НАН України;

- постанови, розпорядження, навчальні плани та програми Народного Комісаріату Освіти (20-ті рр. XX ст.), матеріали з'їздів, нарад, конференцій, публікації у періодичних виданнях «Вісник педології та рефлексології», «Записки Харківського ІНО ім. О. Потебні», «Культура і побут», «Мистецька трибуна», «Педагогічний вісник», «Радянська освіта» та інш.;

- ґрунтовна праця Я. Мамонтова «Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч.1 Педагог як митець»;

- маловідомі для наукового загалу праці та статті Я. Мамонтова, розміщені на сторінках журналів «Нове мистецтво», «Путь просвещения», «Червоний шлях», «Шлях освіти» та інші;

- праці науковців кінця XIX – початку XX ст. з питань естетичного виховання: С. Ананьїн «Естетичне виховання» (1922), О. Бакушинський «Про завдання та методи художнього виховання» (1926), П. Блонський «Трудова школа» (1919), О. Гладкий «Естетичне виховання у духовній школі» (1910), Н. Крупська «Про завдання художнього виховання» (1924), А. Луначарський «Про виховання та освіту» (1976), С. Миропольський «О музыкальном воспитании народа в России и Западной Европе» (1882), В. Острогорський «Листи про естетичне виховання» (1894) та інші;

- дисертаційні дослідження Г. Головка «Теоретико-методологічні проблеми педагогіки у творчій спадщині Я.А. Мамонтова (1888-1940)» (1995), В. Ірклієнка «Формування естетичної культури молодших школярів у побуті» (1993), С. Мельничука «Формування естетичної культури майбутнього вчителя (історико-педагогічний аспект, 1860-1980 р.)» (1995), А. Соколової «Формування естетичної культури особистості в науково-педагогічній і творчій спадщині Я.А. Мамонтова» (2001); Є. Федотова «Проблема естетичного виховання школярів у педагогічній діяльності К.Г. Стеценка» (1976) та інші;

- роботи сучасних учених, педагогів-практиків, діячів мистецтва, присвячені проблемам естетичної культури та виховання особистості;

- матеріали, що висвітлюють драматургічну та мистецтвознавчу діяльність Я. Мамонтова: Ю. Барабаша, А. Гака, М. Єршової, Й. Кисельова, С. Пінчука, М. Рослика, Ю. Смолича, Є. Старинкевича, М. Яшека та інші;

- інтернетресурси.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНІЙ ТА ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Я. МАМОНТОВА

Естетико-педагогічна концепція Я. Мамонтова будувалася на національному ґрунті й відзначалася демократичністю, гуманністю та мистецьким характером. Формування особистості педагога відбувалося під впливом світових та вітчизняних просвітницьких ідей які були притаманні представникам передової інтелігенції кінця XIX - початку XX ст. На відміну від інших вітчизняних науковців, свої пошуки вчений спрямовував до кращих надбань історії педагогіки (ідеї Я. Коменського, Ж. Русо, І. Песталоцці, Л.Толстого) та сучасних для того періоду педагогічних течій, в основі яких лежали індивідуалізм, вільне виховання, інтуїтивізм [78].

Його приваблювали ідеї реформаторської педагогіки, представники якої виступали за оновлення школи та набуття учнями знань у ході творчої діяльності, з урахуванням індивідуальних зацікавлень дітей та їх природних нахилів до цієї діяльності. Авторитарному впливові на дитину вони протиставляли процес саморозвитку особистості, підготовці до майбутнього життя – організацію активної життєдіяльності [Кемінь, 6]. Головним учасником педагогічного процесу вважалася особистість дитини, а основна мета цього процесу вбачалась у гармонійному розвитку всіх її здібностей.

Теоретичні погляди Я. Мамонтова з питань формування естетичної культури особистості пройшли значний шлях становлення, обґрунтування та практичної перевірки. Тому вивчення їх потребує особливої уваги та детального аналізу. У розділі на базі дослідження широкого кола джерел розглянуто підходи до розробки проблеми естетичного виховання у вітчизняній педагогіці тих часів, визначено динаміку розвитку теоретичних ідей педагога, щодо місця і ролі естетичної культури в формуванні

особистості та розкрито зміст естетичної культури особистості в спадщині Я. Мамонтова.

1.1. Теоретичні підходи до проблеми естетичного виховання особистості у вітчизняній педагогіці кінця XIX – початку XX ст.

Проблема естетичного виховання особистості завжди була актуальною в педагогічній науці, розглядалася як принципово важлива складова педагогічної теорії, увага до вивчення якої то посилювалася, то послаблювалася, але ніколи не зникала. Періоди розквіту теорії естетичного виховання, як правило, співпадали з широкими громадсько-педагогічними рухами, поширенням прогресивних демократичних педагогічних ідей, спрямованих на формування естетично розвиненої особистості, забезпечення її гармонійного спілкування з навколишнім середовищем, суспільством і природою.

Ознайомлення з науково-педагогічною літературою й періодикою свідчить, що до XIX ст. питання естетичного виховання не були предметом фахових теоретичних досліджень. Поряд з цим, такі відомі українські педагоги, письменники XIX ст., як П. Білецький-Носенко, К. Єльницький, М. Коцюбинський, І. Котляревський, М. Манасеїна, Л. Модзалевський, Т. Тимковський у своїй практичній і творчій діяльності розглядали окремі питання естетичного виховання особистості.

Одним з перших педагогів-науковців, що звернувся до розробки даної проблеми був П. Білецький-Носенко (1774-1856) – учень І. Котляревського, людина енциклопедичних знань. Головна мета його педагогічної діяльності спрямовувалась на гармонійний розвиток людини. У власному будинку (с. Летинці, поблизу міста Прилуки) він відкрив шкільний інтернат, де намагався дати вихованцям різнобічні знання, прищепити їм високі естетичні смаки, визначити здібності й нахили, сприяючи їх розвитку. «Моє діло

готувати дітей до всього, робити їх добрими людьми і прагнути в них більше розвинути таланти, якими їх переважно наділила природа» [93, с.9]. Складаючи для дітей казки й оповідання, здійснюючи численні переклади літературних творів українською мовою, педагог піклувався про становлення внутрішнього світу своїх вихованців, прагнув підвести їх до розуміння прекрасного в літературі, мистецтві, природі та житті.

Більш глибоку розробку питання естетичного виховання дістали в науково-педагогічній спадщині Сергія Іринейовича Миропольського (1847-1907) та його педагогічній діяльності, яка розпочалася у Харківській духовній семінарії та щоденній недільній чоловічій школі.

С. Миропольський, будучи всебічно обдарованою людиною (сам гарно грав на скрипці, викладав хоровий спів, керував учнівським хоровим колективом), зміст естетичного виховання визначав як процес формування в людині здібності сприймати та розуміти прекрасне, а його мету вбачав у «служінні істині, добру й красі» [76, с.84]. Вчений обґрунтував категорії естетичного виховання та визначив його завдання: розвиток естетичних нахилів і здібностей школярів, задоволення художньо-естетичних потреб, виховання естетичного сприйняття й почуття, формування естетичного смаку.

Головними методами процесу естетичного виховання С. Миропольський вважав: використання краси православної церкви та церковного богослужіння, виховання засобами мистецтва, знайомство з історією народної художньої творчості, залучення школярів до природи та естетичного читання, зміну селянського побуту.

Про естетичне виховання школярів дбав і видатний педагог, українознавець Б. Грінченко (1863-1910), головним засобом якого він вважав читання учнями художніх творів. Він підкреслював, що з самого початку дитячий розум повинен звикати до правдивого й художнього в мистецтві, щоб розвивалися та удосконалювалися естетичні смаки, тому твори, написані

для школярів, повинні відповідати усталеним художнім смакам. Значну увагу педагог приділяв художньому оформленню творів для дітей, умілому використанню ілюстрацій. Це, на його думку, стимулювало розвиток у школярів почуття прекрасного, допомагало краще сприймати навчальний текст, виховувало естетичні смаки.

Загальнопедагогічний інтерес викликала, знайдена нами в журналі «Вісті Педагогічного Інституту ім. П. Шелопутіна», стаття В. Лисогорського «Значення математики у справі естетичного виховання» (1912-1913). Автор публікації шляхом розгляду основних математичних понять переконливо показав, що методично доцільне викладання математики сприяє естетичному вихованню дітей. Спираючись на погляди А. Пуанкаре та Дж. Юнга, В. Лисогорський стверджував – краса у математиці й краса в мистецтві не тотожні. У мистецтві краса спершу впливає на наше почуття й вже завдяки йому на інтелект, це краса якості та зовнішніх форм речей. Красу в математиці може сприймати, безпосередньо, тільки людський інтелект, тому що тут краса міститься в гармонічному порядку частин, у гармонії форм і чисел.

В. Лисогорський був переконаний, що навіть початкову й елементарну математику можна викладати таким чином, що її засвоєння буде супроводжуватися насолодою краси рівномірності та симетрії геометричних форм, витонченістю рішення задач. Головну роль у цьому процесі він відводив учителю. Важливим для формування естетичних переживань та вмінь є, на його думку, не обсяг знань, а метод викладання математики, обраний вчителем. Серед засобів він пропонував: побудову, креслення та ліпку геометричних форм (куль, кубів, пірамід, ромбів і їх частин); відпрацювання вмінь витонченого рішення задач і доказу теорем; укорінення звичок охайного розташування рішень задач у зошиті та інш.

Педагогічно цікавою є, на наш погляд, теоретична праця О. Гладкого «Естетичне виховання у духовній школі» (1910). Автор

наголошував, що правильно організований процес естетичного виховання – «гарантія благородства, гуманності, аристократизму душі, того що становить мету морального виховання» [18, с.3]. Педагог підкреслював його велике значення в системі духовних шкіл.

Крім розкриття своїх теоретичних думок О. Гладкий пропонував й практичні засоби естетичного виховання учнів у духовній школі. Важливу роль він надавав викладанню різних видів мистецтва (музики, малювання, співів, гімнастики та інш.), вивченню літератури, поезії; знайомству з природою (екскурсії), розширенню доступу учнів до «корисних і шляхетних розваг» – самостійної організації й підготовки концертів, вечорів і читань та їх естетичному оформленню [18, с.11].

Аналіз джерел свідчить, що до початку ХХ ст. у розумінні понять естетичного й художнього виховання, естетичної й художньої освіти не було чітких розмежувань. Педагогічно доцільними й практично корисними були погляди та думки на ці питання педагогів-композиторів, видатних діячів культури і мистецтва того часу: П. Козицького, М. Леонтовича, К. Стеценка та інш.

Пилип Омелянович Козицький (1893-1960) – фундатор українського хорового мистецтва багато років свого життя віддав справі підготовки музичних кадрів на всіх ланках музичної освіти України. Її завдання він вбачав у розвитку здібностей особистості, здатності бачити й творити прекрасне. Педагог стверджував, що всі музичні здібності дітей комплексно й найбільш інтенсивно розвиваються в співацькій хоровій діяльності. На його думку, саме хоровий спів найбільш дієво виховував в учнях естетичний смак [188]. Микола Дмитрович Леонтович (1877-1921) – видатний вітчизняний композитор, педагог, надаючи перевагу хоровому співу у вихованні дитини, відзначав його значущий вплив на розвиток естетичних почуттів.

Кирилл Григорович Стеценко (1882-1922) відстоював ідею гармонійного розвитку особистості, принципово важливим компонентом

якого, на думку педагога, виступало естетичне виховання. Головну мету його він вбачав у пробудженні в особистості художнього почуття, виявленні та розкритті її творчих можливостей, стимулювання творчої активності. Дієвим засобом естетичного виховання К. Стеценко вважав мистецтво, бо «поезія, музика й співи, художнє малярство, скульптура беруться за те, щоб наповнити нашу уяву прекрасними образами і витиснути звідти все недобре, аморальне й дике» [103, с.5]. Як відзначають дослідники педагогічної діяльності вченого, головну перевагу митець надавав співу, особливо народній пісні, підкреслюючи її велику роль у пізнавальному процесі та вихованні. «Пісня українська розповість народові, хто він, «яких батьків ми діти»; розкаже його історію, які в нього були герої, хто такі Хмельницький, Дорошенко.... З пісень він узнає і серцем своїм прийме дух вольності й свободи народної, яку він колись мав і за яку діди його так тяжко боролись. З пісень своїх народ навчиться тому, чому не зможуть навчити ніякі лекції та самі натхненні слова. Пісня, дякуючи ритмові, з'явиться могутнім фактором для розвитку почуття єдності, гуртування і солідарності громадськості» [553, 304].

Значний інтерес становлять його численні проекти програм зі співів для «Єдиної трудової школи», проекти організації різноманітних курсів та спеціального факультативу для підготовки вчителів, створення збірників пісень для учнів та репертуарних збірок для позакласної роботи. У своїй педагогічній практиці він спирався на принцип загальності й державності музично-естетичного виховання, його виховуючий і гуманістичний характер, спрямованість на формування загальнолюдських цінностей та інтересів, свідомості й активності учнів у навчанні. Усвідомлюючи важливість естетичного виховання у різнобічному розвитку людини, К. Стеценко закликав творчу інтелігенцію, представників науки та мистецтва брати активну участь у будівництві нової школи, вихованні нового покоління.

Незважаючи на визнання педагогічної доцільності естетичного виховання в загальному виховному процесі, в XIX ст. не було розроблено його цілісної теорії, ясного та чіткого розуміння завдань, шляхів і засобів здійснення. Рішення цих питань все ще не виходило за межі окремих теоретичних і практичних пошуків і спроб.

Суттєвими для розвитку естетико-педагогічних питань стали зміни в ідейному змісті поняття мистецтва, які склалися в кінці XIX ст. Так домінуючий погляд «мистецтво для мистецтва» або «мистецтво для митців» почав втрачати своїх прихильників. Все більше почала стверджуватися думка про вплив мистецтва на життя людини та процес виховання, про те що мистецтво повинно належати більш широким верствам населення. Таким чином, у кінці XIX ст. мистецтво поступово стає важливим соціальним фактором.

Велике значення в розповсюдженні та розвитку питань естетичного виховання мав громадський рух, що зародився під гаслом естетизації школи та життя. Він охопив не тільки педагогів і батьків, а й художників, літераторів і навіть промисловців. Цей рух почався в Німеччині, коли в Гамбурзі було засновано педагогічне товариство піклування про мистецьку освіту.

Розквіт естетичної думки 20-х рр. XX ст. був закономірним явищем. Зміни, що відбулися в економічній, політичній і духовній сферах суспільства викликали значний інтерес серед представників уряду, діячів науки, культури й мистецтва. Вітчизняна естетична думка періоду національного відродження увібрала саме найкраще, прогресивне, що могла дати зарубіжна філософія, психологія та педагогіка тих часів.

Трактовка проблеми естетичного виховання в перші пореволюційні роки знайшла своє втілення в перших державних документах «Основні принципи Єдиної трудової школи», «Естетичне виховання», «Художня організація шкільного життя».

В «Основних принципах Єдиної трудової школи» від 16 жовтня 1918 р. сутність естетичного виховання розглядалася не як цілеспрямоване формування здібності сприймати, оцінювати й створювати прекрасне в житті та мистецтві, а лише як систематизована передача суми знань, навичок, поглядів, тощо. Тобто, поняття естетичного виховання цілком підмінялося естетичною, навіть, художньою освітою. На думку Е. Шевцова, ці документи були недостатньо чітко сформульовані, тому між окремими положеннями існували важливі протиріччя, що сприяло обмеженому розумінню змісту естетичного виховання.

У програмі 1921 р. його завдання сформульовані таким чином: «Естетичне виховання повинно увійти в школу в вигляді виховання творчого почуття дітей. Треба навчити дітей відчувати внутрішню волю до вільної дії і до сильної боротьби за виконання своїх задумів. Образотворчі мистецтва повинні навчити відчувати помітні речі, просторові й барвисті, відчувати їх красу та доцільність. Музика повинна навчити вільно і безпосередньо висловлювати свої почуття в звуках та співчувати всім голосам і всім закликам, які тільки звучать в світі. Пластика повинна навчити відчувати рух свого власного тіла і всього, що рухається в просторі ... Звикнувши вільно говорити, рухатися, чути, бачити, діяти, дитина у своєму житті буде без збентеження легко користуватися цими вміннями для виконання своєї творчої волі, знатиме дорогу, щоб дійти результату цієї волі» [88, с.131].

Основний зміст програми був пов'язаний з характеристикою окремих видів мистецтва, що спрямовувалися на загальний художній розвиток школярів, зокрема на оволодіння вміннями в галузі образотворчого мистецтва, музики та ритміки. Кінцевою метою художнього розвитку визнавалося формування творчих здібностей особистості до практичної діяльності.

Принципове значення для теорії естетичного виховання, що створювалася в той час, мала проблема краси, прекрасного в мистецтві та

житті. Вчення В. Бєлінського, М. Чернишевського, О. Герцена щодо соціального характеру розуміння краси, ідея Ф.Достоевського про те, що краса врятує світ знайшли своє відображення в різних інтерпретаціях теоретиків Пролеткульту. Н. Ієзуїтов і група літераторів, об'єднаних навколо журналу «На посту» протиставляли мистецтво красі, зводячи його зміст до «усуспільнення» почуттів і емоцій, тому заперечували виховну та пізнавальну функції мистецтва.

А. Воронський та його прихильники стверджували, що виховне значення мистецтва криється в красі його образного устрою, досконалості змісту й форми. На їхню думку, мистецтво – це пізнання життя, а не гра фантазії, почуттів і настроїв. Художнє пізнання – це завжди відкриття реальної краси дійсності та її примноження.

Як один із засновників системи естетичного виховання увійшов в історію естетичної думки А. Гастєв – вчений і економіст, теоретик і філософ Пролеткульту. Він був прихильником рішучого повороту естетики до практичних завдань суспільства, тому передбачав тісний зв'язок естетичного виховання з економікою, підвищенням якості праці та її продуктивності. На думку вченого, культуру революційного суспільства визначають не вірші, що уславляють його, а вміння кожного створювати красу на своєму робочому місці.

Науковець розглядав естетичне виховання як якісний аспект праці, показник її творчого характеру, тому головною метою естетичного виховання бачив у формуванні митців праці. До складових його змісту вчений відносив: включення художньої творчості в процес праці та формування творчих здібностей суб'єкта праці. Дослідники питань розвитку теорії естетичного виховання зазначають, що А. Гастєв у своїх поглядах припускався певної помилки, перетворюючи людину «у додаток машини, механізуючи її свідомість». Вбачається його захоплення перед технікою, абсолютизація її можливостей в суспільних процесах» [50,с.32].

На початку 20-х рр ХХ ст. уряд України приступив до розробки головних питань освітньої політики в загальному масштабі. Значне зростання безпритульних дітей, криза сім'ї, розруха й голод примусили уряд, педагогів-науковців, громадськість спрямувати увагу в галузі освіти й виховання на охорону дитинства та його організацію, поліпшення життя дитини та її оточуючого середовища. Наркомос УРСР від 2.07.1920 р. прийняв «Декларацію про соціальне виховання дітей», де зазначалося, що піклування уряду про школу залишалося, але вона вважалася частиною більш складної та багатогранної мережі заходів, спрямованих на охоплення вихованням і освітою дитинства.

У спеціальному «Пораднику з соціального виховання дітей» вказувалося, що завдання соціального виховання полягали в тому, щоб: «1) поставити на облік усіх дітей кожного району до 15 років; 2) вжити всіх заходів для забезпечення кожної дитини її правами: на матеріальне забезпечення, виховання, охорону її здоров'я; 3) взяти дитину з вулиці й влаштувати її у відповідну установу соціального виховання; 4) забезпечити допомогу й захист прав тієї дитини, що живе у сім'ї, але потребує на таку соціальну допомогу» [87,с.19].

В «Єдиному навчально-виховному плані для закладів соціального виховання дітей до 15 років в УРСР», що входив до «Порадника» значне місце відводилося естетичному вихованню. У першому випуску (1921) воно визначалося як мистецький принцип, а в «Керівництві з соціального виховання» (1923) вже мало назву «естетичне виховання». Його завдання полягали в тому, щоб навчити дітей бачити, чути, відчувати, убирати в себе красу навколишнього середовища; зробити близьким для дітей світ мистецтва: музики, живопису, архітектури, пластики, ритму; створити умови для розвитку естетичної діяльності дітей; створювати художнє в усьому, що оточує дитяче життя.

Важливим є те, що науковці того часу наполягали на необхідності розмежування в системі соціального виховання понять мистецького виховання та виховання різними видами мистецтва. Для навчання окремим мистецтвам, пропонувалося в усіх дитячих установах відкривати не менше трьох вільних студій: для образотворчого мистецтва, вокально-хорового та театрального мистецтва, але обов'язково під керівництвом педагогів-фахівців. Робота студій планувалася у двох напрямках: як допомога для широкого використання художнього принципу в різних галузях життя та як окрему галузь знань, що має свій зміст і свої методи.

Серед засобів, що пропонувалися у «Порадниках» були – пісні, ігри, казки та драматизація, дитячі журнали й художнє читання, дитячі свята, екскурсії в природу. Наголошувалося, що всі вони не повинні бути випадковими і тільки прикрашати дитяче життя, а мають стати безпосереднім життям дитини, сприяти формуванню у неї ініціативи, творчих умінь у досягненні поставленої мети, естетичному розвитку в цілому. Така побудова естетичного виховання, зазначалося в одному з poradників, зруйнує душевну самотність дитини, сприятиме розвитку ініціативи, вміння ставити перед собою мету і досягати її, а й буде забезпечено його душевне здоров'я [93].

Цінний внесок в розробку теорії естетичного виховання зробив А. Бакушинський. Вчений вважав, що естетичне виховання, як і вся пореволюційна педагогіка, не мало усталених, єдиних понять, принципів організації. Воно знаходилося на шляху пошуків і досліджень, які на думку вченого, повинні були проводитися у двох напрямках: вивчення закономірностей дитячої художньої творчості та її «продуктів» й розробки найбільш доцільних, з точки зору нової громадськості, методів художньо-педагогічного діяння. Головним предметом його розробок і критичних висловлювань було визначення впливу мистецтва на духовне формування особистості та суспільства в цілому. Науковець розглядав процес естетичного виховання як розвиток у людині творчого початку, що вимагало

пошуку та розробки ефективних педагогічних методів, спрямованих на особистість і формування її індивідуальної творчості.

Поряд із графікою, скульптурою та художньою організацією шкільного життя, одним із дієвих засобів естетичного виховання, на думку А. Бакушинського, була екскурсія. До її завдань він відносив формування у молоді вміння бачити й відчувати, а головною метою вважав виховання сприйняття та переживання людиною творів мистецтва. «Мало який підліток або юнак стане і повинен стати неодмінно художником. Але він має стати творцем в області обраної ним справи, щоб він міг чуйно сприймати і переживати художнє оформлення життя, щоб він мав сили боротися з антихудожністю.» [4, с. 118]. Вченим була розроблена методика показу музейного матеріалу різних епох із урахуванням психологічних та вікових особливостей слухачів.

Науковець вважав, що система художнього виховання повинна будуватися на свободі дитячої творчості, спиратися на закономірності дитячого розвитку, свободу вибору дітьми матеріалу та форми. Філософсько-теоретичні думки А. Бакушинського мали значну цінність, бо знаходили втілення в конкретних формах й методах естетичного виховання. Створена дослідником-експериментатором школа «Дитяча творчість» відрізнялася від інших навчальних закладів художньо організованим шкільним життям: діти самі естетично оформляли класні кімнати та приміщення, багато малювали, створювали різноманітні макети, прилади, ліпили та займалися іншою естетичною діяльністю.

Так народилася унікальна ідея А. Бакушинського про органічну єдність педагогічної та естетичної творчості, сутність якої полягала в нових педагогічних методах естетичного виховання. Зміст цих методів, згодом, був збагачений практичною діяльністю таких видатних педагогів, як В. Сухомлинський, Д. Кабалевський, Б. Неменський та інші.

Творчому характеру мети та завданням естетичного виховання були співзвучні погляди П. Блонського. Головну мету естетичного виховання людини він вбачав у розвитку її естетичної творчості, а одним з важливих завдань – розвиток її творчих можливостей, закладених самою природою. Засадою цього педагогічного процесу, зазначав педагог, повинно бути не мистецтво, а учень: його переживання, настрої, природні творчі здібності. Вчений стверджував, що на початку ХХ ст. навчання будь-якому мистецтву спрямовувалося на надання учням знань та специфічних технічних особливостей даного мистецтва, тому таке навчання не давало педагогічно доцільних результатів. Мова про навчання техніці будь-якого мистецтва, як наголошував П. Блонський, може йти тільки після того як у дитини вже утворилася радість і звична схильність до естетичного творчості [87]. На думку вченого, самостійне створення елементарних естетичних цінностей і дає згодом можливість кожному по-справжньому помічати, розуміти та створювати твори мистецтва.

Вчений підкреслював важливу роль учителя у даному процесі і зазначав, що запалена вмілим педагогом у дитини творча іскра і вихована на її основі любов до краси, повинні осяювати все життя і трудову діяльність людини [87]. Він наголошував, що саме нього залежить доля не тільки однієї людини, а й суспільства в цілому.

Значний інтерес представляють також погляди С. Ананьїна. У своїх роботах «Сучасна доба й виховання»(1922), «Естетичне виховання»(1922) вчений визначав естетичне виховання як складову частину загальної педагогічної мети, поряд із фізичним розвитком, інтелектуальною освітою, трудовим і моральним вихованням. Він стверджував, що естетичні потреби та нахили людини, як і стремління до творчості є загальнопоширеними рисами її психіки.

Науковець надавав особливого значення педагогічно правильному розумінні ролі естетичного виховання особистості у зв'язку з визначенням її

покликання, самого сенсу майбутнього життя. «Елементи художньої освіти є необхідною попередньою умовою успішного здійснення багатьох покликань, а також необхідним засобом для розуміння культурних цінностей мистецтва. Без естетичного виховання художні нахили залишаються прихованими або грубими, творчі сили не виявляються, людина позбувається ясного відношення до мистецтва» [3,с.89].

С. Ананійн був переконаний, що і методом, і засобом естетичного виховання є саме мистецтво та навчальні предмети, близькі до нього, насамперед – малювання.

Питання естетичного виховання порушувалися в педагогічних працях та практичній діяльності А. Макаренка. Так у роботі «Лекції для батьків» він наголошував на тому, що справжнє культурне виховання є обов'язком не тільки школи, а й батьків і починатися воно повинно з раннього віку, щойно дитина навчиться добре бачити, чути, говорити. Педагог пропонував використовувати читання казок, книжок, відвідувати кіно, театри, музеї та виставки (з наступним обговоренням та висловлюванням своїх вражень і почуттів), організовувати прогулянки за місто (під час яких ділитись з дітьми своїми думками від побаченого), залучати дітей до роботи з упорядкування дому.

До поняття естетичного виховання А. Макаренко відносив також зовнішній вигляд людини, що, на його думку, в певній мірі відображало внутрішній духовний зміст особистості. Естетичне виховання красою педагог пов'язував з життям і діяльністю особистості в колективі. Педагогічно доцільними засобами він вважав пісню, гумор, використання різних форм клубної роботи. Головними серед них були хор, оркестр, театральні постановки, кінофільми; створення краси побуту, праці та відпочинку.

Таким чином, незважаючи на визнання необхідності естетичного виховання в розвитку людини, в кінці XIX – на початку XX ст. його мета й завдання не були чітко сформульовані, залишалися не розробленими шляхи й

засоби реалізації. Вирішення всіх питань не виходило за межі теоретичних та практичних пошуків і спроб окремих педагогів, письменників та композиторів.

Соціально-економічні перетворення в суспільстві стали рушійною силою відродження національної освіти і культури України у 20-ті роки ХХ ст. Дослідження представників педагогічної науки і практики, діячів мистецтва спрямовувалися на розвиток особистості дитини, її індивідуальних здібностей і нахилів. Головним завданням навчання та виховання визначалося формування гармонійно розвиненої, соціально активної людини. Важлива роль у його вирішенні відводилася естетичному вихованню.

У перших урядових документах та наукових працях видатних педагогів, діячів освіти і культури означеного періоду значна увага приділялась розгляду питань змісту естетичного виховання, пошуку засобів, розробці форм і методів формування естетичної культури.

1.2. Трансформація теоретичних ідей педагога-митця щодо ролі естетичної культури у формуванні особистості

У процесі дослідження встановлено, що становлення теоретичних ідей Я. Мамонтова пройшло складний шлях розвитку. Вивчення архівних документів, маловідомих матеріалів, мемуарної літератури показало, що важливу роль у становленні ідей Я.Мамонтова щодо ролі естетичної культури в розвитку особистості відіграли такі соціально – педагогічні фактори, як оточуюче природне середовище, сімейне виховання, вплив викладачів тих освітніх закладів, де він навчався та самоосвіта. Постійне спілкування з красою української природи, спостереження та емоційне вчуття в тяжке життя простого народу, пізнання та вивчення особливостей української національної культури, потяг до навчання та творчої діяльності виявилися у майбутнього педагога-митця з дитячих років.

У фондах київського центрального архіву-музею літератури і мистецтва збереглися описи чарівної землі, збагаченої яскравою красою української природи, де народився Яків Андрійович Мамонтов, зроблені дослідниками літературної спадщини митця. Це – мальовниче село на Сумщині – Стріличне, тепер Шапошникове. «Неширокою балкою поміж пологих схилів протікає річка Стрілка. Сама річка невелика, води в ній небагато та вона надає своєрідної чарівності селу, що розкинулось на обох її берегах. У зелені потопають хати» [8А-55]. «Між рядами яблуневого саду ростуть квіти, а ще далі вниз, вабить око молодий березняк. То було найулюбленіше місце Якова. Пташине царство, як говорив він» [9А-69].

Природа – один із стародавніх вихователів людини. Вона впливає на особистість починаючи з її народження і оточує безперервно протягом всього наступного життя. Природа за допомогою органів зовнішніх почуттів діє на нахили й генетичні можливості дитини, розвиваючи повільно, але повсякчасно групу тих здібностей, які звуться естетичними. Заслужовує уваги той факт, що Я. Мамонтов не тільки захоплювався красою рідного краю, але й сам сприяв її збагаченню. Йому дуже подобалося садити дерева, квіти. Завдяки його працелюбним рукам довкола росло багато квітів, а біля двору шумувала віттям тополина алея [8А-55]. Любов до української природи, натхнення ставлення до її краси Я. Мамонтов проніс через усе життя. Навчаючись у Москві, в 1914 р. в своєму оповіданні «Червоні зорі» він писав: «Хотілося бути там, де біліють хати і синіє рідне небо,... на далекій Україні в стародавньому предківському палаці. Безмірно люблю ту вбогу спадщину, оповиту чарівним сяйвом історичних подій і дитячих фантазій» [69, с.5].

Особливе місце в процесі формування особистості, її світогляду посідає сім'я, яка є одночасно і середовищем для дитини, і першим вихователем. Поряд з цим, вона виконує функцію передачі духовного багатства національної культури, звичаїв і традицій, особливостей праці й побуту кожного народу. Сім'я закладає фундамент розвитку нахилів, можливостей і

здібностей дитини, її гуманних якостей та загальнолюдських цінностей. Саме такий вплив на становлення особистості та естетичне світовідчуття Я. Мамонтова мали його батьки.

Батько – Андрій Іванович, був розумним господарем, добре знав сільськогосподарську справу, любив землю. Він єдиний із родини «Момота» (так по вуличному звали діда Якова), пішов всупереч волі старого, домігся щоб йому виділили батьківської землі в самостійне використання і на ній поставив нову комору. Мати – Єфросина Трохимівна, була з шляхетних, тендітною, але роботящою жінкою, яка поряд з чоловіком працювала по господарству та дому. «У домі панувала ідеальна чистота, мати Якова без кінця чистенькою ганчіркою витирала порошок з речей. Коли бували гості – на столі були білосніжні серветки й срібні ложки. Вигляд Якова – завжди чистенький, добре одягнений, вихований, витриманий» [13А11].

Як згадує Тетяна Олександрівна Кукуленко, яка з матір'ю жила в будинку Мамонтових, «у ньому було чимало книг» і Андрій Іванович дуже любив поезію. Особистий приклад батька позитивно впливав на пробудження у юнака інтересу до читання різної літератури, розвиток його пізнавальної активності та потягу до навчання. Основою сімейного виховання були також любов до народу України та її чарівної природи, поважне ставлення до рідної землі та праці, почуття наполегливості й сумлінності в роботі.

Світогляд та естетичні почуття Я. Мамонтова формувалися й під впливом спілкування з простими людьми. Він добре знав життя та тяжку працю українського народу тих часів, розумів і поважав людей-трудівників. Ці знання та враження дитинства відіграли позитивну роль у становленні морального обличчя й особистих переконань педагога та знайшли своє творче втілення у його творах:

«Коли я дивлюся: обідрана хата,
занесена снігом, немає воріт.

Обшарпані діти, бо хворіє мати,
І сивіє батько від горя й клопіт .
Коли все те бачу, – тоді десь далеко,
немов би на хмарах хтось плаче й співа.
Бринять тії звуки, летять у серденько,
і вилитись хочуть в яскраві слова ...» [61].

Перегляд різноманітних джерел, у яких висвітлено спогади про педагога-митця, показав, що значний вплив на розвиток його естетичної свідомості відіграла народна пісня. Вона збагачувала загальноосвітній рівень юнака, активізувала пізнавальний інтерес, впливала на розвиток його естетичного сприйняття, почуттів, смаку, сприяла формуванню потреби у творчій діяльності. «Яків Андрійович любив слухати, як молоді дівчата співали українських пісень. Коли почує якусь незнайому, казав: «Ану-ану, повторіть». І запише її» [8А-55]. З повагою та великим інтересом ставився Я. Мамонтов до скарбниць української культури, її героїчного минулого, а у серці назавжди збереглися зворушливі почуття та яскраві спогади дитинства. «Пригадав, як колись сиділа тут ненька. Клав їй на коліна голову і довго – довго слухав її оповідання про славетних дідів та прадідів, що жили в цьому самому парку» [69, с.5]. Історія, українська культура, народна творчість були найулюбленішою темою його оповідань та бесід із сином Альбертом, якому він змалечку прищеплював любов до українського народу, його прагнень, до краси рідної природи та культури». Вони удвох затягували українських пісень, що частенько лунали з нашого березового гаю», як згадувала дружина митця – М. Гармсен-Мамонтова [10А, с.22].

Початкову освіту юнак одержав у трирічній Шпилівській церковно-приходській школі та п'ятирічній міністерській школі села Нижня Сироватка (типи шкіл кінця XIX ст. залежали від їх відомчого підпорядкування: залізничні, земські, міністерські, церковні та інш.). Церковно-приходські школи поділялися на однокласні з терміном навчання

три роки та двокласні – п'ять років. У затвердженому 1 квітня 1902 р. «Положенні про церковні школи» у § 1 підкреслювалося, що метою діяльності такого закладу було поширення в народі освіти в дусі Православної Віри й Церкви. «Послух матері Церкви – щире, у простоті серця, як це властиво дітям» [26, с.3].

У дослідженнях з цього питання вказується, що тривалість навчального року визначалася місцевим розташуванням церковно-приходських шкіл, особливостями їх місцевих умов, але не менше дев'яти місяців (у містах вона була довшою ніж у селах, у зв'язку з тим, що діти в селах допомагали батькам по господарству). Рік починався з 15 вересня, а закінчувався 1-15 травня. Навчальні програми однокласних шкіл передбачали 24 уроки упродовж тижня на молодшому відділенні та по 26 уроків на середньому та старшому. До складу предметів входили: Закон Божий (молитви, Священна історія, пояснення богослужіння й стислий Катехізис), церковний спів, церковнослов'янська граматики, російська мова, письмо, нотатки арифметики та рукоділля для дівчат.

На думку одного з дослідників змісту освіти тих часів, початкова освіта прагнула дати знання більш формального характеру, завдяки чому страждала однобічністю, відірваністю від життя, скеровуючи зусилля на набуття учнями елементарних знань. Головним засобом було граматичне навчання. Друге місце займали словесність, історія, географія. Про роль малювання та деяких інших естетичних дисциплін не доводилося й згадувати. Всі офіційні шкільні методики були збірниками практичних порад, як у короткий термін прищепити дітям більше певних знань у обсязі програми. Учителів, у їх більшості, не можна було назвати викладачами – це були чиновники, які за свою платню працювали більш або менш ретельно. Викладачі, що дійсно цікавилися своїми учнями, наукою та використовували всі сили на те, щоб викликати інтерес та любов до навчання, складали виняток.

Але Якову Мамонтову дуже пощастило. У міністерській школі села Нижня Сироватка він навчався під керівництвом Юхима Трохимовича Шерстюка – завідуючого школою та його дружини Любові Костянтинівни Шерстюк, яка працювала вчителькою. У своїй роботі вони гідно продовжували позитивні педагогічні традиції, започатковані тут Б. Грінченком.

Борис Дмитрович Грінченко одержав звання народного учителя у Харківському університеті і вчителював у Харківській, Сумській та Катеринославській губерніях. Основним в його педагогічній спадщині були – пріоритет особистості, гуманістичне ставлення до дітей, повага та довір'я до них. Високо цінував педагог книгу, як втілення ідеалів добра, правди, краси і гуманізму. Він був прихильником просвітницької пропаганди серед селян, що сприяло здійсненню своєрідного зв'язку школи з сім'єю. Б. Грінченко високо цінував українські народні пісні, як засіб утвердження високої моралі, естетичного розвитку, активно займався народознавством, пропагував культ рідної мови та народної педагогіки. Важливу роль у вихованні дитини педагог відводив праці, вважаючи, що поряд із розумовим і моральним розвитком вона сприяє фізичному вдосконаленню особистості.

Вчительська сім'я Шерстюків виховувала власних дітей (Василя та Ніну, з якими товаришував Яків) та своїх учнів у любові до правди й справедливості, рідної мови та української культури в цілому. На наш погляд, саме завдяки їх діяльності, у с. Нижня Сироватка існував драматичний гурток, а їх дім перетворювався на своєрідну молодіжну літературну студію. Педагогічні погляди цих вчителів, їх висока духовність і культура значно вплинули на подальше становлення світогляду, потягу до знань та формування естетичних ідей юнака. Підтвердженням цієї думки є написана Я. Мамонтовим у 1912 році новела «В осінній присмерк», присвячена Ю. Шерстюку. Театральні постановки гуртка та художні

літературні читання сприяли естетичному розвитку його учасників і слухачів, підвищували їх культурно-освітній рівень, пропагували серед населення кращі зразки українського літературного мистецтва.

Після успішного закінчення міністерської школи Яків дуже хотів продовжити навчання і батько підтримав його. За спогадами дружини митця: «Андрій Іванович надто добре пам'ятав, як сам він прагнув колись вчитися, як марно просив у свого батька дозволу на подальше навчання. Тому тепер він бажав дати сину своєму те, чого не міг одержати сам: справжню освіту й справжню спеціальність» [10А,с.8].

Восени 1901 р. Яків Мамонтов вступив до Дергачівського сільськогосподарського («землеробського») училища, яке було закладом закритого типу: учні жили, вчилися, працювали там протягом року, а на канікули їх на місяць відпускали додому. У документі щодо заснування училища зазначалося, що Харківське землеробське училище було відкрите на початку 1855 року з метою: «підготовки здатних людей в різній посаді з управління сільськогосподарськими маєтками і для поширення, взагалі, теоретичних і практичних відомостей про раціональне у сільському господарстві, з Високого зволення, при Харківській учбовій фермі відомства Міністерства Державного майна» [82,с.254].

Повний теоретичний і практичний курс навчання в училищі тривав 6 років, до яких додавалося 2 роки обов'язкової практики. У випускному класі учні залишалися у навчальному закладі лише 5 місяців, а останній час проводили на практиці в приватних господарствах або на фермі при училищі. Навчальний рік починався 1 вересня й розподілявся на два періоди: зимовий, коли учні вивчали теоретичні дисципліни та літній, який присвячувався виключно практиці.

Зміст навчання складався: 1) із загальних дисциплін (російська мова, Закон Божий, чистописання, арифметика, географія, російська історія); 2) із спеціальних (землеробство, тваринництво, рослинництво, ґрунтознавство,

ботаніка, зоологія, землемірство, огляд сільськогосподарських машин); 3) із допоміжних (геометрія, геодезія, мистецтво будівництва, законодавство креслення і малювання) [7]. По закінченні учні одержували атестат 1-го розряду з відзнакою, що надавав право на вступ до вищого навчального закладу, або просто атестати 1-го й 2-го розрядів. «Близькість до природи, свіже повітря, фізична праця, суворий режим – все це, як потім згадував Я. Мамонтов, надзвичайно зміцнило його і фізично, і духовно» [10А,с.9]. Важливу роль у становленні світогляду, формуванні знань та практичних умінь і навичок відігравали викладачі училища, серед яких було багато відомих на той час спеціалістів.

З особливою повагою згадував Яків Андрійович І. Білецького та П. Тиховського. Павло Іванович Тиховський – відомий літературознавець, читав в училищі літературу, працював над вивченням історії літератури, мистецтва, етнографії України та Росії. Завдяки йому, юнак не тільки захопився літературою, багато читав, декламував, але й почав самостійно писати вірші. Так у 1907 р. у київському журналі «Рідний край» було надруковано перший вірш Я. Мамонтова «Коли я дивлюся».

Під керівництвом П. Тиховського в училищі функціонував самодіяльний драматичний гурток демократичного спрямування, активну участь в роботі якого приймав молодий Я. Мамонтов. Він виступав як читець у концертах, виконував головні ролі в постановках, відзначаючись приємним голосом й виразною дикцією, привабливою зовнішністю та вразливою емоційністю. Згодом майбутній педагог і драматург, став керівником цього самодіяльного колективу, що з успіхом виступав перед селянами та, обізнаним з театральним мистецтвом, харківським глядачем. Активна діяльність гуртку була спрямована на пропаганду і популяризацію української літературної творчості, мала педагогічний вплив як на самих його учасників так і на слухачів, виховуючи почуття гуманності й патріотизму, сприяла формуванню естетичної культури особистості.

Постійне творче спілкування із співучасниками в процесі роботи над театральними образами, вміння чітко поставити завдання, досягти необхідного результату й створити у колективі атмосферу духовної єдності сприяли зародженню у юнака інтересу до педагогічної діяльності.

Навчаючись у Дергачівському землеробському училищі, на канікулах, Яків часто заїздив у с. Нижня Сироватка. Там він гостював у рідної тітки Анастасії та в родині свого найкращого друга Василя Шерстюка, з яким вони разом вчилися у школі й училищі. Під час таких зустрічей друзі багато сперечалися, обговорювали різні події, художні твори, декламували вірші або співали. В одному з листів до Ніни Шерстюк Яків писав: «Я приїхав з Васею до Шерстюків, на вечір чекали великий збір молоді. За столом у нас декламували, багато сперечалися, царював гумор, співали хором. Співали багато і добре» [13А]. Наведений епізод свідчить, характер і зміст такого спілкування сприяли розвитку у молоді естетичних почуттів, набуттю емоційного досвіду, співпереживання образів і подій, об'єднували всіх відчуттям співпричетності до формування загальнолюдських духовних цінностей.

Важливою сферою та одночасно умовою становлення та розвитку ідей молодого Я. Мамонтова щодо естетичної культури особистості була його творча діяльність. Вдома у Шерстюків склався своєрідний «літературний салон», де юнаки читали літературні твори. Їх репертуар складався з поезій: «Чернець» Т. Шевченка, «Сакія Муні» О. Мережківського, «Хазяїн» М. Нікітіна, байки Л. Глібова, «Пісня про Сокола» М. Горького. Як згадувала Ніна Шерстюк: «читали вірші, багато, спокійно розмовляли, а я тільки слухала та вчилася тонкому розумінню віршів». Я. Мамонтов захоплювався поезією, знав її до тонкощів, а емоційне та виразне читання було не тільки досконалим засобом формування його мовної культури, але й ефективною формою підготовки до подальшої педагогічної діяльності в галузі формування естетичної культури учнівської молоді.

У селі Нижня Сироватка, під керівництвом Ю. Шерстюка молодь ставила п'єси українських авторів: «Хазяїн» І. Карпенка – Карого, «Глитай або ж павук» М. Кропивницького, «Борці за мрії» С. Тогобічного. Яків Андрійович був одним з найактивніших учасників цього самодіяльного драматичного гуртка, спектаклі якого користувалися успіхом у сільського населення. Про одну з таких постанов писала в своєму листі Н. Шерстюк: «Літом молодіж задумала поставити п'єсу І. Карпенка – Карого «Хазяїн». З таким спектаклем не соромно було б і П. Саксаганському показатися» [13А]. Безпосередня участь у роботі молодіжних самодіяльних колективів сприяла розвитку творчих і організаторських здібностей юнака, його естетичних почуттів і смаку, виробленню умінь і навичок педагогічно доцільного спілкування з товаришами.

Після закінчення Дергачівського сільськогосподарського училища, одержавши атестат 1-го розряду з відзнакою, що надавав право вступу до вищого навчального закладу без іспитів, Я. Мамонтов з осені 1909 р. став студентом Київського комерційного інституту. Одночасно, на протязі двох років, він працював земським агрономом у Щигрівському повіті, на Курщині.

Вивчення архівних документів дає нам право стверджувати, що весь вільний час юнак присвячував ретельній підготовці до іспитів і заліків в інституті, а також самоосвіті. У фондах ЦДАМЛМ України збереглися матеріали, які свідчать, що Я. Мамонтов, на той час, мав сформований певний рівень естетичного світосприйняття життя та його цілеспрямованості. «Не від тебе першого чую такі нарікання на життя, і мені здається, що тут зло лежить у нас самих. І хочеться мені вибухнути тирадою: не збирайтесь жити, а живіть. Дивіться на смерть не для того, щоб ужахатися і живими хоронити себе, а для того, щоб ваша душа горіла невситимою, страшною спрагою Життя. Якщо реальна дійсність вбога – твори мрію, якщо Життя розіб'є одну мрію – шукайте іншу, але тільки: «вічно до нового, прекрасного,

доброго...будемо йти по шляху Золотому (цитата з Бальмонта)... Достатньо акуратно вивчаю свої науки (у січні я здав 2 заліки і до серпня, вважаю, здати ще 4-6)...Тут чудова бібліотека... Я багато прочитав про мистецтво В. Белинського, В. Брюсова, Д. Овсянико-Куликовського, М. Чернишевського. Дещо мені відкрилось, навіть багато що, але далеко не все» [7А, 26]. Наведений документ свідчить, що думки, які зароджувалися у майбутнього педагога, в той час, відіграли певне значення в розвитку його теоретичних ідей щодо важливої ролі естетичної культури у формуванні особистості.

Протягом двох років, виконуючи свої обов'язки агронома, під час робочих подорожей по селам, спілкування з селянами, поглиблювалася його любов до природи, української народної творчості та національної культури, знаходили свій розвиток погляди педагога-митця щодо глибокого осмислення свого педагогічного покликання. «Багато міг би розповісти тобі (В. Шерстюку) про службу земського агронома, але це – не цікаво. Загалом же, педагогіки я нізащо не проміняв би на земську діяльність... Мені потрібна не яскравість, а чистота, добро, то чого я шукав, про що мріяв на зорі своєї юності. Читав одну лекцію по сільському господарству. Успішно. Говорив по конспекту [7А26].

Перегляд різноманітних джерел, які висвітлювали життєвий шлях Я. Мамонтова показав, що справжньою школою становлення його як педагога, формування його науково-педагогічних ідей став Московський комерційний інститут, на економічне відділення якого він перевівся взимку 1912 р. Його освітою й науковою роботою, під час навчання в цьому закладі керували відомі професори-науковці О. Кізеветтер – талановитий педагог і історик, П. Новгородцев – досвідчений філософ і юрист, П. Соколов – психолог і педагог, завідувачий кафедрою педагогічної психології.

О. Кізеветтер – учень академіка В. Ключевського, після закінчення історико-філологічного факультету Московського університету його було

залишено на кафедрі російської історії. У 1903 році захистив магістерську («Посадская община в России XVII ст.), а у 1909 р. докторську («Городовое положение Екатерины II 1785 года») дисертації. У різні часи він викладав на Вищих жіночих курсах В. Гер'є, Лазаревському та Комерційному інститутах, народному університеті О. Шанявського. В. Ключевський у 1910 році, характеризував О. Кізоветтера як досвідченого й талановитого педагога, що мав 21 рік викладацької діяльності, з яких одинадцять було присвячено Московському університету.

За свідченнями дослідників спадщини О. Кізоветтера, він був лектором – митцем, педагогом з великої літери, який володів талантом конкретно-образного викладання матеріалу, з яскравими, художніми описами характерів людей того часу, їхньої живої особистості. Його лекції впливали на формування у студентів естетичної свідомості, розвиток естетичного сприйняття навколишнього світу та життя в цілому. Спілкування з О. Кізоветтером сприяло зміцненню інтересу Я. Мамонтова до педагогічної діяльності, розумінню творчого характеру педагогічної професії. Особливо приваблювали його думки професора про те, що «не можна бути істориком, не вмючи подумки уявити собі і відтворити словом перед іншими вища минулого в усій їх конкретності, у всій їх індивідуальній своєрідності, соковитості властивих їм життєвих фарб» [39, с.9].

Постійним захопленням О. Кізоветтера був театр. Його особистими знайомими були видатні театральні діячі, такі як М. Єрмолова, Г. Федотова, А. Сумбатов-Южин. На сторінках газет і журналів регулярно друкувалися його театральні рецензії, дослідження з історії російського театру. Згодом деякі з них увійшли до складу книги «Театр. Нариси. Роздуми. Нотатки» (1922). Науковцем була написана біографія славетного актора М. Щепкіна. Ці захоплення професора також глибоко відбилися на педагогічних ідеях Я. Мамонтова в галузі естетичної освіти і виховання.

Значний вплив на формування соціально-правових ідей та педагогічних поглядів Я. Мамонтова, щодо філософського розуміння особистості, мали теоретичні ідеї П. Новгородцева – голови московської школи філософії права, теоретика неолібералізму, талановитого педагога й адміністратора, відомого громадського діяча. Після закінчення юридичного факультету Московського університету у ступені кандидата його було залишено на кафедрі історії філософії права для підготовки до професорського звання. Вчений захистив дві дисертації: магістерську («Історична школа юристів, її виникнення й доля» (1897) і докторську «І. Кант та Г. Гегель у їхніх ученнях про право та державу» (1902). З 1906 року по 1918 рік П. Новгородцев був ректором Московського Комерційного інституту, в якому завдяки йому було створено не тільки високо кваліфікований, але й гідний у духовному плані педагогічний колектив .

Свій глибокий інтерес до видатних мислителів людства Платона, Ж. Руссо, Е. Канта, Г. Гегеля, Ф. Ніцше досвідчений педагог передавав студентам та слухачам науково-методичних семінарів. «Його семінарий був багатолюдний, жвавий, з пристрасними зустрічами марксистів, народників, ідеалістів; з атмосферою загальної довіри до майстерного, врівноваженого, внутрішньо палаючого і зовні стриманого керівника» [80, с.14].

На слушну думку дослідників, П. Новгородцев приваблював студентів не тільки ерудицією, дисциплінованістю думки, але своєю особистістю, спрямованою до вічного джерела істини, добра й краси. Я. Мамонтов зазначав, що П. Новгородцев казав про мету життя, право вченого досліджувати та обґрунтовувати цю мету. Навколо нього, його праць, доповідей і лекцій складалося ідейний бродило, закладалися основи духовного розуміння життя [80, с.16]. Талановитий педагог вплинув на вивчення Я. Мамонтовим спадщини філософів різних часів, сприяв формуванню у нього певного філософського ставлення до явищ дійсності,

зокрема до розгляду проблеми формування людської особистості та її естетичного виховання.

Особливо важливе значення для розвитку теоретичних ідей Я. Мамонтова з питань педагогіки, психології і проблем педагогічної творчості мало спілкування митця з професором П. Соколовим. У передмові до книги «Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч.1. Педагог як митець» Я. Мамонтов писав: «З почуттям великої подяки мушу відзначити, що велика частина ідей, висловлених у цій книжці, кристалізувалася у моїй свідомості під гострим критичним поглядом професора П. Соколова» [65, с. ІУ].

П. Соколов був одним з відомих талановитих представників експериментальної психології та педагогіки тих часів. Очолюючи, на протязі багатьох років, у Московському Комерційному інституті та на Вищих Жіночих курсах кафедру експериментальної психології та педагогіки, він 1919 – 1923 роки присвятив роботі у Центральній Психологічній лабораторії при МОНО. Цей заклад, у своїй науково-педагогічній частині, в значній мірі, був творінням П. Соколова.

За навчальним планом студентам Московського комерційного інституту на IV курсі дозволялося обирати собі спеціальний науковий цикл, про що в енциклопедичному словнику зазначалося: «У Московському комерційному інституті на загальному науковому підґрунті розвивається та чи інша спеціалізація, яка дає можливість студентам, згідно зі схильностями, ближче підійти з науковими методами до вивчення конкретних життєвих явищ, заглибитися у їх дослідження, і тим навчитися ще в школі, під керівництвом фахівців справи, вивчати наукові явища життя» [108,с.613]. І юнак обрав педагогіку – науку про яку він мріяв у роки своєї юності.

Помітивши захоплення Я. Мамонтова педагогікою та психологією, його науково – філософський склад мислення, знаючи про його літературну діяльність (з 1907 р. по 1913 р. митцем було написано більше 30 художніх

творів), П. Соколов запропонував йому досліджувати проблеми естетичного виховання. У 1914 р. у другому випуску журналу «Вісник Московського комерційного інституту» була надрукована стаття молодого науковця (Я. Мамонтова) «Проблема естетичного виховання». Окреслені питання було розглянуто з точки зору філософії, психології та педагогіки.

Після захисту актуальної за метою та змістом дипломної роботи «Художньо – дидактичний метод» (1915), у якій молодий дослідник запропонував новий підхід до використання різних видів мистецтва у навчально-виховному процесі, Я. Мамонтова було залишено на кафедрі педагогічної психології. Поряд з цим, у роки навчання він виступав з доповідями та лекціями на педагогічні теми як у самому інституті, так і за його межами. Педагогічні думки та дослідження студента-науковця друкувалися на сторінках «Вісник Московського комерційного інституту» та деяких московських і петроградських педагогічних видань.

Таким чином, під впливом комплексу факторів: природи, сімейного виховання, шкільних вчителів, самоосвіти та особливо викладачів вищої школи молодий Я. Мамонтов досліджує означену проблему та видає свої перші наукові праці «Проблема естетичного виховання» та «Художньо-дидактичний метод». У них знаходять обґрунтування ідеї молодого науковця щодо питань формування естетичної культури особистості.

Актуальність цієї проблеми Я. Мамонтов пов'язував з протиріччями соціального життя. Автоматизм і одноманітність тогочасного виробництва, естетичне зубожіння людського життя та перебільшені ознаки естетизму в мистецтві, за словами вченого, сприяли зростанню інтересу зарубіжної педагогічної думки до питань естетичного виховання особистості. Результатом цього процесу став соціально-громадський рух, який народився у Германії в кінці XIX ст. та знайшов поширення в Америці, Англії, Бельгії, Франції, Швеції. Його ідеї, спрямовані на підвищення ролі й місця естетичної освіти у вихованні та навчанні школярів і студентів, захопили не тільки

педагогів-науковців, вчителів, батьків, представників громадськості, але й діячів різних галузей мистецтва. Недостатнє практичне поширення цього руху на Україні і в Росії, науковець пояснював «культурною відсталістю російської самодержавної влади, де не були вирішені навіть найбільш примітивні питання шкільного життя» [65,с.28].

Я. Мамонтов стояв на позиції створення нової школи, провідна мета навчання та виховання якої полягала у підготовці особистості до активної життєдіяльності. Характерними ознаками її мали бути:

- можливість вільного, творчого розвитку учнями своїх розумових, фізичних і психологічних здібностей,
- врахування індивідуальних особливостей кожної дитини.

Вчений вважав, що одним із дійових засобів досягнення цієї мети, має стати естетичне виховання, в широкому розумінні, та мистецтво, як один з педагогічно доцільних засобів. «Впроваджуючи мистецтво у школу, синтезуючи його, де тільки можливо, з наукою, можна зробити сонячною тюремну атмосферу сучасної школи» [63, - С.19].

Педагог розглядав естетичне виховання не з точки зору професійної освіти, а як метод формування у особистості естетичного ставлення до світу: чуйності до прекрасного у природі, житті й мистецтві, розвиток дитячої фантазії та емоцій. Наголошуючи на універсальному характері такого методу, він підкреслював, що естетичне виховання повинно здійснюватися в комплексі з інтелектуальним та моральним розвитком особистості.

Науковець обґрунтував соціальний вплив процесу естетичного виховання, тісний взаємозв'язок з розвитком моральної активності, релігійного почуття та волі особистості. Я. Мамонтов зазначав, що з практичної точки зору, естетичний, художній дух повинен пронизувати не тільки школу і сім'ю, ним повинно бути сповнено культурне оточення людини та суспільство в цілому. Джерелами формування естетичного

ставлення до світу педагог вважав: природу, красу навколишнього середовища й побуту, мистецтво.

Використання мистецтва, як головного засобу формування естетичної культури, педагог обґрунтовував науковими доробками психологів Е. Меймана, Д. Овсяннико-Куликовського, щодо художньо-образного характеру пізнавальних процесів дитини. Крім того, і процес навчання, на думку вченого, повинен будуватися згідно з емоційно-фантастичною природою дитячого сприйняття, а всі знання мати, як правило, художню форму. Художньо-дидактичний метод викладання навчальних предметів науковець розглядав як одну з форм художньої творчості, зокрема, та естетичного виховання, взагалі. Кінцевою метою художньо-дидактичного методу викладання вважав формування естетичної культури особистості (естетичного ставлення до світу).

Досліджуючи детально процес художньої творчості, Я. Мамонтов визначив його ознаки, які на його думку, є характерними також і для процесу педагогічної творчості. В роботі «Художньо-дидактичний метод» знаходить відтворення становлення ідей педагога щодо деяких аспектів естетичної культури вчителя. Аналіз наукових праць Е. Вебера, І. Фолькельта, в яких вивчалася аналогія художньої творчості та педагогічної діяльності, дав Я. Мамонтову можливість визначити певні ознаки художньо-педагогічної діяльності, її головні фактори: учень, вчитель і предмет, а також розкрити форми використання художньо-дидактичного методу у викладанні матеріалу та його особливості.

На основі вивчення властивостей дитячої психіки та відповідно характеру дитячого пізнання, вчений визначив два вікових етапи використання художньо-дидактичного методу: дитячий вік (до 13-15 років) та юнацький. На першому етапі він вважав обов'язковим пристосування даного методу до навчальних предметів у зв'язку з притаманним дитині образно-художнім характером світопізнання. Основу другого, на думку

науковця, складала наука, теоретичні знання. Даний метод відігравав у ньому допоміжну роль, але використання мистецтва також було бажаним. «Адже мистецтво так само, як і наука, шукає істину, і воно не тільки не знаходиться у протиріччі з науковим пізнанням, але, навпаки, може бути прекрасним його супутником» [63,С.19]. Педагог підкреслював, що використання художньо-дидактичного методу неможливо лише у чисто науковому дослідженні.

Під час навчання в інституті Я. Мамонтов продовжував самоудосконалювати естетичні погляди, ідеї і смаки, приймаючи активну участь у літературно-художніх вечорах, що влаштовувались у навчальному закладі, відвідуючи театральні вистави, художні музеї [1.96].

У наступні кілька років (1915 –1918) він відійшов від науково-педагогічної роботи. Його було мобілізовано до царської армії, зараховано до кавалерійського училища, після закінчення якого він служив у гарнізоні Осташково на озері Селігер. У фондах ЦДАМЛМ України збереглася афіша публічної лекції Я. Мамонтова «Квіти і кров», яка відбулася 15 грудня 1917 р. в приміщенні Осташковської жіночої гімназії, але текст лекції не знайдено. Після демобілізації він оселився у батьківському селі, де займався самоосвітою та подальшим вивченням, осмисленням й розробкою зібраних науково – педагогічних матеріалів.

Аналіз низки періодичних видань свідчить, що у 1919 р. Яків Андрійович відновив свою творчу громадсько-педагогічну діяльність. У місті Суми він виступав з лекціями щодо питань освіти та естетичного виховання на курсах перед вчителями єдиних трудових шкіл та керівниками дитячих садків Сумського повіту, організованих відділом народної освіти. Я. Мамонтов також брав участь в організації місцевого драматичного театру, керував літературно-драматичною студією, яка діяла при ньому. У фондах ЦДАМЛМ України збереглися листи – спогади Ніни Шерстюк, подруги юнака і в одному з них розповідається про лекцію Якова Андрійовича під назвою «Педагог–художник»: «Це не лекція, а чудова музика. Хотілося

закрити очі і слухати» [13А,с.7]. Цей відзив яскраво характеризує наступну практичну діяльність митця в галузі педагогіки.

У 1920 р. Я. Мамонтов переїхав до міста Харкова і з того часу з цим містом пов'язано все його життя, науково-педагогічна діяльність і мистецтвознавча робота. У 20-ті роки роль м. Харкова як провідного наукового та освітянського центру значно зростала, що було зумовлено великими науковими традиціями міста. У цей період закладалися основи національної системи освіти та науки, розвиток культури й духовного життя йшов шляхом відродження національної свідомості: відкривалися нові навчальні заклади, функціонували різні освітні й мистецькі курси створювалися професійні та самодіяльні театральні колективи, відкривалися драматичні студії. Декретом ВУЦВК від 21 вересня 1920 року було запроваджено обов'язкове вживання української мови в освітніх закладах та установах.

Я. Мамонтов поринає у вир активної освітньої, науково-педагогічної, громадсько-літературної та театральної діяльності. Це робота у Науково-педагогічному комітеті НКО, Українському науково-дослідному інституті педагогіки, вищих навчальних закладах, на педагогічних курсах, у драматичних студіях.

На думку О. Сухомлинської, у педагогічній науці України початку 20-х років ХХ ст. основні погляди на дитину розвивалися у двох напрямках. Перший був орієнтований на педологію в її класичному на той час розумінні, який давав еволюційно-біологічне пояснення, доповнене культурно-історичним підходом, про становлення, розвиток і формування дитини. Яскравим представником його був Я. Чепіга. Другий напрям – педоцентричний. Представники цього напрямку, серед яких був Я. Мамонтов, спирались на загальний контекст світової педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст. [78].

Отже, подальший розвиток педагогічних ідей Я. Мамонтова був пов'язаний з педоцентризмом, або теорією вільного виховання. Її представники Дж. Дьюї, В. Лай, Е. Мейман вважали центром навчально-виховного процесу дитину з її здібностями та інтересами. Тому людська особистість стала об'єктом подальших педагогічних досліджень вченого, метою яких була більш детальна розробка питань естетичного виховання – одного із педагогічно доцільних шляхів формування цілісної людської особистості. Аналіз наукових праць педагога дає можливість стверджувати, що його педагогічні погляди ґрунтувалися на ідеях класичної педагогіки (Я. Коменський, Ж. Руссо, І. Песталоцці, Л. Толстой).

Вчений поділяв ідеї Я. Коменського щодо особливого значення школи у всебічному розвитку дитини, його критичні висловлювання проти схоластичних принципів викладання, основою яких було тупе заучування незрозумілих дітям текстів. Я. Мамонтов також відстоював ідею реконструкції схоластичних навчальних закладів. Як прихильник українського відродження він на прогресивних засадах створення нової «радісної» школи з викладанням на рідній мові. Йому були духовно близькі принципи гуманізму, природовідповідності та врахування індивідуальних особливостей дітей сформульовані Я. Коменським у «Великій дидактиці».

На протилежність існуючому в той час зневажливому ставленню до вчителя, чеський педагог надавав йому високого громадянського значення, відводячи саме йому головну роль у процесі навчання та виховання дітей. Слідом за Я. Коменським, Я. Мамонтов вважав, що вчителі повинні мати педагогічне покликання й бути творчими майстрами своєї справи.

Я. Мамонтову були близькі ідеї видатного дидакта щодо ролі людських почуттів. Надаючи велике значення почуттєвому сприйняттю в процесі навчання, Я. Коменський вказував, що засадою пізнання виступають почуття і саме вони постійно керують пам'яттю (те, що буде опановано

почуттями, запам'ятовується міцно й надовго). До провідних засобів естетичного виховання він відносив природу та музику.

Посилання в багатьох працях Я. Мамонтова на ідеї Ж. Руссо, свідчать про ретельне вивчення спадщини цього видатного педагога. На думку українського вченого, в педагогічних поглядах Ж. Руссо, ідеалом виховання якого була «природна людина», знайшов свій геніальний вияв принцип формування нового типу особистості, яку французькій теоретик уявляв не як індивідуальність, носія своєрідних і неповторних рис, а як виразника певної універсальної людськості, виразника того спільного, що властиве кожній людині в силу її «божественної» природи.

Ж. Руссо відзначав існування різноманітних нахилів у дітей і розглядав їх лише як відправні віхи для формування особистості, створення універсальної «природної людини». Аналізуючи ці погляди, Я. Мамонтов критично зазначав, що «природна людина» французького теоретика є певною абстракцією, тому що він прагнув виховувати її поза впливу соціального оточення, у якому бачив виключно негативні фактори. Причиною такого тлумачення даного поняття Ж. Руссо, на думку Я. Мамонтова, було «неправдиве» суспільство.

У педагогічній теорії Ж. Руссо головними засобами естетичного розвитку людської особистості виступали краса природи, мистецтва та творча діяльність самої людини. Він зазначав, що вчитель повинен використовувати їх у виховному процесі в повному обсязі. Погоджуючись з кінцевою метою естетичного виховання Ж. Руссо «Жити – ось фах, якому я хочу його (Еміля) навчити» [63, с.7], Я. Мамонтов, розробляючи цю проблему в 20-ті роки ХХ ст., висунув своє розуміння концепції естетизації людини – «Через пізнання прекрасного в мистецтві і житті – до прекрасного життя-мистецтва!» [65, с.31].

Розвиток теоретичних ідей Я. Мамонтова був пов'язаний з дослідженням науковцем питань формування естетичної культури

особистості та її естетичного виховання вченими різних наукових галузей. Основу їх складала «Філософія життя» Ф. Ніцше, розробка проблеми взаємовідносин Краси, Добра та Істини російського філософа В. Соловйова; теоретичні обґрунтування творчості й педагогічної творчості П. Енгельмейєра; естетичні погляди М. Брауншвіга, Ф. Шіллера; психологічні дослідження У. Джеймса, Е. Меймана, Д. Овсянико-Куліковського; педагогічні розробки Е. Вебера, Л. Гурлітта, Е. Лінде, П. Наторпа, Л. Толстого, Г. Шаррельмана та інш.; в галузі літератури – погляди на мистецтво К. Бальмонда, Г. Ібсена, М. Метерлінка, Ст. Пшебишевського, О. Уайльда.

З весни 1920 року розпочалася активна навчально-виховна робота Я. Мамонтова у Харківському інституті народної освіти, на Вищих трирічних педагогічних курсах ім. Г.С. Сковороди (1921), Курсах соціального виховання, що дало педагогові можливість впровадити й випробувати свої теоретичні ідеї з формування естетичної культури особистості на власному досвіді. Практична діяльність педагога-митця з майбутніми вчителями й працівниками соціального виховання сприяла науковому узагальненню цих ідей та висвітленню їх у фундаментальній педагогічній праці «Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч.1 Педагог-митець» (1922). У трьох її розділах учений розкрив й обґрунтував свою концепцію формування естетичної культури особистості («естетизації людини»); розробив три її етапи: нижчий, середній та вищий; виявив вплив на сфери людської життєдіяльності та визначив головні складові її змісту. Крім подальшої розробки теоретичних ідей значне місце в роботі приділяється дослідженню практичних питань естетизації людини, її засобів і методів, провідним серед яких педагог визнав художньо-дидактичний.

Маючи значний досвід літературної діяльності і творчої роботи у театральних гуртках, Я. Мамонтов вболівав за становлення та розвиток нового національного мистецтва в цілому й театрального, зокрема. У 1920

році він узяв активну участь у створенні Української державної студії при Харківполітосвіті, а з 1924 р. працював у Харківському музично-драматичному інституті, спрямовуючи свої знання, досвід і майстерність на професійну підготовку майбутніх мистецьких працівників та формування їх естетичної культури. Серед випускників студії – учнів Я. Мамонтова народний артист УРСР А. Крамаренко, заслужені артисти УРСР І. Твердохліб, В. Чайка й відомі актори Т. Вечора, Й. Маяк, М. Хорош та інші.

З цього часу почалася плідна діяльність педагога-митця у галузі театрознавства. У періодичних виданнях «Вісті», «Нове мистецтво», «Театральні вісті», «Червоний шлях», «Шлях мистецтва» з'являлися його критико-театральні роботи, присвячені проблемам становлення й розвитку національного театру, визначення його виховної ролі у формуванні духовності людини нового суспільства.

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що на початку 20-х рр. ХХ ст. Я. Мамонтов займався проблемами естетичного виховання особистості, працюючи вченим секретарем науково-педагогічного підвідділу та членом репертуарної Ради Головлітосвіти НКО України. Педагог-мистець був вимогливим наставником письменницької молоді, допомагаючи їй мистецькому становленню й зростанню. За твердженням сина Я. Мамонтова, збереглися авторські написи А. Алешка, І. Дніпровського, М. Доленги, В. Сосюри зі словами щирої вдячності своєму вчителю.

Практична педагогічна діяльність педагога-мистця у різних навчальних закладах Харкова спрямовувалась на формування нових професійних педагогічних кадрів, стверджувала у вченого упевненість у важливості наукової розробки головних засад нової системи освіти та створенні цілої педагогічної науки, що зробили б процес навчання й виховання особистості радісним і вільним. Прогресивні думки Я. Мамонтова знайшли своє втілення у його активній роботі як дійсного члена педагогічної секції Наукового Товариства при Харківському ІНО з 1922 по 1925 рр.

Секретар педагогічної секції Наукового Товариства при Харківському ІНО І. Зільберфарб у своїй статті, що висвітлювала питання її створення і діяльності зазначав, що основні завдання спрямовувались на всебічне досліджування дитини, як об'єкта виховання, наукову розробку загальних та спеціальних питань педагогіки, вивчення проблем теорії і практики виховання та освіти [34]. Я. Мамонтов активно співпрацював у роботі секції, виступаючи з доповідями «Мистецтво і педагогіка», «Індивідуалізм і колективізм у педагогічній творчості» та інш., брав участь у дискусійних обговореннях.

З часу відкриття при Харківському ІНО науково-дослідної кафедри педології Я. Мамонтов став спочатку її дійсним членом, а в березні 1925 р. і керівником секції історії педагогіки і освіти. Як свідчать матеріали ЦДАВОВУ України, її робота була позначена у двох напрямках: дослідження історії соціалістичних педагогічних систем та народної освіти. Однак, першочерговим завданням, за планом, стала розробка питань історії народної освіти України. Практичним наслідком досліджень мало стати заснування історико-педагогічного архіву УРСР, що сприяло б розвитку вітчизняної науки. «Цей архів міцно сполучав би нашу секцію з новим культурним будівництвом і відкрив би перед нами широкі перспективи науково-дослідчої роботи» [4А, а.46].

Кожен співробітник секції, відповідно до визначених завдань, працював у своєму спрямуванні. У документах ЦДАВОВУ знайдено «Індивідуальний план роботи секції», у якому зазначалося: «Я. Мамонтов працює переважно над такими темами:

1. Історико-педагогічний архів УРСР – доповіді, статті, організація;
2. Соціальний принцип у системі виховання – ч.2 «Сучасні проблеми педагогічної творчості» до 6-ти друк. арк.;
3. Педагогічні системи в їхньому історичному розвитку. ХІХ ст. Хрестоматія з науковим коментарем – до 50 друк. арк.;

4. Еволюція педагогічних поглядів на особистість і суспільність – до 2 друк. арк.» [4А, а.326].

На базі науково-дослідної кафедри педології при ХІНО та Харківській дослідній станції Управління соціального виховання у 1926 р. у м. Харкові було створено Український науково-дослідний інститут педагогіки. Головна мета його діяльності спрямовувалася на розвиток науково-дослідної роботи у галузі педагогіки, підготовку наукових працівників та викладачів вищих педагогічних закладів. До складу УНДІПа увійшли кращі представники науково-педагогічної думки того часу, методисти, діячі народної освіти: С. Ананьїн, В. Арнаутів, М. Демков, Я. Мамонтов, Я. Ряппо та інші.

Наукова та педагогічна діяльність митця у 20-ті рр. ХХ ст. гармонійно поєднувалась з активною публіцистичною практикою у журналі «Шлях освіти». На його сторінках друкувалися як науково-педагогічні статті митця, так і його реферативні рецензії на педагогічні праці П. Афанасьєва, П. Блонського, Е. Вебера, Р. Лемана, О. Пінкевича та інших. Головний зміст визначався не критикою й пошуком будь-чого негативного, а вивченням та аналізом актуальних педагогічних питань, зіставленням і порівнянням педагогічних ідей, напрацювань.

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що у досліджуваний період в Україні встановлюються нові напрями розвитку народної освіти та педагогічної науки. Вчені, методисти були змушені відмовитись від загально педагогічних пошуків, проведення актуальних і вільних обговорень, дискусій. Усі свої наукові дослідження вони мали будувати на засадах класово-політичного підходу. Як зазначає О. Сухомлинська: «У кінці 20-х років практично усі надбання педологів піддаються критиці, об'єктом дослідження стає не дитина, а середовище та формування комуністичного світогляду. Науковці повинні були пристосовувати свої пошуки до ідеологічних, ідейних і соціальних зрушень» [78, с.150].

Грунтовне вивчення спадщини Я. Мамонтова дозволяє стверджувати, що такий стан розвитку педагогічної науки і освіти сприяв рішенням педагога-митця, людини творчої й вільної спрямованості відійти від науково-дослідної та практичної діяльності у педагогічних закладах і установах м. Харкова. У 1928 р. в журналі «Шлях освіти» з'являється його остання стаття «Принцип вільного виховання у Ж. Руссо і Л. Толстого».

На початку 1930 рр. через посилення адміністративно – командних тенденцій у науці, а також виходячи з особистої точки зору на науку, Я. Мамонтов залишив безпосередню дослідницьку роботу в галузі педагогіки. З цього приводу в автобіографії він писав: «Будучи водночас і драматургом і педагогом, я відчуваю, що наука така ж ревнива, як і мистецтво. В наш час не можна сполучати протилежних професій...» [13, с.150]. Усі свої знання, педагогічну майстерність він спрямував на творчу літературну, мистецтвознавчу та педагогічну діяльність.

Відсутність архівних документів та інших матеріалів про особистість Я. Мамонтова щодо 30-40-х рр. ХХ ст. не дає можливості повноцінно висвітлити його працю. Проте, можна відзначити, що педагог-митець продовжував викладати в Харківському музично – драматичному інституті, де читав курс «Драматургії». Спогади колишнього учня – студента інституту свідчать, що він завзято займався підготовкою майбутніх мистецьких працівників, наданням фахових знань, умінь і навичок, розвитком професійних здібностей та формуванням їхньої естетичної культури. Дуже болісно, з відчаєм сприймав репресії 30-х років, коли національна культура втрачала талановитих діячів мистецтва, науковців та яскравих особистостей.

На запрошення сектора мистецтв при НКО Я. Мамонтов у 30-ті рр. брав участь у проведенні семінарів підвищення кваліфікації працівників театрального мистецтва: акторів драми, початкуючих драматургів і режисерів. На своїх лекціях він інформував їх про нові вимоги до сучасного українського театру та митців театральної сцени, знайомив з напрямками й

течіями, що викристалізовувалися у процесі функціонування українських театрів і театральних труп у 20-30-ті роки ХХ ст. тощо [77].

Значне місце у творчому доробку Я. Мамонтова цього періоду займали дослідження історії театру. Питання становлення та розвитку українського театру знайшли висвітлення у хрестоматії «Український театр, ч.2. Український новий театр від початку ХІХ по перші роки ХХ ст.» (у співавторстві з О. Білецьким), що була видана після смерті митця у 1941 році. На сторінках журналів «Літературна критика», «Мистецька трибуна», «Радянський театр», «Театр» друкувались його статті, що розкривали проблеми формування акторської майстерності студентів, особливості співпраці видатних діячів література з театром. У всіх своїх роботах Я. Мамонтов виступав палким митцем, що глибоко вболівав за становлення й розвиток національного театального мистецтва, створення нових мистецьких цінностей.

Один з документів ЦДАВОВУ України свідчить про викладацьку діяльність митця в Українському інституті журналістики. Однак, у 1938 р. після лекції, присвяченій творчості Луїджі Піранделло, у якій він крім високої майстерності видатного італійського драматурга торкнувся його політичних поглядів – Я. Мамонтова було звільнено. З середини 30-х рр., початком хвилі репресій, арештів серед діячів науки, культури, знайомих та сусідів, пригнічений психічний стан, страх негативно вплинули на здоров'я. Смертельна хвороба перервала життя педагога і митця 30-го січня 1940 р..

Таким чином, проведений аналіз архівних документів, історико-педагогічної, мистецтвознавчої, мемуарної літератури та періодичних видань дозволяє стверджувати, що становлення поглядів Я. Мамонтова щодо місця й ролі естетичної культури у формуванні людини ґрунтувались на красі природного середовища та засадах сімейного виховання. Подальший розвиток ідей, їх постановка на наукову основу відбувалися завдяки особистості викладачів тих освітніх закладів, де він навчався, їх таланту

щодо спрямування поглядів і досліджень юнака у необхідне русло, та його наполегливій самоосвіті у період навчання. Набуття достовірності й довершеності концепції формування естетичної культури особистості було пов'язано з викладацькою та науковою діяльністю Я. Мамонтова в педагогічних і мистецьких закладах м. Харкова та її всебічній перевірці на власному досвіді.

1.3. Концепція естетичної культури особистості Я. Мамонтова

Новаторські пошуки науковців 20-х рр. XX ст. пов'язані з появою в українській педагогіці різноманітних напрямів, головними серед яких були «школа природного розвитку» /О. Володимирський/, «індивідуалістична педагогіка та комплексна система навчання» /О. Музиченко/, «вільна школа» /Я. Чепіга/, «естетичного виховання» /Я. Мамонтов/. Засадою педагогічної концепції Я. Мамонтова стала «педагогіка особистості» (індивідуалістична педагогіка), кінцевою метою якої було формування цілісної особистості, а центром – жива індивідуальність дитини. Спираючись на ідеї «педагогіки особистості» митець підкреслював важливе значення школи у розвитку суспільства та формуванні людини. «Школа – величезний, впливовий фактор соціального життя, котрим формуються нові генерації і, таким чином, визначається соціальна будучність» [65, с.28].

Досліджуючи стан шкільної освіти того часу, педагог критикував авторитаризм її виховання, догматизм і схоластику в навчанні, неврахування вчителями індивідуальних здібностей учнів. Він зазначав, що цим школа губить індивідуальність своїх вихованців і робить великий злочин, як перед їх природою, так і перед культурою та суспільством, взагалі. «Школа, від першого до останнього ступеня намагається, насамперед, як можна більше набити голови своїх вихованців різними формальними знаннями, розвинути інтелект і пам'ять, пригнічуючи й руйнуючи всякий трепіт почуття. Фантазії

і творчої волі, – писав він. – Хоча необхідною умовою духовної повноти особистості є сполучення думки і почуття» [65, с.30].

Вбачаючи головну мету педагогічної діяльності у цілісному формуванні особистості, Я. Мамонтов важливу роль у її досягненні відводив естетичному вихованню. Він наголошував, що проблема естетичного виховання не була вигадана лабораторними дослідженнями або педагогами-теоретиками, а виникла, як вже було зазначено, із суперечностей самого життя. «Сучасна ідея естетичного виховання протиставляє автоматичній, розміркованій і роздрібненій людині буржуазної культури ідеал розвиненої, суцільної індивідуальності» [65, с.30].

У зв'язку з тим, що «естетичне» належить до однієї із загальнолюдських категорій – добра, краси, правди, які складають універсальний зміст людини, науковець наполягав на тому, що б у навчальних закладах естетичному вихованню приділялась значуща увага. Саме естетичне виховання він визнавав найголовнішою умовою розвитку освіченої, висококультурної людини. На думку Я. Мамонтова, широкому розповсюдженню ідей естетичного виховання значно сприяло те, що вони йшли на зустріч педагогічній науці того часу, яка ґрунтувалась на вивченні природи дитини, розробці питань розвитку особистості та формуванню її культури.

Існуюче у 20-ті рр. ХХ ст. у педагогічній думці поняття гармонійного розвитку людини, як кінцевої мети виховання, викликало у Я. Мамонтова непорозуміння. З цього питання, у рецензії на працю О. Пинкевича «Педагогіка» він зазначав, що педагогічною оманою є розгляд сутності традиційного поняття «гармонійна людина» як якоїсь пропорційності, рівномірності розвитку всіх сил і здібностей людини (вольових, емоційних і інтелектуальних). Науковець вважав, що не можна визначити параметри вимірювання такої гармонії, тому пропонував розглядати це поняття як

індивідуальну цілісність (суцільність) особистості і вважав її одним і провідних засобів повного розвитку діяльності і буття людини.

Головною метою естетичного виховання Я. Мамонтов визнавав формування естетичної культури особистості (естетизацію людини або розвиток її естетичного світовідчуття). Вивчення та аналіз архівних матеріалів і друкованих праць Я. Мамонтова свідчить, що він був одним з перших українських педагогів, який розробив структуру та зміст естетичної культури особистості. На той час з цих питань практично не було наукових досліджень. Навіть теоретичні аспекти естетики розкривалися односторонніми метафізичними засобами, що призводило до суб'єктивних наукових висновків. Експериментальні дослідження в галузі естетики почалися ще у II половині XX ст. з праць Г. Фехнера. З цього приводу Я. Мамонтов зазначав: «Г. Фехнер став першим трактувати естетику як спеціальну емпіричну науку і цим шляхом, переважно, пішли подальші дослідники» [63, с.9]. Тим вагомішою була заслуга науковця, який залучив до вирішення питань формування естетичної культури особистості дані педагогіки, психології, культурології та інших наук.

За переконанням Я. Мамонтова, естетична культура особистості включала такі основні складові: естетичне світовідчуття та естетичне світовідношення. На його думку, естетичне світовідчуття полягало в емоційному сприйнятті та естетичному оцінюванні особистістю власного духовного світу, навколишньої дійсності, взаємовідношень з людьми, а також сприйнятті мистецтва. Естетичне світовідношення передбачало перетворення та удосконалення особистістю власного внутрішнього світу та оточуючого середовища за законами добра й краси.

Отже, педагог-мистець вбачав завдання формування естетичної культури особистості не тільки в естетичному сприйнятті особистістю навколишньої дійсності, але й розвитку її активної життєвої позиції, спрямованої на творче привнесення прекрасного, естетичного у життя та

суспільну діяльність з естетичного удосконалення світу. Керуючись цими завданнями, власним естетичним принципом і гаслом людського буття взагалі, вчений обрав гасло – «Через пізнання прекрасного в мистецтві та в житті – до прекрасного життя – мистецтва».

Розкриваючи зміст естетичного світовідчуття, Я. Мамонтов виділяв у ньому початковий етап – естетичне сприйняття (естетичне споглядання) особистістю навколишнього світу. Вчений визначав його як пасивну форму внутрішньої духовної діяльності людини. Естетичне сприйняття особистості виявлялося, на його думку, у здатності належним чином спостерігати, помічати, розуміти й оцінювати красу, добро й істину під час безпосереднього спілкування з ним у природному й соціальному середовищі, а також адекватно емоційно відгукуватися на них.

Емоційно-естетичне сприйняття навколишнього світу, за переконанням педагога, не було здібністю, закладеною в людині природою, а виступало продуктом культурно-історичного розвитку людства та основою духовної краси особистості. Він вважав, що естетичне сприйняття властиве кожній людині, яка, по-перше, сприймає предмети та явища у художніх образах; по-друге, сприймає світ не як суму корисних споживчих речей, а як об'єкт емоційного ставлення; по-третє, має здатність «забарвлювати» об'єкт сприймання своїми індивідуальними, суб'єктивними переживаннями.

Я. Мамонтову була близька позиція харківського психолога Д. Овсянико-Куликовського, який вважав, що психічний стан особистості залежить від сполучення її думок та почуттів. Вбачаючи у цих двох психічних сферах, так би мовити, дві самостійні «душі», психолог прийшов висновку, що «духовна рівновага і щастя людини у значній мірі залежать від того, як погодилися між собою ці «дві душі», наскільки є міцним їх союз» [65, с.31].

Взявши на озброєння таке розуміння духовного світу особистості, Я. Мамонтов пристрасно критикував панівні шкільні системи минулого за

підключення виключно за «душу» інтелектуальну та повне ігнорування «душі» емоційної. Педагог наголошував на беззаперечній необхідності гармонійного розвитку обох духовних сфер.

Отже, можна зробити висновок, що до змісту естетичної культури особистості Я. Мамонтов включав не тільки естетичні емоції, почуття, переживання від споглядання природи та мистецтва або сприймання естетичних сторін людських стосунків. Розуміння та оцінка естетичних якостей предметів і явищ навколишньої дійсності базується, на його слушну думку, на уявленнях та знаннях особистості про притаманні даному суспільству критерії краси, виражальні засоби різних видів мистецтва, естетичні сторони спілкування тощо.

Другою складовою структури естетичної культури особистості Я. Мамонтов називав естетичне світовідношення або мистецьку творчість. Він визначав її як зовнішню форму естетичної активності людини, змістом якої є естетична діяльність особистості зі збереження краси оточуючого середовища, створення прекрасного у побуті, природі, людських взаєминах, розвиток власних творчих здібностей, а також діяльність у художній творчості.

Аналіз теоретичної спадщини педагога-митця з питань формування естетичної культури особистості доводить, що він не ототожнював поняття мистецької та художньої творчості. Тлумачення ним змісту першої було більш широким і включало не тільки власне творчість у сфері мистецтва (художню творчість), але й різноманітну її діяльність з привнесення естетичних компонентів у міжособистісні стосунки, працю, побут, природу, а також удосконалення власного духовного світу.

При цьому Я. Мамонтов був глибоко переконаний у тому, що результатом мистецької творчості не обов'язково мають бути суспільно значущі естетичні цінності (твори мистецтва). Досить, щоб результати такої

діяльності особистості мали суб'єктивну естетичну вартість для неї самої, сприяли її естетичному самовдосконаленню («естетизації»).

Виняткову роль у формуванні естетичної культури особистості Я. Мамонтов відводив мистецтву. Він вважав, що його світ відкритий для всіх, хто естетично сприймає предмети і явища, незалежно від того матиме це сприйняття художню форму (як у митця у вигляді певного художнього твору), чи залишиться нічим не виявленим, внутрішнім психічним станом особистості. На думку вченого, зміст естетичної культури найбільш яскраво виявляється у художній творчості, тому для визначення характерних ознак художньої творчості він звернувся до психологічного аналізу мистецтва.

Звернувшись до психологічного аналізу мистецтва, науковець відзначав, що мистецтво по-перше, відображає події, факти, реальну дійсність не теоретичними абстракціями, а художніми образами. Це означає, що через психолого-фізіологічний механізм, воно активніше впливає на чуттєву й емоційну сфери особистості, без яких неможливе формування її естетичної культури. Така форма художнього мислення, за Я. Мамонтовим, не є проявом мистецького таланту і властива кожній людині. Але мистецький елемент нашого повсякденного спілкування, як правило, не помічається, «бо образи його не мають такої яскравості, щоби на них затримувалася наша увага» [65,с.33]. Педагог вважав, що сприймаючи предмети або поняття, людина якби пропускає їх крізь себе, асоціює із своїм досвідом, порівнює з раніш оціненими предметами й поняттями та з тим еталоном, що склався в її розумінні на засадах власного досвіду. Художньо-образне мислення, зазначав він, сприяє скорішому засвоєнню понять, знань. Явищ і відображає зв'язки людини з навколишнім світом.

По-друге, мистецтво має мету в самому собі. Вчений зауважував, що митець, сприймаючи світ, пізнає його у всій повноті й різноманітності, оскільки він відбивається в його душі й почуттях, а не з практичної точки зору, для пристосування його до будь-якої конкретної мети. Крім того,

імпульси для творчості митець знаходить тільки у самому створенні художніх образів і творів, що робить його працю митця вільною й радісною. Отже, формування естетичної культури розвиває в особистості вміння сприймати світ не як суму корисних речей, постійно шукаючи засіб їх використання, а як об'єкт естетичного сприйняття та емоційного ставлення до нього у всій повноті його якостей.

Третьою ознакою художньої творчості, на думку Я. Мамонтова, є емоційне проникнення «вчутення» (за термінологією педагога). У процесі мистецької творчості, як і в процесі естетичного сприйняття й споглядання, і митець і людина, яка має високий рівень естетичної культури, переносять суб'єктивні переживання на художній твір або на об'єкт реальної дійсності, вкладаючи у нього частину своєї індивідуальності, душі, свої почуття. Вчений вважав, що чим більше розвинута ця здібність, тим різноманітнішою і яскравішою стає фантазія людини. Отож, як переконливо доводить Я. Мамонтов, формування естетичної культури розвиває здібності людини індивідуалізувати об'єктивний образ навколишнього світу, забарвлювати його особистими настроями й почуттями.

У своїх працях Я. Мамонтов, розроблюючи питання формування змісту естетичної культури особистості, обґрунтував її вплив на чотири сфери діяльності людини: індивідуальну, соціальну, моральну та релігійну. В індивідуальному плані, на думку вченого, естетична культура формує в особистості здібності бачити й знаходити прекрасне у житті, людях, вчинках, відносинах, розвиває у ній радісне і вільне ставлення до життя, робить світ більш цікавим і яскравим. Естетична культура здійснює вплив на розвиток почуттів, переживань, емоцій особистості, що збагачує її життя, викликає потребу шукати красу і створювати естетичне в усіх напрямках власної діяльності, викликаючи в людині особисту насолоду та душевне піднесення.

Я. Мамонтов наголошував, що коли розподіл суспільства на класи, національні групи, професії досягає крайньої міри, коли ускладнюються

соціальні між людські стосунки, тоді розвиток естетичної культури особистості, з соціальної точки зору, стає засобом взаємного розуміння та єднання людей. Велике значення у створенні атмосфери такого розуміння педагог відводив мистецтву. Він обґрунтовував це тим, що мистецтво вивчає й зображує саму людину в її ставленні до себе, навколишнього світу. Воно пізнає й віддзеркалює явища життя неодмінно у зв'язку зі ставленням до них людей, розвиває бажання й здібності людини привносити естетичне у соціальні стосунки. Вивчаючи погляди науковців на соціальну роль мистецтва, вчений поділяв думки М. Гюйо, Д. Овсянико-Куликовського, особливо Л. Толстого, який писав: «Мистецтво є необхідний для життя та руху окремої людини і всього людства засіб спілкування, що з'єднує усіх в однакових почуттях» [65, с. 12].

Розглядаючи вплив естетичної культури на моральну сферу людини, Я. Мамонтов зауважував, що у процесі виховання не можливо замінити естетичні принципи етичними, бо і перші і другі мають специфічні, конкретні завдання у досягненні своєї мети. Він бачив цей вплив у пом'якшенні в особистості природного егоїзму та вихованні в ній ідеальних прагнень до добра, краси та істини. Естетична культура та мистецтво як один з її засобів розвивають і вдосконалюють смаки, ідеали, уявлення особистості, сприяють розвитку моральних почуттів через усвідомлення таких категорій як добро, зло, чесність, щастя.

Вчений вважав, що треба естетично перетворити, облагородити саму людську природу, щоб ідеальні моральні мотиви знайшли своє виявлення у вимогливому ставленні людини до самої себе, своєї діяльності, по відношенню до інших людей та оточуючого світу. Вирішуючи позитивно питання про значення естетичного розвитку в формуванні моральних якостей особистості, педагог наголошував, що добро і краса є поняттями історичними та суб'єктивними. Що сьогодні називається добром, то через сто років може називатися злом, і що є прекрасним для одного, те може видатися бридким

для другого. Значить, гармонія між естетичним та етичним є не загальнообов'язковою і неминучою, а тільки можливою і бажаною [65, с.37].

Щоб з'ясувати питання про зв'язок естетичного розвитку й релігійного почуття Я. Мамонтов проаналізував погляди деяких митців і філософів щодо розв'язання цієї проблеми. У М. Лермонтова, Л. Толстого захоплення красою переходить у релігійне богопоклоніння («і у небесах я бачу Бога»), В. Соловйов розумів красу як прояв божества («як перетворення матерії через втілення у ній понад матеріального начала»), у М. Метерлінка, С. Пшебишевського само мистецтво стає найвищою релігією. На думку вченого, формування естетичної культури особистості допоможе її релігійному розвитку, який він пропонував розуміти не як культ божества, а як «...високе духовне переживання, що відриває її (особистість – А.С.) від злободенних дрібниць і сповнює високим сенсом та красою життя» [там само].

На основі детально розроблених питань, структури, змісту естетичної культури особистості Я. Мамонтов запропонував сформованість цієї культури визначати за трьома ступенями: «нижчий, середній і вищий». Нижчий ступінь розвитку естетичної культури, він вважав, досягався при здійсненні навчання й виховання людини за окремими напрямками: розумовий, соціальний, фізичний, трудовий, моральний та естетичний розвиток особистості.

Середнім ступінь Я.Мамонтов характеризував як сукупний одночасний розвиток особистості за всіма напрямками, що є необхідною передумовою для повного самовиявлення індивідуальності. Вищий ступінь сформованості естетичної культури особистості, на його думку, вирізнявся цілісністю та динамізмом усіх її елементів. Це – цілісна особистість, що здатна виявити себе не лише у ролі спостерігача та творця естетичних цінностей, а й їх активного пропагандиста, естетичного вихователя нових поколінь («стильна людина або виявлена сама в собі індивідуальність») [65, с.38].

Я. Мамонтов вважав, що в умовах соціально-економічного будівництва молодій Українській державі значна відповідальність лягала на плечі працівників освіти, взагалі, та школи, зокрема. Школа, на думку вченого, являється великим впливовим фактором у створенні нового покоління, де вчителю відводиться провідна роль не тільки у навчально-виховному процесі, але й у цілісному формуванні особистості. Як педагог-практик він розумів, що надзвичайно важливе й складне завдання формування естетичної культури молодого покоління може вирішити тільки естетично обізнаний, духовно розвинений вчитель-творець, митець своєї справи. Я. Мамонтов наголошував, що тільки цілісна, творча в усіх виявах особистість учителя має стати взірцем для учнів і спонукати їх до естетичного саморозвитку. Тільки особистість може виховати особистість.

Митцеві пощастило зустріти на життєвому шляху саме таких творчих вчителів з великої літери. Він завжди з теплотою згадував своє спілкування з О. Кізеветтером, П. Новгородцевим, П. Соколовим, П. Тиховським і зазначав, що саме їхній особистий приклад багато у чому визначив естетичну спрямованість його подальшої діяльності. Називаючи цих викладачів педагогами за покликанням, митець неодноразово підкреслював їхню значущість у формуванні своєї особистості і своєму життєвому самовизначенні.

Аналізуючи вітчизняну та зарубіжну психолого-педагогічну літературу початку ХХ ст., вчений наголошував на зневажливому ставленні до питань педагогічного покликання і пояснював це переважанням у педагогіці експериментального методу, який ґрунтувався не на філософському узагальнюванні, а на розробці окремих питань педагогіки. Спираючись на ідеї й праці німецьких педагогів – індивідуалістів, яким належать головні заслуги у постановці питань педагогічної свідомості, а також співзвучні з ними погляди представників російського педагогічного анархізму,

Я. Мамонтов одним із перших в українській педагогічній думці 20-х років ХХ ст. дав обґрунтування проблеми педагогічного покликання.

Таким чином, вивчення та аналіз статей та наукових праць Я. Мамонтова дозволяє стверджувати, що науковцем була розроблена концепція формування естетичної культури особистості. В ній було визначено основний зміст ключових понять, її структуру, обґрунтовано вплив естетичної культури на чотири сфери діяльності людини (індивідуальну, соціальну, моральну та релігійну) та ступені сформованості.

РОЗДІЛ 2.

ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Я. МАМОНТОВА З ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Засоби та методи формування естетичної культури особистості в процесі навчально-виховної діяльності Я. Мамонтова

Аналіз урядових документів, архівних матеріалів, історико-педагогічної літератури та періодичних видань початку 20-х р. ХХ ст. свідчить, що це був період творчого пошуку шляхів створення в Україні нової системи освіти. Соціально-економічні умови: зубожіння країни внаслідок світової та громадянської війн, голод нечуване зростання дитячої безпритульності, послаблення ролі сім'ї у вихованні дітей – зумовили напрямок діяльності НКО України на професійний, фаховий підхід до освіти та прийняття у липні 1920 р. «Декларації про соціальне виховання». У цьому документі засадою соціального виховання визначалась охорона дитинства, а головна увага органів освіти, науковців, педагогів, учителів-практиків спрямовувалась на життя дитини та оточуючого її навколишнього середовища. У документі також наголошувалося на необхідності підготовки активних, творчих педагогічних кадрів для виконання такого складного завдання.

Зазначене питання постійно обговорювалося на педагогічних з'їздах, конференціях, нарадах та у науково-педагогічній літературі. У матеріалах цих заходів зазначалося, що підготовка працівників освіти різного профілю повинна бути доручена спеціальним навчальним закладам, організовуватися за функціональною ознакою, згідно тим завданням, які мають вирішувати за трьома головними напрямками освіти: соціальному вихованню, професійній освіті та політичній освіті. Педагог, учитель повинен одержати вищу освіту, володіти високим рівнем знань, умінь і навичок, бути професійно-грамотним організатором навчання й виховання учнівської молоді.

У 1921 р. на основі узагальнення навчальних планів ІНО Наркомосом України було розроблено перший єдиний державний план факультету соціального виховання. Загальнопедагогічні дисципліни на I курсі навчання включали: «Вступ до педагогіки», «Азбука праці і фізичного розвитку», семінар з «Соціального виховання» тощо. На II курсі – окрім вище названих додавалися «Анатомія та фізіологія людини», «Дитяча санітарна гігієна та дитячі захворювання», «Історія педагогічних теорій», «Психологія і педологія». На III курсі вивчалися «Організація системи освіти та закладів соціального виховання», «Статистика народної освіти», «Організація дитячого колективу», проводилися екскурсії, ігри тощо [36]. Головна увага приділялася вивченню дитини, вихованню її у конкретних соціальних умовах, а основна мета полягала у підготовці єдиного організатора – соціального вихователя.

Аналіз навчальних планів ІНО України 20-х рр. XX ст. дозволяє стверджувати, що на факультетах соціального виховання до змісту загально педагогічної підготовки студентів включалося вивчення ряду художніх дисциплін, які забезпечували майбутнім педагогам досить широкий розвиток естетичної освіти і культури. Викладання їх було спрямовано на піднесення духовності, формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя та розширення його світогляду.

Вивчення навчально-методичної документації ІНО свідчить, що у зазначений період провідними формами організації навчання були лекції та семінари. Так факультет соціального виховання, згідно плану «А» мав 50% лекційних та 50% практичних і лабораторних занять. При їх проведенні у процесі викладання соціально-гуманітарного й психолого-педагогічного циклів використовувались, переважно, словесні методи навчання. Поряд із цим значна увага приділялась самостійній роботі студентів (конспектування, реферування, складання анотацій, рецензій тощо). Пізніше до самостійної роботи з літературними джерелами додалася навчально-дослідницька діяльність студентів у лабораторіях і на спеціально створених навчально-дослідних майданчиках.

Досліджений джерелознавчий матеріал доводить, що працюючи викладачем Харківського ІНО, Я. Мамонтов у різні роки читав курси: «Основи естетичного виховання», «Сучасні педагогічні течії». Його педагогічні ідеї та наукові напрацювання з питань формування естетичної культури, зроблені ще під час навчання у Московському комерційному інституті, знайшли практичне втілення у розробленій ним навчальній програмі «Основи естетичного виховання» (Текст програми представлено у додатку А). У програмі зазначалося, що молоде покоління нової доби повинно мати високий рівень естетичної культури, визначальну роль у формуванні якої він відводив учителю.

Головне завдання, на думку митця, полягало в підготовці всебічно розвинених майбутніх учителів, активних організаторів соціального виховання, справжніх фахівців своєї справи, здатних цілеспрямовано проводити навчально-виховну роботу з формування естетичної культури. Теоретико-методичні положення програми Я. Мамонтов спрямував на розкриття актуальності даної проблеми, визначенні змісту основних дефініцій, розгляду характерних ознак естетичної культури та її впливу на формування особистості.

Педагог радив майбутнім учителям під час практичного викладання навчальних дисциплін бездоганно знати фактичний матеріал курсу, психологію учнів, їхні вікові та індивідуальні особливості, творчо ставитись до організації навчально-виховного процесу.

Викладацька діяльність Я. Мамонтова у Харківському ІНО сприяла реалізації теоретичних ідей з естетичного виховання особистості, використання яких зумовлювалося перш за все відповідністю до індивідуальних нахилів і здібностей учнів, їхнього інтелектуального й морального розвитку. Він зазначав, що застосування практичних прийомів, засобів та методів формування естетичної культури особистості поставило перед ним питання «...чи уявляє собою дитяча душа матеріал, здатний для естетичної культури?» [65,с.39].

Шукаючи відповіді на це питання, педагог проаналізував праці з педагогіки і психології початку ХХ ст. (Е. Меймана, Д. Сьолі та інш.), наукові спостереження й експериментальні дослідження дитячих малюнків та розваг, щодо характеру дитячого сприйняття. Я. Мамонтов визначив, що життєвий досвід дитини є занадто недостатнім, щоб дати реальне розуміння оточуючих речей і його промежини заповнюються живою уявою, фантазією кожної особистості. «Діти, як справжні митці, одухотворяють літерально все: темрява дивиться на них жахливими очима, роса здається сльозами квіток» [65,с.40]. Отже, підкреслював він, пізнавальний процес дитини має мистецький характер, кожна дитина – в різній мірі – митець, а дитяча психіка уявляє собою благородний ґрунт для формування естетичної культури.

Дійшовши даного висновку, педагог наголошував на педагогічній доцільності урахування вікових та природних здібностей учнів у складному процесі розвитку їхньої естетичної культури. «Усі виховні і навчальні засоби, що призначаються для дітей до 13-15-літнього віку, необхідно погоджувати з саморідною естетичною природою дитячого світовідчужування, і всякі знання та правила треба подавати дітям, по можливості, в художніх формах, бо

тільки в такому вигляді вони можуть стати органічною власністю дитячої душі» [65,с.43].

У процесі практичної навчально-виховної діяльності у ХІНО з питань формування естетичної культури особистості Я. Мамонтов відмовився від традиційного розподілу навчання та виховання на шкільне й позашкільне. Він доводив це тим, що: по-перше, особистість, на його думку, формується як школою так і тим середовищем, в якому проходить все її життя. По-друге, вчений не бачив різниці між тими виховними факторами, які вони використовують. Поряд з цим, митець наполегливо підкреслював, що неможливо досягти повної сформованості естетичної культури особистості доки існує протиріччя між школою, що навчає і виховує людей за певними нормами, і соціальним середовищем, де формуючий вплив носить стихійний характер. Повного розвитку естетичної культури особистості, наголошував він, можливо досягти за умовою широкого оточення її мистецьким духом школи, родини, суспільства.

На засадах власного досвіду з естетичного виховання й навчання та наукового дослідження цих питань, Я. Мамонтов у програмі «Основи естетичного виховання» запропонував чотири головні мистецькі методи формування естетичної культури особистості. Застосування вчителем висунутих практичних методів він обумовлював: по-перше, загальним їх характером, що надавало можливість використовувати методи у різних формах навчально-виховної діяльності. По-друге, індивідуальним характером запропонованих методів, тобто залежністю їх застосування від педагогічних умов: вікових, психічних особливостей учнів, їх здібностей і нахилів; по-третє, користуватися цими методами, вважав він зможе лише той педагог, котрий буде керуватися у своїй роботі не адміністративними наказами й циркулярами, а творчо, самостійно пристосовувати та переробляти їх з урахуванням конкретних умов життя, тобто педагог-митець – творча особистість з високим рівнем власної естетичної культури.

Серед них найбільш доцільним методом практичної «естетизації людини», який Я. Мамонтов пропонував використовувати майбутнім викладачам вищої школи, вчителям і сам широко застосовував у навчальній та творчій роботі, був метод мистецької самодіяльності.

У ньому він відрізняв дві основні форми: мистецьку творчість і естетичні переживання. Принципової різниці у цих формах мистецької самодіяльності педагог не бачив, але, з точки зору використання їх у навчально-виховному процесі, наголошував на обов'язковому знанні вчителем їх особливостей. Науковець підкреслював, що будь-яка мистецька творчість передбачає наявність у особистості таланту, спеціальних здібностей, професійної підготовки та наявності об'єктивного результату.

Естетичні переживання, зазначав Я. Мамонтов, властиві людині, яка не має такого виключного хисту, але займається художньою творчістю. Прикладом може бути жінка, що розмальовує ставні своєї хати, дитина, що будує місто з піску тощо. Головним в цьому художньо-творчому процесі виступає не утворений об'єкт, тобто те, що особистість створила, а утворюючий суб'єкт – процес її творчості (пошук необхідних засобів, почуття, переживання під час роботи, естетичне насолода після її закінчення при досягненні естетично мети), і як кінцевий результат – загальний естетичний розвиток особистості. Педагог вважав, що одним із завдань учителя у процесі розвитку мистецької самодіяльності повинно стати наближення такого активного естетичного переживання до справжнього мистецтва.

До педагогічно доцільних засобів розвитку мистецької самодіяльності особистості, перевірених на практиці, Я. Мамонтов відносив різні види мистецтва, ігри, хороводи, побутові обряди та деякі інші засоби. Провідну роль у навчально-виховній роботі з учнівською молоддю педагог надавав іграм, зазначаючи, що в процесі одухотворення й перенесення своїх індивідуальних якостей на ті чи інші іграшки або учасників гри, діти

відтворюють не тільки пізнавальну та трудову діяльність дорослих, а й елементи загальнокультурних цінностей суспільства, в цілому.

Розглядаючи особливості гри у зв'язку із завданнями формування естетичної культури особистості, педагог підкреслював її незалежність від будь-якої явної практичної мети. Гра висловлює свободу вибору особистістю виду діяльності, засада якої полягає в задоволенні потреби в насолодженні, діяльність «для себе», що сприймається людиною як підсумок її безумовно вільного вибору. «Гра є діяльністю самоцільною: вона виникає і відбувається тільки силою інтересу, властивого самій людині (А.С.), а не заради якої-небудь сторонньої цілі» [65,с.40].

Виходячи з власного досвіду використання різних ігор у процесі підготовки вчительських кадрів у ХІНО, Я. Мамонтов переконався, що у процесі гри виявляється доволі широкий спектр естетичних переживань, емоцій та здібностей особистості: зокрема почуття радості від досягнення певного результату, виявлення й втілення своїх нахилів, милування її ритмом, формою тощо. Він доводив, що поряд з цим, ігрова діяльність відзначається активним творчим характером, вона тісно пов'язана з вигадкою, фантазією, винахідливістю особистості. «Для того щоб гратися, треба мати здібність вірити в ілюзії, що утворюються грою, - зазначав педагог. – Хто позбавлений цієї здібності, тому неприступні зачарування гри» [65,с.40]. Зроблений науковцем аналіз практики впровадження гри у навчально-виховний процес доводив, що широке її використання сприяло розвитку пізнавального інтересу, творчої активності й духовного потенціалу студентів, формуванню естетичної культури особистості в цілому.

Пропонуючи використовувати мистецьку самодіяльність у навчальних закладах всіх ступенів, Я. Мамонтов наголошував на певних особливостях її як методу формування естетичної культури особистості. Кожен учитель перш за все повинен враховувати, що мистецька самодіяльність завжди мусить бути індивідуальною, залежати від природних нахилів і здібностей учнів,

студентів та вільною, незалежною від технічних вимог, бо лише у такому вигляді вона даватиме задоволення і буде розвивати естетичне світовідчуття особистості. Поряд з цим, він зазначав, що метод мистецької самодіяльності треба цінувати не стільки з боку естетичного, як більше з педагогічного, бачити у ньому психофізичний акт, який сприятиме розвитку в особистості комплексу певних переживань. Керувати цим методом може лише педагог, котрий має здібність підтримувати його і доводити до вищих форм без жодного примусу і нав'язування авторитетних ідей і зразків [65].

Науковець акцентував, що естетичне виховання повинно пробуджувати у душі вміння помічати, відчувати й розуміти красу в природі, мистецтві, навколишньому світі, розвивати емоції, почуття і фантазію. Важливою умовою практичного втілення цієї мети, він вважав, створення навколо особистості художнього середовища. Виходячи з цього, поряд методом мистецької самодіяльності, педагогічно доцільним практичним методом формування естетичної культури особистості Я. Мамонтов визначав метод утворення мистецького оточення. Обстановка домашніх дитячих кімнат, оформлення шкільних приміщень, навчальних приладів, книжок та іграшок, підкреслював він, мають значний вплив на особистість і повинні відповідати естетичним потребам тих, для кого призначаються. Школа, дім і кімната особистості мають бути просторими, світлими, прикрашеними квітами, творами мистецтва, тобто являти художній фон та «красиву рамку для її портрета» [63,с.18].

На думку педагога, утворення мистецького оточення повинно починати з людського тіла, яке є найближчим фізичним оточенням душі. Перед культурою й системою виховання нової доби, вчителями й керівниками навчальних закладів, зазначав він, стоїть завдання відродити християнські погляди на красу людського тіла, виховання якого, в стародавні часи, було таким же важливим об'єктом, що й душа. Поряд з цим, митець наголошував, дана проблема охоплювала не тільки сфери статевого та фізичного

виховання. Серед естетичних засобів досягнення гармонійного розвитку людського тіла, Я. Мамонтов пропонував майбутнім учителям застосовувати у навчально-виховному процесі: по-перше, загальну і ритмічну гімнастику (по методу Далькроза, що, на його думку, змушувала нирки й м'язи людського тіла перейматися почуттям ритму); по-друге, ігри й танці з простими та граціозними рухами в стилі «давніх греків або сучасної Айседори Дункан» [63, с 18]. Важливе місце у практичній роботі педагога з формування естетичної культури митець відводив також питанням зовнішнього вигляду особистості (одяг повинен бути зручним, простим, гарним й доповнювати внутрішню духовну красу людини).

Я. Мамонтов, як свідчить вивчення архівних матеріалів, був талановитим педагогом-наставником, творчою особистістю. Під час проведення занять у ХІНО з майбутніми вчителями й працівниками соціального виховання, він на власному прикладі доводив педагогічну доцільність використання методів і засобів формування естетичної культури. Так, його зовнішній вигляд передавав високий рівень його духовного світу, особисте ставлення до педагогічного процесу як до свята пізнання і співтворчості, викликав у слухачів бажання скорішого наступного побачення та спілкування з ним. Яскравим доказом цього є спогади Т. Бялодворця (колишнього студента Харківського музично-драматичного інституту, учня Я. Мамонтова): «У ті роки, коли краватка ще залишалась під підозрою, Яків Андрійович приходив в інститут елегантно одягненим бездоганний комірець, штани-гольф, акуратна зачіска - виробляли несподіване враження. Сам вигляд професора як би говорив про те, що заняття в інституті – радість, урочистість. Саме це сприйняття інституту як свята навчання як щасливого творчого акту передавалося й нам – студентам» [14А].

Не менш важливою, педагогічною умовою утворення мистецького оточення Я. Мамонтов визнавав пізнання особистістю краси в навколишній природі й житті. Він наголошував, що природне середовище та життя

людини розгортають свою красу перед кожною особистістю кожен раз з нового боку. Педагог-митець неодноразово підкреслював, що завдання формування естетичної культури особистості полягає в тому, щоб навчити людину з дитинства перейматися красою своєї рідної природи, бачити в ній величний прояв абсолютного і почувати гармонійну єдність з ним та привносити естетичне у власну практичну діяльність.

Спираючись на власний досвід, Я. Мамонтов радив майбутньому викладачу, вчителю ще на початковому етапі процесу естетичного виховання підказувати й спрямовувати увагу учнівської молоді на красу живої й неживої природи. «Педагог повинен намагатися, аби смак дітей був вищий вульгарних олеографій: він мусить показати їм, що краса природи полягає зовсім не в екстравагантній розкоші фарб і ліній, а в тих тонких настроях, що співпереживаються нами при її спогляданні» [65,с.46]. Завдання вчителя полягає і в тому, щоб навчити учнів бачити глибокий зміст і красу, навіть, у речах та явищах повсякденного життя, що надокучили й стали непомітними й нудними. При утворенні мистецького оточення, знаходячись постійно у художньому середовищі, в особи поступово й непомітно буде розвиватися естетичний смак, здібність помічати, спостерігати й розуміти прекрасне. Зростатиме потреба до краси, удосконалюватиметься вміння цінувати прекрасне в мистецтві й житті та уможливлуватиметься бажання самій творити його.

У процесі навчально-виховної діяльності в ХІНО Я. Мамонтов педагогічно корисну роль у формуванні естетичної культури особистості відводив також методу практичного і теоретичного навчання («студіювання») мистецтвам, який він вважав необхідним як для підготовки особистості до професійної мистецької освіти, так і для загального естетичного розвитку. Відокремлення цього методу в навчально-вихованому процесі від методу мистецької самодіяльності педагог-митець пояснював тим, що мистецька самодіяльність не передбачала наявності в людини

професійної підготовки, а була стихійним проявом її художніх переживань. «Нам здається нормальним такий порядок, коли студіювання мистецтва не випереджує мистецької самодіяльності, а йде за нею або поруч з нею. Мистецька самодіяльність, – зазначав він, – більш за все розвиває любов до того чи іншого мистецтва і, виявляючи недостатність технічної підготовки, таким чином приводить до студіювання мистецтва» [65, с. 47].

До педагогічно доцільних і раціональних умов застосування методу практичного і теоретичного навчання мистецтву в практиці навчальних закладів Я. Мамонтов відносив: по-перше, розуміння вчителем його головної мети не як досягнення показного технічного результату, а як розвиток естетичного сприйняття. По-друге, вільний, радісний і ні в якому разі не примусовий характер процесу навчання мистецтвом. Педагог-мистець наголошував, що у процесі використання даного методу практичного і теоретичного навчання мистецтву, викладач не має права нав'язувати слухачам свою точку зору при поясненні художнього твору. Тлумачення може бути раціональним якщо доповнює чи зміцнює вже існуюче в особистості безпосереднє враження. Взагалі найкращим трактуванням художнього твору педагог вважав його артистичну передачу або чисте споглядання. Третьою умовою використання методу теоретичного і практичного навчання мистецтвом було обов'язкове урахування викладачем індивідуальних нахилів дитини. Індивідуалізація мистецького навчання в загальноосвітніх установах повинна стати головною умовою педагогічної доцільності такого навчання. Він справедливо відзначав, що безглуздо мучити людину музичними вправами в той час, коли вона з насолодою може ліпити або малювати.

У навчальній програмі «Основи естетичного виховання» Я. Мамонтов обґрунтував доцільність використання художньо-дидактичного методу у підготовці майбутніх учителів, викладачів вищих навчальних закладів та висунув психолого-педагогічні умови до його застосування у навчально-

виховній діяльності. Художньо-дидактичний метод, запропонований педагогом-митцем, був яскравою рисою новаторської педагогіки, головною метою якої було визволення як учнів, так і вчителів від суворого й аскетичного педагогічного процесу, побудова його на засадах творчості, радості й задоволення. Педагог вважав, що естетичне виховання учнів і студентів у процесі вивчення будь-якого навчального предмету повинно будуватися на базі виявлення естетичних елементів у його змісті й формах викладання, стати органічною складовою частини уроку, обов'язковим елементом комплексного впливу на особистість. Використання естетичних елементів під час занять, на думку науковця, сприятиме активізації навчального процесу, допоможе кращому засвоєнню матеріалу, поширенню його меж та встановленню взаємозв'язку з іншими навчальними дисциплінами та навколишнім середовищем.

Методичні засади застосування художньо-дидактичного методу педагог почав розробляти й експериментально перевіряти ще під час навчання у комерційному інституті, а в завершеному вигляді виклав у третьому розділі книги «Сучасні проблеми педагогічної творчості». Я. Мамонтов дійшов висновку, що художньо-дидактичний метод носить універсальний характер, ґрунтується на внутрішньому змісті педагогічної діяльності. Головною метою його використання, зазначав він, є натуральний розвиток цілісної, естетично спрямованої особистості.

Науковець, виходячи з універсального характеру художньо-дидактичного методу викладання, радив учителям, педагогам вищих навчальних закладів застосовувати його під час викладання усіх предметів, не звертаючи увагу на будь-які політичні й соціальні обставини, але за двома умовами: по-перше, розуміння навчання та виховання не як механізму підготовки особистості до життя, а як самоцільного життя; по-друге, усвідомлення вчителем своєї педагогічної діяльності як індивідуальної

творчості, а не як пасивного дотримування шаблонних норм ремісничого ставлення до своєї професії.

Перш ніж визначити зміст художньо-дидактичного методу і вимоги до його використання, Я. Мамонтов проаналізував розуміння загальнодидактичного методу та погляди щодо його сутності, які мали місце в педагогічній думці початку ХХ ст. Вчений зазначав, що існувало три точки зору на визначення факторів, від яких залежало використання будь-якого методу навчання. Одні педагоги пропонували враховувати тільки об'єктивні дані самого предмету, другі – загальну або індивідуальну психіку особистості, треті – лише кінцеву мету педагогічної діяльності. Я. Мамонтов вважав, що дидактичний метод повинен поєднувати смисл усіх трьох цих факторів. Проте, оскільки центром педагогічного акту є дитина, то в її світовідчутті, підкреслював він, і треба, перш за все, шукати виправдання, як цілої педагогічної системи, так і кожного дидактичного методу [65].

Як прихильник особистісно орієнтованого підходу у навчанні й вихованні Я. Мамонтов, на відміну від поглядів Ж. Руссо і Л. Толстого, які безоглядно ідеалізували дитячу душу, творчі здібності дитини та заперечували сприяння природному розвитку людського індивіда, він вважав, що така сліпа віра руйнується об'єктивним навальним виховним досвідом. Науковець підкреслював, що натуральний хід дитячого розвитку з перших кроків життя дитини може прийняти й негативну форму, в залежності від різних умов і причин. У зв'язку з цим завдання вчителя полягало не в беззаперечній ідеалізації дитячої натури, а в урахуванні її особливостей і в можливості вносити в цей процес свої корективи, у ставленні до неї як до особистості. Кінцеві педагогічні завдання, наголошував він, стоять над природою дитини, але шлях до них мусить лежати тільки в межах природи, в контакт з її законами і ритмом [65].

Визначаючи засадою дидактичного методу урахування психіки особистості, Я. Мамонтов звернувся до аналізу характеру дитячого мислення

в роботах педагогів і психологів того часу та дійшов висновку про недостатнє наукове вивчення цієї проблеми. Близькими його розумінню були погляди бременських новаторів: Ф. Ганзберга, А. Герляха, І. Шарельмана, а також Л. Толстого. «Для учня, що ще й не почав жити, інтересу історичного, не кажучи вже про загальнолюдський, не існує. Є тільки інтерес художній» [68,с.348].

Спираючись на вищезазначене, педагог вважав педагогічно доцільним використання в навчально-виховній роботі художньої дидактики, як природного засобу привернення уваги та збудження інтересу особистості у процесі навчання, а художньо-дидактичний метод,пропонував застосовувати, як одну з комплексних форм художньої творчості.

Керуючись власним досвідом роботи з формування естетичної культури особистості, Я.Мамонтов радив майбутнім учителям використовувати художньо-дидактичний метод, тобто різні види мистецтва у навчально-виховному процесі у двох формах: «чистій і компромісній». Чиста форма передбачала художній вираз наукових законів і фактів у вигляді художнього твору. Як педагог і драматург, тобто людина, котра зналася на створенні художніх творів, він вважав цю форму дуже складною і підсильною не кожному педагогові. Значно простішою буда компромісна форма, що будувалася на доданні мистецького елемента до дидактичного матеріалу – це форма художньо-дидактичних асоціацій. Наприклад, при вивченні рослин, ботанічні визначення їх родів педагог пропонував асоціювати із загальновідомими літературними і містичними образами, що стосуються таких рослин, як папороть, рожа, айстра. «При навчанні геометрії абстрактний виклад може асоціюватися з мистецьким змалюванням геометричних форм: віночок квітки, лінії вечірнього обрію, контури міських веж, єгипетські піраміди тощо» [65,с.58].

Педагог-мистець зазначав, що в залежності від психічних особливостей особистості, характеру дидактичного матеріалу та від своїх власних нахилів

кожен викладач може користуватися різними художньо-дидактичними засобами. Серед них: художнє слово, малюнок, музика, пластика, театр, артистична культура голосу, міміка вчителя.

Педагогічно доцільними дидактичними засобами, які на думку Я. Мамонтова майже не використовувалися на той час, були музика і театр. Він звертав увагу студентів на важливу роль музичного ритму й пісні у вихованні естетичних переживань і емоцій, спираючись на те, що людська свідомість ритмічна за своєю природою. Визначаючи переваги використання театрального мистецтва, особливо при вивченні гуманітарних дисциплін (мови, історії, географії тощо) педагог підкреслював, що воно у найбільшій мірі відповідає потребам молодшої особистості у самовиявленні, грі, рухові та фантазії. Він називав театр найдужчим стимулятором будь-якої самодіяльності людини, тому що саме театр, як підкреслював митець, синтезує у собі всі форми мистецької творчості та надає соціальний характер людським переживанням.

Я. Мамонтов, розглядаючи сутність художньо-дидактичного методу як однієї із форм художньої творчості, розкрив їх схожість та відмінність. Процесу художньої творчості як і художньо-дидактичному методу, на його думку, були властиві: оперування певними образами, а не відірваними поняттями, як у науковому мисленні; наявність мети самої в собі (митець знаходить імпульси для творчості у створенні художнього твору, глядач сприймає навколишній світ тільки як об'єкт споглядання, не шукаючи у ньому нічого іншого); наявність вчуттєвості (перенесення своїх індивідуальних переживань на об'єкт творчості або споглядання та втілення в нього своєї особистості).

Керуючись власним досвідом діяльності в ХІНО з формування естетичної культури особистості, Я. Мамонтов пропонував майбутнім учителям широко застосовувати художньо-дидактичний метод у своїй навчально-виховній роботі. Він зазначав, що діяльність педагога, в якій

застосовується художньо-дидактичний метод, має залежний характер. На його думку, митець у творчому процесі зосереджується на створенні твору, акті відтворення своїх фантазій, виявленні в ньому свого «я». У педагогічному акті мови про своє «я» бути не може. Вчитель повинен не тільки відчувати психологічний світ чужого колективного «я», орієнтуватися в ньому, але й діяти так, щоб добитися відповідної чуттєвої реакції учнів, студентів.

Кожен учитель, кожен викладач, наголошував Я. Мамонтов, повинен розуміти, що педагогічний процес включає в себе його власну творчу педагогічну діяльність та творчу навчальну діяльність учня або студента у їх взаємодії та взаємозв'язку. Щоб взаємодія була ефективною, у обох сторін мають переважати позитивні естетичні переживання та почуття. На власному досвіді він дійшов висновку, що педагогічний процес має співтворчий характер: «у ньому (процесі співтворчості – А.С.) творчий індивід ніби, розпускається в загальному пізнавальному потоці і не тільки керує ним, але і сам отримує від нього нові творчі імпульси» [65, с.61]. Створення учителем, викладачем у навчально-виховній роботі слушних умов для творчості, ефективного співробітництва з учнями, студентами сприятиме формуванню в особистості естетичної потреби до саморозвитку, самовиховання.

Важливою рисою художньо-дидактичного методу вчений вважав також залежність його від предмета навчання. Дидактичний матеріал визначає його межі й дозволяє використовувати засоби, що притаманні лише цьому матеріалу й допомагають продуктивному засвоєнню змісту навчальної дисципліни, і як наслідок, зазначав він, з'являється третя риса – тенденційність. Художньо-дидактичний метод на відміну від мистецтва більш обмежений в об'єктах і в зовнішніх засобах їх вираження. Образ в ньому це не самоціль, а спосіб досягненні певної навчальної мети. Тому використання мистецьких засобів у дидактичному матеріалі допомагає у засвоєнні особистістю навчального предмета.

Розмірковуючи над доцільністю використання художньо-дидактичного методу в навчанні, Я. Мамонтов розглянув його переваги щодо трьох головних факторів педагогічного процесу: психології особистості, дидактичного матеріалу та індивідуальності педагога. Виступаючи перед майбутніми вчителями він наголошував, що навчання повинно бути вільним, радісним і продуктивним, викликати інтерес. Успіх цього процесу, на думку вченого, залежить від того чи викличе миттєву увагу та зацікавленість учнів навчальний матеріал, чи вчитель повинен буде прибівати до дисциплінарних кар або інших зовнішніх примусів. Педагог підкреслював, що будь-який дидактичний матеріал, втілений у художню форму, стає безпосередньо цікавим для учнів та краще запам'ятовується. Саме використання мистецтва, його образів і засобів сприятиме кращому розумінню предмета, бо мистецтво: «завжди каже нам про саме дороге і саме зрозуміле: про людину і про все людське» [65,с.64].

Розкриваючи перед майбутніми вчителями особливості практичної доцільності вживання художньо-дидактичного методу, Я. Мамонтов наводив приклад використання літературного оповідання при викладанні теми з української історії про татарський наступ. Він пропонував два варіанти викладення матеріалу і давав студентам можливість самим переконатися в результаті. У першому варіанті педагог передбачав можливість такого початку викладу: «У такому-то році на давню Русь насунулося велике горе – татарський напад...». У другому – Я. Мамонтов починав по-іншому. «Вечірнє сонце золотило степову далечінь. Мешканці прикордонного українського містечка закінчували щоденну працю і передчували тихий нічний спокій...Як ось раптом, за фортечним валом задимилася курявою дорога і у місто влетів на змиленому коні запорошений вершник. – Орда!, – гукнув він...» [65, с.64]. Цей приклад яскраво свідчить про реальне привернення мимовільної уваги учнів до подій, про які йде мова, а також про те, що в учнів або студентів обов'язково виникнуть певні почуття,емоції та

кожним з них буде створено свій образний малюнок відтворення історичних подій.

Досвід навчально-виховної діяльності у ХІНО дозволив Я. Мамонтову стверджувати, що успішність навчального процесу зумовлюється майстерністю вчителя щодо створення всіляких асоціацій під час засвоєння учбового матеріалу, використання яких допоможе невідоме зробити відомим, нецікаве – цікавим. Але він підкреслював, що асоціації повинні бути такими різноманітними, щоб кожний учень мав можливість знайти в них матеріал, який відповідав би його індивідуальним нахилам і здібностям. Мистецька форма викладання навчального матеріалу шляхом втілення в нього за допомогою асоціацій нових знань зробить засвоєння того чи іншого навчального предмету більш цікавим і зрозумілим незалежно від набутих раніш асоціацій. «Щоби зробити яку-небудь ідею безперечно загально цікавою і загальнодоступною, треба виявити її у мистецькій формі, наголошував педагог. – Це чудово знають торгівельно-промислові підприємства, коли не шкодують ніяких коштів на художню рекламу. Дане мусить знати і педагогіка: мистецька форма – найбільш універсальний засіб для формування потрібних асоціацій» [65,с.65].

На думку Я. Мамонтова, будь-яке знання повинно бути зафіксованим не тільки волею особистості, але і її психікою. Результатом більш глибокого розуміння навчального матеріалу з опорою на мистецькі асоціації, враженням на прослуханий матеріал, як правило, є реакція, що може виявлятися у конкретних діях учнів: малюванні, кресленні схем, словесних виразах, стислих записах. А може залишитися нічим не виявленим зовні, відтворитися у почуттях, зберегтися у формі емоцій. Формування емоційної сфери людини є найбільш результативним шляхом виховання гармонійної особистості. Позитивний емоційний досвід кожної дитини складається не сам по собі, а на засадах певних, часто створюваних педагогом вражень і переживань.

Доцільність художньо-дидактичного методу, Я. Мамонтов вбачав у тому, що він передає знання не в формі об'єктивних законів і фактів, не як уже готовий результат пізнавального процесу, а у формі особистих переживань учнів. Така мистецька подача дидактичного матеріалу завжди супроводжується емоційним піднесенням, як педагога так і учнів. «Художньо-дидактичний метод грає на самих відгукливих струнах дитячої душі і тому може викликати найглибші і найяскравіші реакції, через що кожен об'єктивний факт зафарбовується, коли можна так висловитися, індивідуальним кольором дитини і допомагає розвою в ній цілої людини» [65,с.66].

Використання художньо-дидактичного методу крім дотримування головних вимог педагогічної психології має велике значення у розвитку діяльності пам'яті людини. Педагог-мистець своєю діяльністю доводив, що різні факти запам'ятовуються легше, якщо вони асоціюються з більшою кількістю інших тверджень, а знання, подані в художній формі, визивають багатшу кількість асоціацій і тому фіксуються в пам'яті особистості найдовше.

Розкриваючи перед майбутніми вчителями переваги використання художньо-дидактичного методу в навчально-виховній роботі, Я. Мамонтов підкреслював значний вплив його на розвиток творчих сил та життєрадісних почуттів особистості. Для підтвердження своєї думки він спирався не тільки на власний практичний досвід, а й на надбання провідних науковців. Зокрема, йому були близькими погляди Д. Овсяннико-Куликовського, який вважав, що природа художнього образу змушує нас мислити і відчувати багато того, що безпосередньо в ньому не дано. Сам він є тільки пружиною думки і збудником поштовхів душі. Художньо-дидактичний метод, як зазначав він, має метою не навчати й накопичувати знання, а створювати у педагогічному процесі умови та стимули для самоформування особистості.

Пояснюючи студентам – майбутнім вчителям методичні можливості використання художньо-дидактичного методу в залежності від змісту й характеру учбового матеріалу, Я. Мамонтов радив застосовувати в навчально-виховному процесі сукупність об'єктів і результатів, одержаних у ході наукових досліджень. Сукупність об'єктів і результатів наукового пізнання, пояснював він, складає зміст дидактичного матеріалу, який можна викладати у мистецькій формі, тобто художньо-дидактичним методом. «Жоден хімік не стане керуватися в своїй лабораторній діяльності естетичними принципами, але результати хімічних дослідів можна виявити і в мистецькій формі» [65,с.68].

Поряд з цим, Я. Мамонтов зазначав, що наукове пізнання, як психологічний процес, є прямо протилежним мистецтву. Якщо вчений оперує абстрактними поняттями й завдяки їм намагається виявити різноманітність реального світу в одноманітних формулах законів, то мистецтво, навпаки, створює образи й почуття з найдрібнішими нюансами для безпосереднього засвоєння дійсності, розширюючи тим самим сферу її конкретного сприйняття особистістю. Але педагог-мистець вважав, що незважаючи на таку протилежність наукового та мистецького мислення, вони сприяють різноманітному розумінню життя, допомагають одне одному і у суцільній єдності спрямовані на повний гармонійний розвиток особистості.

Я. Мамонтов розглянув також питання про доцільність або неможливість застосування художньо-дидактичного методу при викладанні різних навчальних предметів. Вирішуючи його, вчений проаналізував погляди Е. Вебера, що стояв на позиціях гербартианського поділу навчання на формальне (мова, письмо, математика, спів, малювання й гімнастика) та матеріальне або предметне (землезнавство, природознавство, історія, фізика, хімія). На думку Е. Вебера, всі предмети формального та матеріального навчання, можуть бути виявленими у мистецькій формі, виняток складають такі дисципліни як математика, фізика, хімія.

Цієї точки зору Е. Вебера Я. Мамонтов не поділяв, бо вважав що вона ґрунтується на змішуванні різних понять: наукового дослідження та дидактичної передачі його результатів. На власному досвіді роботи у ХІНО, педагог переконався, що: по-перше, застосування мистецької форми викладання одного предмету може відбуватися легше ніж другого, але, як би це не було складно, естетизація дидактичного матеріалу є педагогічно доцільною, бо сприяє більш продуктивному процесу пізнавальної діяльності особистості; по-друге, намагання зробити кожне викладення дидактичного матеріалу мистецьким є головною засадою активного пошуку, педагогічної творчості та майстерності вчителя; по-третє, естетичне мислення є лише часткою в загальному світорозумінні людини. Повного формування духовної культури особистості можливо досягти за умови загального розвитку її естетичних, моральних, наукових та інших якостей.

Отже, Я. Мамонтов дійшов висновку, що художньо-дидактичний метод має загальний характер і може використовуватися кожним вчителем, викладачем у різних видах педагогічної діяльності, окрім науково-дослідної. При викладанні будь-яких предметів, наголошував він, цей метод виступає яскравим знаряддям нової педагогіки та найголовнішим засобом формування естетичної культури. «Педагог-мистець не повинен забувати, що естетичне думання є тільки необхідною часткою в загальному світорозумінні культурної людини, котра не може досягти повноти розвою, коли в ній не буде, поруч з естетичними, наукових, релігійних та етичних вартостей» [65.с,70].

Я. Мамонтовим було визначено та розглянуто загально педагогічні та методичні вимоги, які ставить перед учителем, викладачем використання художньо-дидактичного методу в навчальному процесі. По-перше, педагог, викладач повинен вільно й всебічно володіти навчальним матеріалом, досконало знати свій предмет і вміти застосовувати всі специфічні засоби, які він вміщує. Ця риса, на думку Я. Мамонтова, наближала педагога-практика

до науковця. Саме такі вимоги у своїй практичній діяльності він ставив до себе та своїх студентів. У документах приватного архіву Я. Мамонтова збереглися спогади його колишнього студента В. Зарудського, який згадує педагога-митця як блискучого лектора, вченого глибокої ерудиції [10А, арк.17].

По-друге, вчитель, викладач мусить знати й розуміти своїх дітей, їх душі у всіх проявах, відчувати з ними духовну близькість, бо лише за умови духовної єдності, суцільності між вчителем і колективом класу можливо досягти певної педагогічної мети. У такій якості, педагог – це митець, який повинен тонко й глибоко розуміти кожний психологічний момент, кожную молоду душу у всій її суцільності та своєрідності. Таке обов'язкове для педагогічної діяльності повне розуміння чужого «я», як зауважував Я. Мамонтов, досягається не теоретичними знаннями, а інтуїтивним пізнанням духовного світу своїх вихованців. Він погоджувався з висловлюванням Е.Вебера: «Педагог студіює дитину не як учений, не як психолог...Він пізнає дитячу душу, як митець натуру, більш почуттям, ніж інтелектом. Кожен мімічний рух дітей, як палаюча іскра, спалахує в душі навчателю і викликає в ній нові духовні пориви. Певна річ, що цей хист педагогічної інтуїції не може бути придбаний ніяким вивченням: з ним треба народитися» [суч,с.72].

Третьою загальнопедагогічною вимогою до вчителя, викладача, який буде застосовувати у своїй практичній діяльності художньо-дидактичний метод, Я. Мамонтов вважав індивідуальну переробку дидактичного матеріалу, утворення суб'єктивного відношення до нього. Під час навчально-виховного процесу педагог повинен відтворювати не скупі, нудні знання, а свою особистість, яка увібрала ці знання, переробила їх у відповідності з віковими особливостями аудиторії та своєї індивідуальності. Засвоєння предмету повинно вrostи в особистість самого педагога і відновитися як його власне духовне життя. Я. Мамонтов зауважував, що для здійснення

художнього викладання, яке передбачає не тільки естетичне сприйняття, але й здатність художнього вислову, педагог може й не мати яскравого художнього таланту як митець, але рівень його естетичного хисту повинен значно перевищувати здібності середньої людини.

Аналізуючи праці бременських педагогів-новаторів, які широко практикували використання художньо-дидактичного методу, надавали йому загальнопедагогічного значення і вважали, що шляхом певних вправ кожен учитель, педагог може розвинути у собі такі мистецькі здібності, Я. Мамонтов висловив з цього питання свою особисту думку. Він розумів художньо-дидактичний метод не тільки як найбільш ефективний метод навчання, але й як провідну тенденцію, що не виключала застосування й інших методів навчання, і радив кожному педагогу вживати його в практичній педагогічній діяльності залежно від власних здібностей. «Річ не в тім, щоб всі дидактичні предмети зараз же передати в мистецьких формах, наголошував він. – Для нас важливо щоб у педагогічних колах завжди була тільки жива і яскрава тенденція естетичної культури, щоб кожен педагог намагався бути артистом у кожний момент своєї діяльності» [65,с.72].

Проаналізований джерелознавчий матеріал свідчить, що вся практична навчально-виховна діяльність Я. Мамонтова у ХІНО відповідала визначеним вимогам. На початку 20-х рр. ХХ ст., коли соціально-економічний стан країни і людей був важким, а нові педагогічні навчальні заклади України робили свої перші кроки, кожна лекція професора була святом, а кожна зустріч з ним переповнювала студентів емоційним піднесенням і прагненням до яскравого життя, викликала потребу до саморозвитку та самовдосконалення.

Розкривши перед майбутніми вчителями загальнопедагогічні вимоги до використання художньо-дидактичного методу в навчально-педагогічній роботі, Я. Мамонтов, базуючись на власних відчуттях та практичному досвіді, розглянув ті переваги, які дає вчителю, викладачеві застосування

цього методу. Першим з них вчений назвав самовиявлення педагога. Самовиявлення, на його думку, є натуральною й неодмінною основою художньої творчості. Саме воно підносить педагога над прописними шаблонами урядових наказів, із заздалегідь визначеними циркулярними завданнями та детальними методами їх вирішення. Художньо-дидактичний метод дає викладачам різних навчальних закладів можливість різнобічно виявити свою індивідуальність як у виконанні навчального плану, виборі дидактичних засобів, так і формі їх передачі, керуючись лише психікою дитячої особистості. Я. Мамонтов наголошував, що індивідуальне самовиявлення педагога повинно бути зрозумілим і захоплюючим по відношенню до учнів, а обмеженим тільки особливостями самої педагогічної діяльності.

Спираючись на думку А. Бергсона щодо якості людської особистості повсякчасно змінюватися та відтворювати себе кожної миті у практичній діяльності, Я. Мамонтов, на засадах власного надбаного досвіду, зазначав, що художньо-дидактичний метод, із безкрайньою різноманітністю його мистецьких форм і засобів, визволяє педагога від нудних повторень сталого дидактичного методичного матеріалу, насичуючи цей матеріал найтоншими настроями своєї душі.

Педагог-мистець підкреслював, що надаючи педагогічній діяльності мистецького характеру, художньо-дидактичний метод поширює і поглиблює її зміст, який визначається не як формальна передача певних знань, умінь і навичок, а як цілеспрямований, творчий процес формування цілісної особистості кожної дитини. На думку Я. Мамонтова, цей хід не тільки сприяє, допомагає вчителю, викладачеві досягти кращих успіхів у роботі, але й є важливою дієвою засадою розвитку педагогічної індивідуальності самого вчителя. Знаходячись у стані безперервного творчого спілкування з учнями, у процесі активного пізнання особливостей і закономірностей життя, вчитель набирається від них всього кращого для поліпшення і відновлення своєї

особистості, саморозвитку та самовдосконалення. «Педагогічна діяльність стає для нього (педагога – А.С.) безперервним виміром духовних вартостей, співрозвоєм, співтворчістю» [68, с. 74].

Аналіз архівних документів, статей у педагогічній пресі, інструктивно-методичний матеріалів Народного Комісаріату освіти України свідчить, що у 20-ті рр. XX ст. у зв'язку з відродженням національної освіти і культури у педагогічних навчальних закладах особлива увага приділялась роботі з питань формування національної культури майбутніх учителів, підготовці їх до різних видів естетичної діяльності у дитячих навчально-виховних установах. Серед засобів розвитку естетичної культури учнівської молоді широко використовувалася драматизація. Зміст драматизації складався не тільки із засвоєння студентами поняття театральної-сценічної діяльності (ретельно підготовленого спектаклю зі сценою, декораціями, костюмами тощо), але й формування вмінь самостійного практичного відтворення навчального мистецького матеріалу без попередньої, спеціальної підготовки. У процесі відтворення вони мали можливість вільної й творчої його передачі при будь-яких умовах (у класі, на шкільному подвір'ї, дитячому майданчику тощо).

Драматизація як педагогічно доцільний метод формування естетичної культури сприяла розвитку здібностей особистості сприймати пластичний образ подій, предметів та явищ навколишньої дійсності; пластичного відтворення життя у цілому та своєї індивідуальної діяльності в ньому. Як вид художньої творчості, драматизація сприяла формуванню нової, емоційно-виразної особистості, людини активного естетичного переживання та яскравого виявлення своєї естетичної індивідуальності у житті та діяльності [88]. Використання цього методу у навчально-виховній роботі різних дитячих установ вимагало спеціальної педагогічної підготовки.

Вивчення навчальних планів факультету соціального виховання ХІНО та Вищих трирічних педагогічних курсів ім. Г.С. Сковороди, протоколів

засідань педагогічних рад, а також маловідомих архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що важливою складовою педагогічної підготовки майбутніх учителів до естетичного виховання молоді була практична робота у студіях: музично-вокальній, літературно-драматичній, образотворчого мистецтва. Відповідно до особистих інтересів кожен із студентів оволодівав знаннями, уміннями й навичками у галузі одного або декількох з названих вище мистецтв. Кожна студія мала свою бібліотеку з відповідного виду мистецтва, щоденник, в якому викладачі занотовували методи та форми роботи, наочні приладдя та підручники, що застосовувалися у ході занять.

З матеріалів ХДООА відомо, що Я. Мамонтов у 20-ті рр. ХХ ст. проводив активну педагогічну діяльність з формування естетичної культури студентів у літературно-драматичній студії ськвородинівських педагогічних курсів [1А]. Роботу педагог спрямовував на оволодіння майбутніми вчителями знаннями та уміннями проведення театральної діяльності у дитячих установах, розвитку у студентів естетичних почуттів, емоцій, переживань, творчого мистецького спілкування у дитячому колективі. Як зазначалося у «Тимчасовому положенні щодо трирічних педагогічних курсів», робота студентів у мистецьких студіях мала за мету: «Підготувати практичних керівників навчання мистецтву, здібних пробуджувати й виховувати в дітях естетичний смак та здібності організовувати колективну дитячу творчість. Ця робота повинна проводитись у природному середовищі дитячих установ: класі, шкільному приміщенні, на сцені, виставках тощо» [12, с.12].

Керуючи діяльністю театральної студії, Я. Мамонтов знайомив майбутніх учителів із засадами художнього читання та виконання мімодрамів, роллю індивідуальних здібностей педагога по відношенню до засобів театрального мистецтва, проводив роботу над інтонуванням, ритмікою мови та ритмопластикою студентів. Програма цієї студії передбачала набуття вмінь образно викладати свої думки, оволодівати

технікою мовлення й рухів, навчатися пластиці й жестам, засвоювати мистецтво творчої імпровізації. Кропітка робота студентів драматичної студії над опануванням індивідуальних мистецьких можливостей особистості, розвитком її творчих здібностей, формуванням вмінь художнього втілення й донесення будь-якого навчального мистецького матеріалу сприяла значному розвитку як естетичної культури особистості, так і рівню педагогічної майстерності майбутніх учителів, викладачів вищої школи.

Вивчення архівних документів свідчить, що з 1924 р. Я. Мамонтов проводив плідну навчально-виховну діяльність у Харківському музично-драматичному інституті, завідував кафедрою драматургії [16]. Педагог читав лекції з питань естетики, драматургії, історії театру, вів індивідуальні та групові практичні заняття. Його лекції викликали значний інтерес. З великою зацікавленістю їх відвідували як студенти – майбутні режисери, для яких вони були обов'язковими, так і студенти інших відділень інституту.

Заняття, що проводив Я. Мамонтов, були яскравим прикладом застосування різних методів формування естетичної культури у студентів. Вони вирізнялися творчим характером, процесом ефективного співробітництва викладача та студентів, під час якого педагог-мистець не лише викладав навчальний матеріал, а й відтворював свою особистість, сповнену знаннями, переробленими крізь його талановиту багатогранну душу. Педагог прагнув пізнати кожну молоду людину в усій її індивідуальності та суцільності. Один з його вихованців згадував: «Ми бачили, що педагог просто думав вголос і ділився з нами своїми думками, сумнівами, знахідками, відкриттями не як з учнями, а як з рівними собі товаришами» [14А, арк.7].

Ефективним засобом формування естетичної культури, як відзначали самі студенти, була мова педагога. Вона викликала різноманітні художні асоціації, допомагаючи краще завоювати дидактичний матеріал, перейматися особливостями певної епохи, настроями та інтересами людей того часу,

сприяла створенню правдивих художніх образів. Т. Бялодворець, один із минулих студентів Я. Мамонтова, згадував: «Він (Я. Мамонтов – А.С.) умів подумки переноситися у давні віки, бродити по Афінам, мандрувати з бродячими комедіантами по бездоріжжю. І ми незмінно брали участь у цих фантастичних подорожах. Важко навіть визначити, в чому саме полягала ця яскравість його мови, адже інтонації була чужа всяка театральність. І все таки це був якийсь особливий «театр думки»» [14А, арк.7].

Яскравим прикладом своєї навчально-виховної діяльності Я. Мамонтов доводив, яке важливе значення для викладача мало вільне володіння фактичним матеріалом, тому від своїх студентів він вимагав бездоганного знання творів і, якщо було потрібно у зв'язку з бідним бібліотечним фондом, приносив їм для опрацювання літературу з власної бібліотеки.

У процесі занять Я. Мамонтов ґрунтовно й послідовно розкривав перед майбутніми акторами, драматургами й режисерами визначний вплив театального мистецтва на формування естетичної культури особистості глядача. Він зазначав, що під час перегляду спектаклю глядач не тільки сприймає твір мистецтва, а значною мірою, приймає участь у його творенні, естетично переживаючи усі події, які відбуваються на сцені. Такий емоційно-почуттєвий контакт, на його слушну думку, вагомо сприяв розвитку естетичних, моральних і духовних можливостей людини. Педагог вимагав від майбутніх митців театальної сцени, щоб кожен їх рух, міміка, слово твору насичувались творчою думкою і живим, людським почуттям.

Важливим засобом формування естетичної культури майбутніх театральних працівників у педагогічній діяльності Я. Мамонтова були різноманітні етюди. Сценічний етюд мав на меті розвиток і вдосконалення акторської техніки та складався з різних сценічних дій студента на задану викладачем тему. Ці дії могли бути попередньо сплановані й розроблені викладачем або могли імпровізуватися самими студентами у межах запропонованої теми.

Етюди, що пропонував своїм студентам Я. Мамонтов, як правило, передбачали відтворення життєвих ситуацій: побачення закоханих, сімейна вечеря, покупка на ринку тощо. Виконуючи такі завдання, вони залучали свій життєвий досвід, на основі якого намагалися окреслити характери персонажів, уявити їхню поведінку, побудувати продовження дії.

Таким чином, педагогічна діяльність Я. Мамонтова у різних навчальних закладах сприяла ствердженню цінності концепції формування естетичної культури особистості та довела практичну значущість розроблених митцем засобів та методів.

2.2. Роль педагога у формуванні естетичної культури особистості

Визначальну роль у формуванні естетичної культури особистості Я. Мамонтов відводив педагогу. Вчений запропонував розглянути саме поняття педагогічної діяльності, яка, на його думку, являє собою ряд послідовних педагогічних актів, спрямованих на навчання й виховання однієї особи або цілого колективу. Аналізуючи педагогічний акт в його нормативній, творчій формі, без впливу на нього зовнішніх умов: історичних обставин, адміністративних наказів та інш. Педагог характеризував його як вольовий акт, що має кінцеву мету й приводить до спільного руху три педагогічні фактори: педагога, учня й предмет навчання.

Я. Мамонтов зауважував, що в педагогічній думці початку ХХ ст. існувало різне розуміння кінцевої мети педагогічної діяльності: навчання, виклад, виховуюче навчання, але як підкреслював науковець, людина, що обирає педагогічну професію повинна бачити ціль тільки у формуванні особистості. Він визнавав, що ставлячи перед собою таку мету, особа мусить мати свій ідеал цілісної особистості, до якого і буде прямувати у своїй діяльності.

Вчений вважав не тільки обов'язковим наявність у вчителя такого індивідуального виховного ідеалу, підкреслюючи, що від його існування залежить можливість здійснення педагогічного акту, але й повну його сформованість. Тобто, той ідеал, який зароджується в уяві педагога повинен розвинути і перерости в його свідомості крізь індивідуальну особистість у такій мірі, щоб дати кожному студенту або учню можливість знаходити в ньому свій вищий вираз. Крім того, вчений вказував на те, що педагог повинен побудувати педагогічний акт так, щоб виконання його об'єктивної мети стало суб'єктивним досягненням кожного учня. «Таким чином, педагогічний акт ходом свого розвитку перетворюється з акту формуючого індивіда в акт індивідуального самотворення» [Суч, 10].

Педагог був переконаний, що педагогічний процес не повинен обмежуватися навчальними програмами та планами. Він не заперечував існування певних програмних вимог, але тільки за умови вільного їх виконання та можливості внесення змін в залежності від потреб живої індивідуальності учнів. Становлення такої індивідуальності й розвиток її здібностей педагог розумів як основу формування загальної культури особистості.

Одним з важливих питань педагогічної діяльності Я. Мамонтов вважав педагогічно-доцільно організовані взаємовідношення учителя з учнем. Стосунки між учнями й педагогом, який мету своєї педагогічної діяльності визначає як формальну передачу наперед установленого кола знань, носять не педагогічний, а лише механічний характер. Той дидактичний матеріал, що передається таким чином не доходить до дитячої душі, а залишається лише на поверхні розуму. Науковець назвав такі стосунки «психічним дотиком». Однак, коли, на думку дослідника, метою педагогічного акту стає формування особистості, а центром – жива індивідуальність дитини, то головним принципом відносин між педагогом і дітьми стає духовна спільність. Форми вияву її можуть бути різними: слово, жест, міміка,

мовчання. «Духовна спільність настає лише тоді, коли один з них ніби пропахується ароматом іншого,... коли одне «я» відкривається іншому не загальними рисами, а своїми особистостями, індивідуальним обличчям» [Суч:11].

Першою умовою досягнення духовної спільності у взаємовідносинах з учнями, як зазначав Я. Мамонтов, є яскраве розкриття педагогом своєї індивідуальності перед дітьми. Тільки постійне, на протязі всього часу навчання, розкриття вчителем своєї індивідуальності, сприятиме вільному вияву кожною дитиною свого дійсного обличчя й своєї особистості.

Я. Мамонтов зауважував, що така зміна відносин між педагогом і учнем значно впливає й на ставлення педагога до свого навчального предмету. Тому друга умова досягнення духовної спільності у взаємовідносинах з учнями полягала в творчому переосмисленні педагогом дидактичного матеріалу, на підвалинах власних знань та практичного життєвого досвіду, в його індивідуалізації. Науковець зазначав, що у процесі такої педагогічної творчості об'єктивний матеріал нічого не втрачає, а лише знаходить живе, індивідуальне забарвлення, отримує риси людського переживання та «те творче хвилювання, котрим древо пізнання перетворюється у древо життя» [Суч,12].

Але, на думку вченого, тільки за цими двома умовами педагогічний акт, що характеризується співтворчістю вчителя та учнів, не можна визначити завершеним. Сутність третьої умови полягає в тому, що дитина в педагогічному процесі виявляється не тільки пасивним об'єктом, але й активний суб'єктом. Він вважав, що дидактичний матеріал має бути засвоєним та естетично усвідомленим учнем. «Соціалізовані вартості педагога мусять послужити матеріалом для самотворення індивіда, мусять бути індивідуально перероблені й виявлені дитиною « [4:12].

Виходячи з цього, Я. Мамонтов виділив наступні етапи педагогічного процесу: індивідуалізація (творча передача навчального матеріалу

педагогом); соціалізація (загальне засвоєння матеріалу дитячим колективом); модифікація (індивідуальна переробка і вираження засвоєного матеріалу кожною дитиною).

Педагогічну думку, як наголошував вчений, приваблювала і буде приваблювати ідея створення універсальної системи навчання: Я. Коменський – XVII ст., Г. Песталоцці – XVIII ст., І. Герbart – XIX ст. та інш. Я. Мамонтов, уможливаючи існування такого методу, наголошував на відсутності у ньому логічних особливостей предмету навчання, індивідуальних рис педагога і дітей, а також відчуженості від реальної дійсності.

Подальший аналіз сутності педагогічної професії, використання погляду П. Енгельмейєра на творчу особу надало Я. Мамонтову можливість зробити висновок – творчій індивідуальності педагога присутні фактори, які характеризують кожний творчий індивід: інтуїтивний, дискурсивний і активний. Але характер кожного з цих факторів змінюється в залежності від конкретної творчої сфери (інтуїція митця та інтуїція технічного робітника).

На думку науковця, педагог в своїй практичній діяльності повинен володіти тонкою інтуїцією, яка знаходить свій вияв по-перше, у розумінні духовного життя учнів у їх індивідуальній своєрідності та пізнавальній спільності. Вчитель повинен перейматися інтересами і настроями дітей, а в своїх діях виходити із потреб особистості учнів. Я. Мамонтов зауважував, що по наукових параграфах і таблицях не можна відчувати чуже «я», у всій його індивідуальній суцільності [Суч, 14]. По-друге, сам по собі дидактичний матеріал не має педагогічної вартості, тому, щоб абстрактні закони і формули стали більш зрозумілими, привабливими, «живими» для дітей, вчитель повинен перекладати їх на мову людських образів, бажань, почуттів. І в цьому процесі педагог теж підкреслював велике значення інтуїції. Вчений назвав цей процес інтимною антропоморфізацією, тобто те індивідуальне, що

додається педагогом до предметів навчання і що надає їм справжню педагогічну вартість.

Я. Мамонтов зауважував, що велику роль в творчій індивідуальності педагога відіграє дискурсивний (розумовий) фактор, який П. Енгельмейер називав «привілеєм людини». Головне значення дискурсивного фактору вчений бачив у його впливі на розвиток педагогічної самосвідомості, яка є основною умовою формування творчого педагога. Я. Мамонтов наголошував, що нема необхідності нав'язувати школам будь-які ідеї, раніш ніж вони будуть органічно засвоєні рядовим педагогом та відбиватися у його діяльності. Педагогічна самосвідомість є тією основою, до якої приводять педагогічні пошуки [Суч].

Апологети вільного виховання та Е. Кей у відносинах з учнями головною метою творчого педагогічного процесу вважали формування особистості на основі розвитку її індивідуальної природи, забуваючи про існування як позитивних так і негативних рис цієї природи, а сам педагогічний процес розглядали лише як просту допомогу naturi в її розвитку, без педагогічного втручання в індивідуальність. На відміну від них, Я. Мамонтов розумів сутність педагогічного процесу не тільки в пасивному спостереженні педагогом проявів дитячої індивідуальності, але і в активному протистоянні («переченні») їй в боротьбі за виховний ідеал.

Вчений вважав, що якщо педагог бачить у дидактичному матеріалі живого посередника між собою та учнями, він повинен проявляти не меншу активність і у ставленні до нього. Науковець підкреслював, що педагогу доводиться натрапляти на перешкоди зовнішнього світу: церкви, держави й доки школа буде існувати задля них, або будь-кого іншого, а не для самої себе, доти він (педагог) повинен активно і наполегливо відстоювати свою творчу індивідуальність. «Ми гадаємо, що велика соціальна проблема – утворення вільної системи виховання – розв'язується остільки, оскільки вона стає індивідуальною педагогічною проблемою. Іншими словами: неминучою

передумовою вільної системи виховання є розвій педагогічної свідомості до тої височини, на якій вільна педагогічна творчість стає внутрішньою необхідністю, а не зовнішньою нормою» [Суч,16].

Аналізуючи три фактори педагогічної діяльності, Я. Мамонтов головну перевагу віддав інтуїтивному, тому що педагогічний талант цілком залежить від педагогічної інтуїції, яку він розглядав як інтуїцію мистецьку. Творчий вчитель за її допомогою, так само, як і митець, відкриває духовний світ дитини в його індивідуальності й суцільності. Вона допомагає йому знайти такі необхідні переживання, почуття й образи, які роблять змертвілі нецікаві дидактичні закони, факти людськими, «живими» і зрозумілими для учнів. Вчений вважав, що саме інтуїція допомагає вчителю в кожній дитині передбачити образ, що «в своїй індивідуальній формі втілює загальний педагогічний ідеал. Значить, світовідчування педагога є світовідчуванням митця і покликання педагогічне – це покликання мистецьке» [Суч,17].

Треба відзначити, що таке порівняння педагога з митцем не було новим, воно існувало в педагогічній літературі, але на думку Я. Мамонтова, лише як красивий, гучномовний вислів («риторична фігура»). Науковець наголошував, що головне не в захопленні цією назвою, а в глибокому засвоєнні педагогічного процесу свідомістю кожного, хто обирає собі професію педагога. Ця тотожність є наслідком логічного висновку з самого поняття педагогічного процесу як інтуїтивно підказаного, дискурсивно доказаного і активно затвердженого факту.

Як приклад, недостатнього розуміння творчого характеру педагогічної діяльності у вітчизняній педагогіці XIX ст., Я. Мамонтов, підкріплюючи свої ідеї поглядами й висловами М. Салтикова-Щедріна, Л. Толстого та А. Чехова, зазначав, що чудовим синонімом консервативного педагога була «Людина в футлярі» А.Чехова, з її педагогічно негативними, професійно типовими рисами.

До таких ознак вчений відносив: по-перше, надзвичайний консерватизм; по-друге, «благочиніє» - реакція педагога-формаліста на всі життєві явища, хоча й сповнена різними почуттями, емоціями, переживаннями особистості, але залежна і визначена адміністративними положеннями, циркулярами, заборонами. «Благочиніє» було не тільки типовою рисою самого вчителя, а й накладало, як зазначав науковець, відбиток на його ставлення до учнів та дидактичного матеріалу. «Це професійне благочиніє робить педагога непримиримим ворогом усякого вільного пориву, простору» [Суч,18]. Третьою рисою консервативного вчителя був педантизм. Я. Мамонтов наголошував, що для такого педагога, його діяльність, навчальний предмет, педагогічний процес існували як раз і назавжди створена настанова, без внесення новаторських змін, індивідуального переосмислення та творчої переробки. Він підкреслював, що саме цей педантизм і робить педагога автоматичним, дріб'язковим і тупим «літероїдом». І остання риса – це самозадоволення, яке виникало в наслідок безперервного повчання, нотацій, вказівок через усвідомлення своєї першості, правоти та непохитності.

Пояснюючи існування педагогів-формалістів об'єктивними причинами і соціальними умовами, науковець ніяк не міг погодитись з таким негативним становищем і закликав зрозуміти й відчувати контраст між творчим педагогом, що обрав професію за педагогічним покликанням, і усталеним офіційним поглядом минулих століть на педагогічну професію. Головними рисами творчого педагога-митця Я. Мамонтов вважав:

- широку волелюбну особистість, яка у визначенні завдань виховання та навчання спирається не на адміністративні шаблони, а на саму себе та педагогічний процес;
- природженого новатора, ворога сухості й формалізму;
- учителя-вихователя, що уважно з розумінням і повагою ставиться до учнів;

➤ демократичну та громадську особистість, яка передає свої індивідуальні надбання іншим, тобто «соціалізує» їх – робить загальною власністю;

➤ «вічного студента», який не тільки формує інших, але й сам постійно перебуває в стані безперервного пошуку й розвитку.

Власне відчуття особистості педагога у формуванні індивіда, розуміння його ролі у вихованні людини високої культури, ґрунтовне знання різних педагогічних течій дозволили Я. Мамонтову визначити сутність педагога нової доби, зміст педагогічного покликання. Він наголошував, що людина, яка обирає педагогічну професію повинна заздалегідь усвідомити, що вона має стати педагогом-митцем, людиною, котра з повною відповідальністю, цілеспрямовано та самовіддано присвячує себе педагогічному «світослугуванню». І саме цим, вона наперед зумовлює індивідуальний і соціальний зміст усього свого життя.

Зрозуміло, що Я. Мамонтов вважав педагогічне покликання найважливішим соціально-педагогічним фактором формування естетичної культури особистості. Вчений підкреслював, що вибір педагогічної професії повинен визначатися не зовнішніми обставинами, а психофізичними особливостями людини, її здібностями, нахилами до індивідуальної самовідданої творчості, усвідомленням основної мети діяльності як цілісного формування особистості людини. Крім того до змісту педагогічного покликання він відносив: наявність і сформованість у вчителя індивідуального педагогічного ідеалу; творче ставлення до навчальних програм та планів; духовну спільність та творчу співпрацю між педагогом та учнями у навчально-виховному процесі; дбайливе ставлення до особистості учнів; побудову педагогічного процесу на засадах індивідуалізації, соціалізації та модифікації; формування та розвиток інтуїтивного, дискурсивного й активного факторів, що характеризують творчу індивідуальність педагога; безперервний творчий розвиток педагога-митця.

Таким чином, проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що Я. Мамонтов, ґрунтуючись на практичні досягнення вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки, багатогранний власний педагогічний досвід та вбачаючи особливу роль індивідуальності педагога у формуванні естетичної культури особистості, розробив основи теорії педагогічного покликання.

ПІСЛЯМОВА

Аналіз джерельної бази, узагальнення результатів проведеного історико-педагогічного дослідження дозволяють стверджувати, що науково-педагогічна спадщина Якова Андрійовича Мамонтова являє собою прогресивне за сутністю й виховне за змістом соціально-педагогічне явище, в якому органічно поєднуються педагогічна, теоретико-практична, мистецтвознавча сфери, підпорядковані формуванню естетичної культури особистості на засадах духовності, гуманізму та демократизму.

Я. Мамонтов один з перших вітчизняних науковців створив власну концепцію формування естетичної культури особистості. У 20-ті р. ХХ ст. вона відігравала першорядну роль у його педагогічній діяльності, яка спрямовувалась на підготовку високо професійних педагогічних і мистецьких кадрів та відродження національної освіти й культури України. Проте можна твердо наголосити, що теоретико-методичні засади концепції науковця задовго випередили наукові напрацювання в дослідженні питань естетичного виховання особистості та не втратили своєї актуальності і в наш час.

Злободенними сьогодні є його переконання щодо привнесення мистецького компоненту в навчальну, виховну, виробничу діяльність індивіда, що може відбуватися завдяки обов'язковості естетичного виховання кожної особистості з раннього віку з метою розвитку її творчого духовного потенціалу. Визначальну роль в цьому процесі, як наголошував Я. Мамонтов, відіграє вчитель, педагог, який має бути підготовлений до її реалізації.

Сучасні вчені І. Зязюн, О. Отич та інш. наголошують на глобальній трансформації в світовій системі освіти ХХІ століття. На їхню думку, це знаходить свій вияв у зростанні уваги до її культуротворчого й креативного потенціалу, набуття мистецтвом значення чинника забезпечення творчої та індивідуально-особистісної спрямованості освіти й перетворення його на

важливий компонент її змісту []. З огляду на це, на тлі новітніх завдань професійної підготовки фахівців з урахуванням європейських стандартів та світових тенденцій, піднесенням освітньої ролі мистецтва, теоретичні надбання та практичний досвід Я. Мамонтова з формування естетичної культури особистості є актуальним, а ґрунтовне його вивчення та критичне переосмислення насушним.

Я. Мамонтов був людиною широкого кругозору, особистістю, обізнаною з актуальними проблемами філософії, історії, психології, соціології, антропології. У своїй науково-педагогічній діяльності він спирався на національний ґрунт у поєднанні з використанням здобутків світової науки, освіти і культури, орієнтованих на загальнолюдські цінності – ідеї добра, краси, істини.

Демократизація всіх сфер життєдіяльності, піднесення різних наукових галузей на основі гуманістичних ідей та змін в уявленнях про людину, визнання важливої ролі мистецтва у гармонійному розвитку особистості починаючи із середини ХІХ ст., обумовили актуалізацію питань естетичного виховання в науково-педагогічній думці. Передові вчені, педагоги-практики, підкреслюючи важливість естетичної складової у вихованні молоді, вбачали її вплив на гармонійний розвиток людини (А. Бакушинський, П. Білецький-Носенко), формування та вдосконалення естетичного смаку (О. Гладкий, Б. Гринченко, П. Козицький, С. Миропольський), розвиток здібностей і творчості (П. Блонський, С. Миропольський), пробудження та піднесення естетичних переживань і почуттів (В. Лисогорський, К. Стеценко) та інш.

У процесі реалізації теоретичних ідей перевага надавалась використанню краси православної церкви (С. Миропольський), природи та життя (П. Білецький-Носенко); залученню дітей до різних видів мистецтва: художнього читання літератури (П. Білецький-Носенко, Б. Грінченко), музики (С. Миропольський), хорового співу (П. Козицький, Д. Леонтович,

К. Стеценко); розвитку самостійної творчості (О. Гладкий), включенню в навчально-виховний процес екскурсій (А. Бакушинський).

Досягнення у дослідженні означеної проблеми були також пов'язані з визначенням науковцями умов дієвого впровадження ідей естетичного виховання особистості в тогочасну шкільну практику. Головною серед них вони визначали підготовку вчителя з високим рівнем естетичної культури. Отже, можна стверджувати, що наприкінці ХІХ ст. науково-педагогічна думка мала теоретичні доробки та певний досвід естетичного виховання особистості, що стали змістовною основою для подальших ґрунтовних досліджень означеного педагогічного феномену.

Значущу роль у становленні особистості Якова Андрійовича Мамонтова, зародженні його художнього світорозуміння і світогляду відіграли гуманістичне сімейне виховання, естетична спрямованість родинного устрою та побуту, загальна й мистецька освіченість батьків та їх оточення, мальовнича українська природа та самобутня українська народна пісня. Саме вони сприяли розвитку в юнака здібності спостерігати й сприймати естетичне в оточуючому середовищі, безпосередньо впливали на формування його естетичних нахилів, почуттів, емоцій, ідеалів та смаків.

Подальше усвідомлення Я. Мамонтовим вагомості естетичного виховання у формуванні особистості відбувалося завдяки професійній майстерності та індивідуальності його вчителів. Пріоритетом у роботі Л. Шерстюк, Ю. Шерстюка, П. Тиховського була особистість дитини, повага й довіра до неї. Свою майстерність вони спрямовували на виховання в учнів любові до рідної мови, української культури, розвиток індивідуальних здібностей дітей. Можна стверджувати, що саме вони вплинули на вибір педагогічної професії Я. Мамонтова. У науковій праці «Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч.1. Педагог як митець» він мав на увазі своїх вчителів, коли наголошував: «Кожен факт і кожен закон, що передані педагогом, не лежать у пам'яті мертвим баластом, а живуть у нашій

свідомості тим життям, яким надихнув їх даний педагог і часто, навіть, пов'язуються з його образом» [, с.12].

Важливе значення у розвитку поглядів Я. Мамонтова на естетичне виховання мала також його власна діяльність у літературній студії, драматичному гуртку, у процесі якої він набував досвіду мистецької практики, спілкування з людьми, підвищувався його культурно-освітній рівень. Особиста участь митця у різних видах мистецької самодіяльності, а потім і керування аматорськими драматичними гуртками сприяли формуванню його світогляду, розвитку вмінь організації педагогічної діяльності, усвідомленню впливу естетичного виховання на розвиток цілісної особистості та необхідності пошуку кожною людиною шляху для творчого самовтілення.

Наступне наукове зростання та трансформація теоретичних поглядів вченого були пов'язані з його навчанням у Московському комерційному інституті, особистісним прикладом викладачів цього закладу – О. Кізеветтера, П. Новгородцева, П. Соколова. Можливість ґрунтовного вивчення та узагальнення доробок прогресивних вітчизняних і зарубіжних науковців XIX - початку XX ст. в галузі педагогіки, психології, філософії, а також вплив науково-педагогічної діяльності відомих професорів інституту, надали можливість Я. Мамонтову спрямувати свої прагнення на дослідження започаткованих ідей та переконань стосовно важливої ролі естетичного світовідчуття у житті людини, розробку ряду наукових понять: естетична освіта, естетичне виховання, художньо-дидактичний метод. Митець визначив свій шлях у педагогічній науці, який ґрунтувався на особистісно-орієнтований підхід до навчання й виховання молоді.

Характерною ознакою подальшої трансформації теоретичних ідей науковця стала концепція естетичної культури особистості, яка спиралась на власну наукову та науково-методичну роботу (науково-педагогічний відділ соцвиху Наркомосу, педагогічна секція Харківського педагогічного

товариства, науково-дослідних кафедр педагогіки ХІНО й УНДІПу), впровадження й практичну перевірку ідей в навчально-виховній діяльності (ХІНО, Удєртрес, Харківські вищі трирічні педагогічні курси ім. Г.С. Сковороди, ХМДІ).

Естетична культура, за Я. Мамонтовим, є інтегрованою особистісною якістю, яка виявляється у сформованості в особи естетичних смаків, здатності до естетичного сприймання явищ навколишньої реальності та творів мистецтва, наявності в індивідуальності активної життєвої позиції, що спрямовується на творче привнесення прекрасного, естетичного у життя та суспільну діяльність з естетичного удосконалення світу. З огляду на це, до складових досліджуваного феномену науковець відносив естетичне світовідчуття та естетичне світовідношення.

У зміст естетичного світовідчуття Я. Мамонтов включав естетичне споглядання (естетичне сприйняття) особистістю навколишнього світу. Дана пасивна форма внутрішньої духовної діяльності людини, на його думку, виявляється у здатності помічати, спостерігати красу, добро й істину під час безпосереднього спілкування з ними у природному й соціальному середовищі. Активна форма естетичного світовідчуття включає естетичні почуття, емоційний відгук, що переживає особа, сприймаючи явища або твори мистецтва, та естетичний смак.

Сформоване естетичне світовідчуття ставало підґрунтям для розвитку естетичного світовідношення – перетворення та удосконалення особистістю свого внутрішнього світу й оточуючого середовища за законами краси (естетична діяльність), а також її діяльність у художній або мистецькій творчості. Поняття мистецька творчість, за Я. Мамонтовим, включало не тільки діяння у сфері мистецтва (художню творчість), але й різноманітну практику особистості з привнесення естетичних компонентів у міжособистісні стосунки, працю, побут, природу, удосконалення власного духовного світу.

Вчений наголошував, що формування естетичної культури повинно мати послідовний і цілеспрямований характер впливу її складових на розвиток особистості. Сформованість даної дефініції пропонував визначати за трьома ступенями: нижчим, середнім і вищим.

Першорядну роль у піднесенні естетичної культури особистості, на слушну думку педагога, відіграє мистецтво. Загально-антропологічне розуміння Я. Мамонтовим його сутності сприяло формуванню поглядів на мистецтво як на мову почуттів, які являються виявом власних переживань іншої людини, митця. Спілкуючись з творами мистецтва та сприймаючи художні образи, зазначав він, людина асоціює їх із собою, разом з ними переживає певні події, порівнює їх із своїм досвідом. Вона переносить суб'єктивні переживання на художній твір або на об'єкт реальної дійсності, вкладаючи у нього частину своєї індивідуальності й душі, що вчений називав емоційним проникненням – «вчутенням». Таке художньо-образне мислення, зазначав педагог, впливає на розвій усіх сфер життєдіяльності особи (розумову, емоційну, фізичну). Воно дозволяє бачити світ і оточуюче середовище не з прагматичної точки зору, а розвиває здібності людини індивідуалізувати об'єктивний образ навколишнього світу, забарвлювати його власними настроями й почуттями. Подібний характер особистісного естетичного сприйняття та емоційного «вчутення» науковець пов'язував з процесом незалежного й радісного піднесення митця під час створення художніх творів та проникненням людини у духовний макрокосм митця.

Досліджуючи зміст естетичної культури особистості, Я. Мамонтов обґрунтував її вплив на чотири сфери діяльності людини. Щодо діяння феномену на індивідуум, то він формує здібності бачити й знаходити прекрасне у житті й вчинках, поглиблює почуття, переживання, емоції, вільне ставлення до життя, мотивує потребу в красі та створення естетичного в усіх напрямках життєдіяльності. В соціальному плані – поєднує людей в однакових почуттях, розширює бажання й здібності людини привносити

естетичне у міжособистісні стосунки, спонукає до побудови відносин на гуманістичній основі.

Дія естетичної культури на моральну сферу особистості полягає в розвитку й вдосконаленні смаків, ідеалів, уявлень, сприяє піднесенню моральних почуттів через усвідомлення таких категорій як добро, зло, чесність, щастя. Під її впливом на релігійну сферу діяльності людини науковець розумів не розвиток культу божества, а формування здатності до високого духовного переживання, що відриває особистість від злободенних дрібниць і сповнює життя високим сенсом, гуманізмом і любов'ю.

Діяльність науковця дозволяла впроваджувати теоретичні ідеї у навчально-виховний процес навчальних закладів, перевіряти їх результативність на практиці та спрямовувала його на пошук дієвих методів формування естетичної культури особистості. Ґрунтуючись на психологічних особливостях дитячого сприйняття, Я. Мамонтов наголошував на необхідності формування естетичної культури як у стінах школи, надаючи вчителю визначальну роль, так і поза її межами. Однак, науковець наголошував на обов'язковому знанні та урахуванні ним вікових і природніх здібностей особи. Вагому роль у формуванні естетичної культури педагог відводив також тому соціальному середовищу, в якому зростає особистість, гуманним відносинам, піклуванню, любові, мистецькому духу, що мають оточувати її повсякчасно у школі, родині, суспільстві.

Досягнення позитивного результату у формуванні естетичної культури підростаючого покоління Я. Мамонтов пов'язував з використанням чотирьох методів. На його думку, вони мали універсальний характер, адже могли застосовуватись у всіх видах навчально-виховної роботи і в різних учбових закладах. Досконале володіння цими методами дозволяло вчителю спрямовувати їх дію на розвиток конкретних здібностей та уподобань учнів, тобто мало особистісно-орієнтоване спрямування. Утім, успіх їх реалізації, підкреслював науковець, залежав від особистості вчителя, його професійної

майстерності, уміння творчо прилаштовувати матеріал до конкретних умов життя, розкриваючи естетичну складову, та наявності в педагога постійного бажання творити й самовдосконалюватися. Я. Мамонтов називав такого вчителя «педагогом-митцем».

Можна стверджувати, що дані ідейні спрямування педагога задовго випередили завдання сучасної вітчизняної педагогічної науки. Саме сьогодні українська освітня система потребує творчого педагога, головними рисами якого є самокритичність, постійне бажання до саморозвитку, самовдосконалення тощо.

У діяльності педагога-митця дієвим методом формування естетичної культури особистості виступає мистецька самодіяльність, головна мета та значущість якої полягає у педагогічному впливі на розвиток комплексу певних почуттів, переживань особистості, а не зростанні її професійних мистецьких якостей. Я. Мамонтов пропонував і сам впроваджував у різних навчальних закладах метод мистецької самодіяльності у двох формах: мистецька творчість та естетичні переживання (самодіяльна творчість). Використання цього методу як мистецької творчості передбачало спрямованість на учнів, студентів, які мають певні здібності, таланти або професійну підготовку у певній галузі мистецтва. Результативність його знаходила свій вияв в обов'язковому створенні мистецького витвору.

Вживання ж методу мистецької самодіяльності з особами, які не мали яскраво виражених здібностей, але бажали займатись художньою творчістю, вимагало від учителя скеровувати свою роботу на загальний розвиток почуттів, переживань, смаків індивіда у ході будь-якої праці. Головне завдання полягало не в створенні продукту, а в розвитку естетичних переживань, що виникали під час творчих пошуків вирішення мистецького задуму, отриманні насолоди, задоволення від самого творчого процесу. Однак, кінцеву мету використання методу мистецької самодіяльності у формі естетичних переживань Я. Мамонтов вбачав у наближенні самодіяльної

творчості до справжнього мистецтва. Серед особливостей, на які неодмінно мав зважати педагог при впровадженні методу мистецької самодіяльності, науковець називав: врахування індивідуальних природних нахилів і здібностей учнів, відсутність твердих технічних вимог, які б могли викликати негативні емоції, почуття тощо.

Важливим методом формування естетичної культури Я. Мамонтов уважав метод утворення мистецького оточення. Впровадження даного методу передбачало спрямування на розвиток в особистості вмінь помічати та бажань створювати красиве не тільки у навколишньому середовищі (облаштування навчальних аудиторій, домашніх кімнат, естетичний вигляд книжок, іграшок тощо). Науковець пропонував починати з досягнення краси тіла людини (через загальну й ритмічну гімнастику), її вміння красиво рухатись (через ігри й танці з простими та граціозними рухами в стилі давніх греків, Айседори Дункан), охайно одягатись, спілкуватись.

Головна мета наступного методу – методу практичного і теоретичного навчання мистецтву полягала у піднесенні в особи інтересу до мистецтва, потягу до творчості, в процесі якої, за Я. Мамонтовим, відбувається розвиток естетичних почуттів, переживань. Науковцем було визначено умови, котрих має дотримуватися вчитель, керівник при його застосуванні. Студіювання мистецтву повинно мати вільний характер і спрямовуватись на розвиток особистості, її естетичного сприйняття, а не на створення певного витвору, «продукту». Процес навчання має бути невимушеним з неодмінним урахуванням індивідуальних здібностей дитини. Індивідуалізація мистецького навчання, особистісно-орієнтована спрямованість визначались митцем головними умовами доцільності педагогічного процесу.

Інноваційним методом формування естетичної культури особистості є розроблений Я. Мамонтовим художньо-дидактичний метод, що явився проявом новаторської педагогіки періоду відродження національної освіти й культури України 20-х років XX ст. Сутність його полягає у використанні

естетичних, мистецьких елементів при викладанні будь-якого навчального матеріалу, опануванні особою будь-якими знаннями. Мистецтво, на думку педагога, повинно стати підґрунтям у змісті й формах викладання, органічною складовою уроку, обов'язковою частиною комплексного впливу на особистість. Треба наголосити, що головний зміст художньо-дидактичного методу простежується у сучасній холістичній науково-мистецькій парадигмі в освіті (О. Отич), яка пов'язана з проголошенням світовою педагогікою ХХІ ст. цілеспрямованого курсу на інтеграцію науки і мистецтва.

Я Мамонтова можна назвати засновником сучасних вимог щодо професіоналізму вітчизняного вчителя. Він підкреслював, що вчитель має не просто давати знання учням, студентам, а готувати їх до самоцільного життя та формувати в них цілісну картину світу, а також бути творчою натурою, яка прагне саморозвитку та самовдосконалення.

Науковець зазначав і своєю педагогічною діяльністю у різних навчальних закладах доводив, що художньо-дидактичний метод допомагає інтенсифікувати навчання, сприяє підвищенню активності учнів і студентів, розвитку творчої індивідуальності особистості та формуванню її естетичної культури. Універсальний характер художньо-дидактичного методу дозволяв застосовувати його у чистій та компромісній формах. Однак, митець, вважав чисту форму дуже складною, тому пропонував вчителям застосовувати в навчально-виховній роботі компромісну форму художньо-дидактичного методу, яка передбачала включення мистецького компонента до дидактичного матеріалу та його викладення на основі художньо-дидактичних асоціацій.

Я. Мамонтов дослідив позитивні аспекти використання художньо-дидактичного методу щодо дидактичного матеріалу, психології особистості учнів та індивідуальності педагога.

Розробка та власний досвід конструктивного впровадження художньо-дидактичного методу дозволили Я.Мамонтову окреслити педагогічні умови, які ставить його застосування перед учителем.

1. Ґрунтовне знання педагогом навчального матеріалу обов'язково повинно мати власне його осмислення, а викладання – відображати суб'єктивне відношення вчителя до нього, відповідати віковим особливостями аудиторії та включати емоційне забарвлення.
2. Досконале знання й розуміння викладачем своїх учнів у всіх індивідуально-особистісних проявах, відчуття з ними духовної єдності.
3. Педагог має бути розвинутою творчою особистістю здатною до естетичного світосприймання та творчого самовдосконалення.

Аналіз художньо-дидактичного методу Я. Мамонтова доводить, що його ідеї щодо визначення мистецтва як основи або складової змісту освіти співзвучні із сучасними трансформаціями в європейській та світовій системах освіти, пов'язаними зі становленням холістичної науково-мистецької парадигми в освіті. Взаємопроникнення мистецтва і науки, на переконливу думку В. Іванова, допомагає особі «пережити чужий досвід, зберігаючи власну автономність, і зумовлює таку універсальну самовизначеність кожній людині, якої б та не досягла, користуючись лише засобами та інструментами логічного пізнання» [Ів, с. 202].

З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що застосування цього методу в умовах модернізації новітньої вітчизняної системи освіти дає вчителю можливість самовиявлення, різнобічного розкриття своєї індивідуальності й творчого потенціалу як у виконанні навчального плану, виборі дидактичних засобів, так і формі їх передачі, керуючись лише психікою учнівської або студентської особистості та спираючись на власну естетичну культуру.

Критичне переосмислення теоретичних основ концепції Я. Мамонтова та практики формування естетичної культури особистості, їх впровадження в

українських освітній простір сприятиме створенню у педагогічному процесі умов та стимулів для розвитку творчої діяльності та духовності особистості, її самовираження та самоформування, що явиться запорукою успішного розвитку нашого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьин С. Эстетическое воспитание / С. Ананьин // Путь просвещения. – 1922, №2. – С. 89-105.
2. Анучина Л.В. Естетика: навч. посібник / Л.В. Анучина, О.К. Бурова, О.В. Уманець, О.В. Шило; за ред.. Л. В. Анучиної та О. В. Уманець. – Х. : Право, 2010. — 232 с.
3. Бабич Л. Воспитание гуманитарно-эстетического компонента культуры будущего учителя. Приобщение личности к эстетической культуре в педагогическом процессе / Л. Бабич.– П., 1991.м С. 90-98.
4. Бакушинский А. Исследования и статьи / А. Бакушинский. – М.: Сов. Художник, 1981. – С. 348.
5. Барабаш Ю. Путь драматурга / Ю. Барабаш // Театр. – 1965, № 4. –С. 50.
6. Барабаш Ю. Яків Мамонтов / Ю. Барабаш // Радянське літературознавство. – 1958, № 5. – С. 90-104.
7. Барабаш Ю. Яків Мамонтов / Ю. Барабаш у кн.: Життя народу – життя літератури. – Х., Кн. вид., 1963. – С. 132-155.
8. Бахарев В. Эстетическое воспитание студентов средствами хорового пения в условиях факультативных занятий / В. Бахарев: дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук. – К., 1975. – 125 с.
9. Беляева А. Эстетика. Словарь. / А. Беляева. – М.: изд-во. политической литературы, 1989. – 447 с.
10. Ботунова Г.Я. Забутий театр / Г.Я. Ботунова // наукові записки кафедри українознавства. – Х.: Університет. – В.1. – С.71-80.
11. Ботунова Г.Я. Музично-драматичний інститут як новий етап театральної освіти у Харкові / Г.Я. Ботунова //
12. Бялодворець Т. У числі перших (із спогадів) / Т. Бялодворець // Вперед. – 1988, 22 жовтня. – С. 4.

13. Верб М.А. Педагогические основы формирования эстетической культуры старших школьников / М. А. Верб: Учеб. пособ. – Л.: ЛГПИ, 1980. – 80 с.

14. Вестник воспитания. – М., 1896, № 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8.

15. Вестник воспитания. – М., 1897, № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

16. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції: марець 1917 р. — грудень 1919 р.) / В. Винниченко. – Книга Роду, 2008. – 797 с.

17. Ворона К. Художественное образование. О художественных школах. / К. Ворона // Путь просвещения. – 1922, № 2.

18. Временное положение о трехлетних педагогических курсах. – Х., 1922. – 19 с.

19. Гак А. Життя і творчість Я. А. Мамонтова / А. Гак // Літературний журнал, 1940. – № 8-9. – С. 134-156.

20. Гармсен-Мамонтова М. Автор «Республіки на колесах» / М. Гармсен-Мамонтова // Пропор. – 1969. – № 10. – С. 78-90.

21. Гармсен-Мамонтова М. Закоханий в життя / М. Гармсен-Мамонтова // Вперед. – 1968, 22 жовтня. – С. 4.

22. Гармсен-Мамонтова М. Людина творчої дисципліни (до 75-річчя з дня народження) / М. Гармсен-Мамонтова // Прапор. – 1963, № 10. – С. 87-89.

23. Гармсен-Мамонтова М. О Мамонтове / М. Гармсен-Мамонтова // Советская Украина. – 1957, № 6. – С. 133-143 .

24. Гладкий А. / Эстетическое воспитание в духовной школе / А. Гладкий. – Х., 1910. – 42 с.

25. Головки Г. Педагогічна спадщина Я.А. Мамонтова і її роль у розвитку української педагогіки / Г. Головки // Педагогіка і психологія. – 1994, № 2-3. – С. 150-157.

26. Головка Г. Теоретико-методологічні проблеми педагогіки у творчій спадщині Я. А. Мамонтова / 1888 – 1940 / Дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук / Г. Головка. – К., 1995. – 175 с.
27. Головка Г. Я. А. Мамонтов / Г. Головка // Рідна школа. – 1995, № 1. – С. 11-14.
28. Головка Г. Я. А. Мамонтов – засновник системного підходу до аналізу педагогічних явищ в українській педагогіці / Г. Головка // Педагогіка і психологія. – 1995, № 3/8. – С. 172-181.
29. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
30. Гончаров И.Ф. Действительность и искусство в эстетическом воспитании школьников / И.Ф. Гончаров. - М.: Просвещение, 1978. - 120 с.
31. Гордійчук А Педагогические условия формирования музыкальной культуры студентов пед. вузов: Автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук / А. Гордійчук. – К., 1990. – 19 с.
32. Готалов-Готліб А.Г. Про хрестоматії з історії педагогіки / А.Г. Готалов-Готліб // Шлях освіти. – 1927. - №6. – С.56-73.
33. Гринько Г. Наш путь на Запад / Г. Гринько // Путь просвещения. – 1922. - №1.
34. Гринько Г. Социальное воспитание детей / Г. Гринько // Путь просвещения. – 1923. - №7-8.
35. Давыденко В. Церковно-приходская школа / В. Давыденко. – Х., 1903. – 478 с.
36. Дауге А. Искусство и творчество в воспитании / А. Дауге. – М., 1911. – 200 с.
37. Демков М. История русской педагогики. Ч. 3. Новая русская педагогика (XIX в.) / М. Демков. – М., 1909. – 532 с.

38. Дем'яню Н. Формування національної культури молоді в педагогічній спадщині В.М. Верховинця: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук / Н. Дем'яню. – Х., 1996. – 197 с.

39. Джола Д. Эстетическое отношение и приобщение личности к эстетической культуре в педагогическом процессе / Д. Джола. – П., 1991. – С.19-22.

40. Ейгамонт Г. Песи Я. Мамонтова на канадських сценах / Г. Ейгамонт // Вперед. – 1981, 1 листопада.

41. Естетика / за ред. Л.В. Анучиної. О.В. Уманець [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uristinfo.net/uchebnye-materialy/279-estetika--za-red-lv-anuchinoyi-ov-umanets-/8780-estetichna-kultura.html>

42. Естетичне виховання: Довідник В.І. Мазепа (керівник авт. колективу), А.В. Азархін, В.С. Горський та інш.; Упоряд. Н.О. Яранцева. – К., Політвидав. України, 1988. – 214 с.

43. Записки Харківського Інституту Народної освіти ім. О.О. Потебні. – Т.1. – Х., 1926. – 140 с.

44. Зарудський В. Виблискуючий талант (спогади) / В. Зарудський // Вперед. – 1967, 13 травня.

45. Зильберфарб.И. Педагогическая секция Научного Общества при Харьковском ИНО / И. Зильберфарб // Путь просвещения. – 1923. - №4. – С.280-290.

46. Зіньковський В. Про соціальне виховання / В. Зіньковський. – К.: Друкарня Кооперативного Видавничого Союзу, 1920. – 64 с.

47. Зотін М. Педагогічна освіта на Україні / М. Зотін. – Х.: Держ. Вид-во України, 1926. – 214 с.

48. Зотин М. Подготовка учителя / М. Зотин // Путь просвещения. – 1924. - №8. – 37 с.

49. Иванов В.П. Человеческая деятельность, познание, искусство / В.П. Иванов. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 202.

50. Иваньо І. Очерк развития эстетической мысли Украины / І. Иваньо. – М., 1981. – С.314.
51. Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн.: 1910—1930-ті роки: Навч. посібник /за ред. В.Г.Дончика. – Кн. 1. К.: Либідь, 1993. – 784 с.
52. Каган М.С. Эстетическая культура и эстетическое воспитание / М.С. Каган. – М., 1983. – 301 с.
53. Кемінь Г. Теорія і практика «нового виховання» у західно-європейській педагогіці (кінець ХІХ – середина ХХ століття). – Дрогобич : Коло, 2004. – 124 с.
54. Кизеветтер А. Исторические силуэты / А. Кизеветтер. – Р-на Дону, 1997. – 320 с.
55. Кисельов Й. Драматурги України. Літературний портрет / Й. Кисельов. – К.: Рад. письменник, 1967. – С.69-131.
56. Кисельов Й. Майстри театральної сцени / Й. Кисельов. – К.: Мистецтво, 1976. – С.44-89.
57. Кисельов Й. Я.А. Мамонтов: у кн.: Перші заспівувачи / Й. Кисельов. – К.: Рад. письменник, 1964. – С.71-136.
58. Ключевский В.О. Полное собрание сочинений. Т.IV / В.О. Ключевский. – М., 1989. – 376 с.
59. Комуна. Орган Сумського ревкому. – 1919, 4 березня.
60. Комуніст. – 1924. - №204.
61. Костюк Ю. Творча і громадська діяльність Якова Мамонтова: у кн.: Мамонтов Я.А. Твори, / Ю. Костюк. – К.: Дніпро, 1988. – С..5-35.
62. Костюк Ю. Творчий шлях Якова Мамонтова: у кн.: Мамонтов Я.А. Твори, / Ю. Костюк. – К.: Держав. худ. літ, 1962, 1962. – С..3-31.
63. Костюк Ю. У вдячній пам'яті нащадків / Ю. Костюк // Вперед. – 1988, 22 жовтня. – С.2.

64. Королева Г.М., Петрова Г.А. Система эстетической подготовки студентов в высших учебных заведениях / Г.М. Королева, Г.А. Петрова. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1989. – 180 с.

65. Коцюба Є. Формування духовних потреб майбутніх вчителів засобами мистецтва: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук / Є. Коцюба. – Х., 1995. – 24 с.

66. Крылова Н.Б. Формирование эстетической культуры личности: школа, трудовой коллектив. Вуз / Н.Б. Крылова, Л.П. Печко. – М.: Знание, 1986. – 64 с.

67. Кулаев К. Советская эстетическая мысль 20-х годов / К. Кулаев. – М.: Знание, 1990. – 63 с.

68. Культура і побут. – 1926

69. Культура і побут. – 1927

70. Кутлуниин А. Эстетизм как способ понимания жизни в философии Ницше / А. Кутлуниин // Философские науки. – 1990. - №9. – С.67

71. Кутьев В. Усвоение эстетической культуры во внеурочной деятельности школьников / В. Кутьев // Народное образование. – 1982. - №3. – С.52.

72. Летурно Ш. Эволюция воспитания у различных человеческих рас / Ш. Летурно. – С-П.: Грамотность, 1907. – 500 с.

73. Лихачев Б. Сущность, принципы и система эстетического воспитания учащихся в общеобразовательной школе / Б. Лихачев // Советская педагогика. – 1980. - №7. – С.27.

74. Лозова В.І. , Троцко Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання / В.І. Лозова, Г.В. Троцко. – Х. – 1997. – 338 с.

75. Любинский И. Некоторые проблемы формирования мировоззрения в процессе эстетического воспитания / И. Любинский // Народное образование. – 1976. - №4. – С.60.

76. Макаренко А.С. Вибрані педагогічні твори. Статті, лекції, виступи / А.С. Макаренко. – Держ уч-пед. вид-во К.-Х.: Рад. школа, 1947. – 214 с.
77. Макаренко А.С. Лекції про виховання дітей. Під редакц. Г. Макаренка і В. Колбановського / А.С. Макаренко. – Вид-во Рад. школа. – К., 1941. – 92 с.
78. Малюков А. Подготовка учителя к воспитанию Художественной культуры школьника. Приобщение личности к эстетической культуре в педагогическом процессе / А. Малюков. – П., 1991, - С.86-89.
79. Мамонтов Я.А. В осінній присмерк . Пам'яті народного учителя Ю.Т. Ш-ка / Я.А. Мамонтов // Рада . – 1912. – №75. – С. 5-8.
80. Мамонтов Я.А. Гризуть граніт сюжетів. Кафедра драматургії в Муздрамінституті / Я.А. Мамонтов // Нове мистецтво. – 1928. – №9. – С.6.
81. Мамонтов Я.А. Коли я дивлюся... / Я.А. Мамонтов // Рідний край. – 1912. – №6. – С. 4-6.
82. Мамонтов Я.А. На театральних роздоріжжях. Публіцистика / Я.А. Мамонтов. – Х.: Книгоспілка, 1925. – 64 с.
83. Мамонтов Я.А. Проблема эстетического воспитания / Я.А. Мамонтов // Известия Московского коммерческого института. Экономическое отделение. – 1915. – №7. – С. 47-97.
84. Мамонтов Я.А. Студія молодого драматурга. Драматичне письменство / Я.А. Мамонтов // Сільський театр. – 1927. – №11. – С. 45-47.
85. Мамонтов Я.А. Студія молодого драматурга. Драматичне письменство / Я.А. Мамонтов // Сільський театр. – 1927. – №12. – С. 44-45.
86. Мамонтов Я.А. Студія молодого драматурга. Драматичне письменство / Я.А. Мамонтов // Сільський театр. – 1928. – №1. – С.52-53.
87. Мамонтов Я.А. Студія молодого драматурга. Драматичне письменство / Я.А. Мамонтов // Сільський театр. – 1928. – №3. – С. 44-45.
88. Мамонтов Я.А. Студія молодого драматурга. Драматичне письменство / Я.А. Мамонтов // Сільський театр. – 1928. – №4. – С. 44-45.

89. Мамонтов Я.А. Студія молодого драматурга. Драматичне письменство / Я.А. Мамонтов // Сільський театр. – 1928. – №5. – С. 47-48.
90. Мамонтов Я.А. Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч. 1. Педагог як митець / Я.А. Мамонтов. – Х.: Держ. Ви. України, 1922. – 80 с.
91. Мамонтов Я.А. Театральна публіцистика / Я.А. Мамонтов. – К., 1967. – 327 с.
92. Мамонтов Я.А. Хрестоматія сучасних педагогічних течій / Я.А. Мамонтов. – Х., 1926. – 633 с.
93. Мамонтов Я.А. Художественно-педагогический метод / Я.А. Мамонтов // Вестник воспитания. – 1915. - №7. – С.47-97.
94. Мамонтов Я.А. Червоні зорі . Фрагмент молодих спогадів / Я.А. Мамонтов // Сяйво. – 1914. – Травень – червень . – С. 143-147.
95. Матеріали Всеукраїнської конференції художньої освіти (26 червня – 1 липня 1926). – Х., 1926. – 33 с.
96. Машкін А. Освітня політика за доби диктатури пролетаріату / А. Машкін. – Вид. 2. – Державне видавництво України, 1926. – 234 с.
97. Маяк Й.Ф. На українській сцені / Й.Ф. Маяк. – К.: Мистецтво, 1964. – 103 с.
98. Мельничук С.Г. Формування естетичної культури майбутніх вчителів (історико-педагогічний аспект, 1860-1980 рр.). Дис. на здоб. наук ступ. докт. пед. наук / С.Г. Мельничук. – К., 1995. – 383 с.
99. Миропольська Н. Формувати почуття прекрасного / Н. Миропольська. – К.: Т-во Знання УРСР, 1987. – 32 с.
100. Миропольский С.Е. О музыкальном воспитании народа в России и западной Европе, / С.Е. Миропольский. – СПб. : Тип., 1882. – 98 с.
101. Мистецька трибуна. – 1930. – №11. – С.4.
102. Нариси з історії українського шкільництва (1905-1933): Навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.

103. Неменский Б. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания. Кн. для учителя / Б. Неменский. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
104. Новгородцев П. об общественном укладе / П. Новгородцев. – М., 1991. – 192 с.
105. Окса М.М. Вивчення дисциплін загально педагогічної підготовки вчителів у педагогічних вузах України (1917-1991 рр.) / М.М.Окса. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 315 с.
106. Острогорский В. Письма об эстетическом воспитании / В. Острогорский М., 1894, 203 с.
107. Памятная книжка Харьковской губернии на 1863 год. – Х., 1863. – С. 254.
108. Педагогическая мысль на Украине в XIX и нач. XX в. / Антология педагогической мысли Украинской ССР. – М.: Педагогика, 1988. – 178 с.
109. Педагогическая жизнь // Путь просвещения, - 1924, - №7. – С.15-21.
110. Печко Л. Эстетическая культура личности и ее развитие. Приобщение личности в педагогическом процессе / Л. Печко. – П., 1991. – С.6-12.
111. Пинкевич А. История педагогики. Краткий очерк / А. Пинкевич. – Изд. Пролетарий, 1927. – 300 с.
112. Пинчук Ст. Жовтень в українській радянській драматургії / Ст. Пинчук // Жовтень. – 1957. – №11. – С.7-11.
113. Попів О. Український Науково-Дослідний Інститут Педагогіки в Харкові / О. Попів // Шлях освіти. - № 1929. - №8-9. – С.48-72.
114. Попов А. Фактор социального воспитания Хар. ИНО / А. Попов // Путь просвещения. – 1922. - №7-8. – С.14-23.
115. Порадник по соціальному вихованню дітей. В. 1. – Х., 1921. – 135 с.
116. Порадник по соціальному вихованню. Держ. видав-во. – В. 1. – Х., 1922. – 134 с.

117. Порадник по соціальному вихованню. – В. 1. – Х. : Держ. видав-во України, 1924. – 271 с.
118. Революция – искусство – дети: Материалы и документы: Из истории эстетического воспитания в советской школе. Ч.2. (1924-1929). – М.: Просвещение, 1988. – 367 с.
119. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Харківщині. – Х., 1992. – 334 с.
120. Руководство по социальному воспитанию детей В.1 – Х.: Изд. II-е переработ. и дополн., 1923. – 338 с.
121. Рулін П. Справи театральної освіти / П. Рулін // Радянський театр. – 1931. - №1. – С.14-17.
122. Румянцев Н. Педологія – наука про дітей / Н. Румянцев. – Х., 1922. – 95 с.
123. Ряппо Я. Жовтень і освіта / Я. Ряппо // Шлях освіти. – 1927. – № 7. – С.24-32.
124. Ряппо Я. О педагогическом образовании / Я. Ряппо // Путь просвещения. – 1922. – № 3. – С.9-21.
125. Ряппо Я. Просвещение на Украине за годы революции / Я. Ряппо // Путь просвещения. – 1922. – № 6. – С.14-30.
126. Ряппо Я. Цілеві установки навчальних закладів України / Я. Ряппо // Шлях освіти. – 1927. – № 2-3. – С.18-29.
127. Сисоєва С. Основи педагогічної творчості вчителя: Навч. посібник / С. Сисоєва. – К.: ІСДОУ, 1994. – 112 с.
128. Скрипник М. Політика Наркомосвіти в галузі мистецького виховання. Промова на з'їзді робітників мистецтв / М. Скрипник // Мистецтво. – 1927. - №4. – С.10-18.
129. Сковорода Г.С. Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире / Г.С. Сковорода. - В 2-х т. – К., 1973. – Т. 1. – С. 361.

130. Смолич Ю. Драматичне письменство наших днів / Ю. Смолич // Червоний шлях. – 1927. - №4. – С.153-170.

131. Сокальський О. Мистецька освіта на Україні / О. Сокальський. – К.: Муз. Україна, 1967. – 88 с.

132. Соколова А.В. Внесок Я.А. Мамонтова в розробку актуальних проблем української педагогіки 20-х рр. ХХ ст. / А.В. Соколова // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць. – Харків: ХДПУ, 2000. – Вип.11. – С.54-66.

133. Соколова А.В. Деякі аспекти життя та творчої науково-педагогічної діяльності Я.А.Мамонтова на Слобожанщині / А.В. Соколова // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць. – Харків: ХДПУ, 1999. –Вип.10. – С.145-150.

134. Соколова А.В. До витоків становлення поглядів Я.А.Мамонтова на формування естетичної культури особистості / Соколова А.В. // Теорія навчання і виховання: зб. наук. праць.- Харків: ХДПУ, 2000. – Вип.6. – С.107-113.

135. Соколова А.В. Погляди Я.А.Мамонтова на проблему вибору педагогічної професії / А.В. Соколова // Вісник Житомирського педагогічного університету, 2000. – Вип.7. – С.113-117.

136. Соколова А.В. Практична діяльність Я.А. Мамонтова на Харківських вищих трирічних педагогічних курсах ім. Г.С. Сковороди / А.В. Соколова // Теорія та методика навчання: зб. наук. праць. Харків: ХДПУ, 2001. – Вип.8. – С.152-157.

137. Соколова А.В. Теоретичні ідеї Я.А. Мамонтова з питань формування естетичної культури особистості / А.В. Соколова // Педагогічні науки: зб. наук. праць. – Суми: СПДУ ім. А.С.Макаренка, 2000. – С.207-215.

138. Соколова А.В. Формування естетичної культури особистості в науково-педагогічній та творчій спадщині Я.А. Мамонтова : автореф. дис.

канд. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / А.В. Соколова. – Х., 2001. – 18 с.

139. Соколова А.В. Художньо-дидактичний метод – метод формування цілісної творчої особистості / А.В. Соколова // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук праць. – Харків:ХДПУ, 2000. – Вип.13. – С.98-103.

140. Соколова А.В. Я.А. Мамонтов про особистісно-орієнтований підхід до виховання та навчання учнівської молоді / А.В. Соколова // «Слобожанщина» Літературно-художній, суспільно-політичний та теоретико-методологічний журнал. – Харків: ХДПУ, 2001. – Вип.20. – С.67-72.

141. Соколова А.В. Я.А. Мамонтов про педагогічне покликання / А.В. Соколова // Наукові записки кафедри педагогіки: зб. наук. праць. – Вип. IX. – 2002. – С.319-325.

142. Стеценко К. Українська народна пісня в народній школі / К. Стеценко. – Вінниця, 1917. – 18 с.

143. Суна У. Эстетическая культура студента / У. Суна. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 69 с.

144. Сухомлинський В. О. Листи до сина / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 Т. – К.: Рад. школа, 1976-1977. – Т. 3. – С.609–670.

145. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори в 5 Т. – К.: Рад. школа, 1976-1977. – Т. 3. – С.283–658.

146. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 Т. – К.: Рад. школа, 1976-1977. – Т. 2. – С.419–655.

147. Тарасевич Н. Педология и ее значение в современном педагогическом строительстве / Н. Тарасевич // путь просвещения. – 1923. - №4. – С.48-69.

148. Третье Всеукраинское совещание по просвещению. Выдержки из материалов работ пленума и секций. Резолюции. – Х., 1922. – 38 с.

149. Учебный план /примерный / и программы преподавания для средних с/х училищ по Положению 26 мая 1904 года. – СПб. – 1914. – 157с.

150. Урклієнко В. Формування естетичної культури молодших школярів у побуті / В. Урклієнко. – К., 1993. – 127 с.

151. Федотов Є. Педагогічна спадщина композитора К.Г. Стеценка і музично-педагогічні факультети педінститутів / Є. Федотов // Вища і середня освіта, - 1976. – В.9. – С.92-99.

152. Федотов Е. проблема эстетического воспитания школьников в педагогической деятельности К.Г. Стеценко/ Е. Федотов: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Е. С. Федотов. – Киев, 1978. – 20 с.

153. Циглер Т. История педагогики / Т. Циглер. – К., 1911. – 502 с.

154. Шевченко Г. Эстетическое воспитание в школе: Учебно-методическое пособие / Г. Шевченко. – К.: Рад. шк.,1985. – 144 с.

155. Шиллер Ф. Статьи по эстетике / Ф. Шиллер: Собр. соч.: в 7-ми т. – Т.6. – М.: Художественная литература. 1957. – 794 с.

156. Шмит Ф. искусство как предмет обучения / Ф. Шмит // Путь просвещения. – 1923. – №1. – С.1-63.

157. Шмит Ф. О художественно-педагогическом образовании / Ф. Шмит // Путь просвещения. – 1923. – №7. – С.56-70.

158. Энциклопедический словарь Русского Библиографического Института Гранат. – Т.24. – М.: «Редакция и экспедиция Русского Библиографического Института Гранат», 1917. – 613 с.

159. Яновская Е. Сказка, как фактор классового воспитания / Е. Яновская // Путь просвещения. – 1923. - №4. – С.27-35.

160. Яновська О. Соціальне виховання як неминуча історична потреба / О. Яновська. – К.: Держ. вид-во, 1921. – 84 с.

161. Ясницький Г. Розвиток освіти на Україні (1921-1932 рр.) / Г. Ясницький. – К.: Вид. КДУ, 1965. – 256 с.

СПИСОК АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

162. Ф. №166, оп. 1, од. зб. 87 «Посвідчення співробітників наркомосу та освітніх установ УСРР», 289 арк.

163. Ф. 166, оп. 1, од. зб. 927 «Алфавитный список сотрудников Наркомпроса», 1920, 174 л.

164. Ф. 166, оп.1, од. зб. 1102, ч.1 «Матеріали про роботу Академії теоретичних знань. Педагогічні курси при ХІНО», 1921, Арк. 186.

165. Ф.166, оп.1, од. зб. 1102, ч.3 «Программа курса «Основы эстетического воспитания». Преподаватель Я.А. Мамонтов», 1920, Арк. 263-265.

166. Ф. 166, оп. 2, од. зб. 862 «Алфавитный список сотрудников Наркомпроса», 1920, 172 л.

167. Ф. 166, оп. 2, од. зб. 1206 «Операційні плани, кошторис витрат науково-дослідної кафедри педагогіки при ХІНО на 1925/26 р.», 98 арк.

168. Ф. 166, оп. 2, од. зб. 1207 «Операційні плани, кошторис витрат науково-дослідної кафедри педагогіки при ХІНО», 87 арк.

169. Ф. 166, оп. 2, од. зб. 1418, ч. 1 «Протоколи засідань педагогічної ради Харківських 3-річних педагогічних курсів ім. Г.С. Сковороди. Звіти, навчальні плани на 1921/22 н.р.», 420 арк.

170. Ф. 166, оп. 2, од. зб. 1418, ч. 2 «Протоколи засідань педагогічної ради Харківських 3-річних педагогічних курсів ім. Г.С. Сковороди. Звіти, навчальні плани на 1923/24 н.р.», 390 арк.

171. Ф. 166, оп. 3, од. зб. 777 «Матеріали про стан і роботу ХІНО. Звіти, уч. програми, кошториси, списки викладачів, особовий склад», 456 арк.

172. Ф. 166, оп. 4, од. зб. 586 «Матеріали музично-педагогічного інституту м. Харкова», 1929, 350 арк.

173. Ф. 166, оп. 4, од. зб. 613 «Доповідні записки про стан і роботу Харківського музично-драматичного інституту, 1924/25 н.р.», 356 арк.

174. Ф. 1241, оп. 1, од. зб. 16 «Вечірній комуністичний інститут журналістики. Книга наказів, 1934 р.», 147 арк.

175. Ф. 1241, оп. 1, од. зб. 17 «Вечірній комуністичний інститут журналістики. Книга наказів, 1934 р.», 171 арк.

Державний архів Харківської області

176. Ф. 203, оп.1, ед. хр. 586 «Списки преподавателей педагогических курсов», Л. 21-24.

177. Ф. 203, оп. 1, ед. хр.781 «Протоколы совещаний, проводившихся Харьковским губернским отделом народного образования», 145 л.

178. Ф. 203, оп. 1, ед. хр. 2113 «О состоянии театров в Харькове», Л. 9.

Ф. 820, Инспектура народного образования Харьковской губернии

179. Ф. 820, оп. 1, ед. хр. 140 «Материалы о деятельности театров», Л. 21-28.

180. Ф. 820, оп. 1, ед. хр. 294 «Распоряжения по вузам», 197 л.

181. Ф. 820, оп. 1, од. зб. 330 «Педагогічні курси ім. Г.С. Сковороди», 108 арк.

182. Ф. 820, оп. 1, од. зб. 331 «Матеріали про діяльність 3-річних пед. курсів ім. Г.С. Сковороди»,

183. Ф. 820, оп. 1, од. зб. 337 «Матеріали про діяльність театрального технікуму»,

184. Ф. 820, оп. 1, ед. хр. 744 «Материалы о состоянии педагогического образования на Харьковщине», 147 л.

185. Ф. 820, оп. 1, ед. хр. 1109 «Об организации новых педагогических курсов», 38 л.

186. Ф. 924, оп. 1, ед. хр.17 «Личные дела преподавателей», 1929, 8 л.

187. Ф. 1392, оп.2, ед. хр. 134 «О работе Харьковского музыкально-драматического института», 45 л.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

188. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 2 «Народна театральна бібліотека. Стаття передрукована з «Місячника літератури, критики і бібліографії». Книгоспілка», 1923, 4арк.

189. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 3 «Леся Українка». Стаття передрукована з «Місячника літератури, критики і бібліографії» .№ 4. Книгоспілка», 1923, 3арк.

190. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 6 «Український театр в ХІХ столітті». Праця з історії театру. Машинопис», 1926, 14арк.

191. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 7 «Театральний фонд перед Жовтневим десятиріччям». Стаття передрукована з ж. «Нове мистецтво», 1927. – № 22, 5арк.

192. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 8 «Драматичне письменство. Основи та прийоми». Стаття передрукована з ж. «Сільський театр», 1927-1928, 5арк.

193. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 10 «Гризуть граніт сюжетів». Стаття для кафедри драматургії в Харківському Музично-драматичному інституті, передрукована з ж. «Нове мистецтво», 1928. – №9, 4арк.

194. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 16 «Пушкін і театр». Стаття, передрукована з газети «Красное знамя», 1940. – №33, 7арк.

195. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 25 «Листівка Я.А. Мамонтова та В. Шерстюка до Ю.Т. Шерстюка1908», 1908, 1арк.

196. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 26 «Листи Я.А. Мамонтова до В. Шерстюка», 1910-1912, 41арк.

197. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 27 «Листівка Я.А. Мамонтова до Н. Шерстюк», 1910, 2 арк.

198. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 28 «Афіша публічної лекції Я.А. Мамонтова «Цветы и кровь», прочитаної у приміщенні Осташевської жіночої гімназії», 1917, 1арк.

199. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 30 «Довідки, посвідчення та інші документи про хворобу Я.А. Мамонтова», 1938, 10 арк.

200. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 31 «Квиток члена Спілки письменників СРСР Я.А. Мамонтова, підписаний М. Горьким», 1933, 1 арк.

201. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 35 «Некролог Харківського відділення Спілки письменників. Біографія Я.А. Мамонтова. Машинопис», 1940, 4 арк.

202. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 36 «Є. Кротевич «Яків Андрійович Мамонтов». Рецензія на творчість драматурга, передрукована з ж. «Театр» від 1940. №6», 11 арк.

203. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 46 «М. Рослик «Талантливый советский драматург», «Один з перших», «Критик, поет, драматург» та інші статті в газетах» 1958-1963, 7 арк.

204. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 50 «М. Єршова «Я. А. Мамонтов». Вирізка з газети «Ленінська правда», 1958, 1 арк.

205. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 55 «В. Яковенко «На Батьківщині Я.А. Мамонтова». Вирізка з газети «Вперед», 1963, 1 арк.

206. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 56 «М. Михайлович. «Творча розмова». Вирізка з газети «Ленінська правда», 1963, 1 арк.

207. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 57 «Г. Петров. Вирізки з газети «Вперед», «Ленінська правда» 1963, 1967, 12 арк.

208. Ф. 264, оп. 1, од. зб. 58 «Ю. Смолич та С. Старинкевич. Висловлювання про творчість Я.А. Мамонтова. Вирізка з газети «Літературна Україна», 1963, 2 арк.

209. Ф.264, оп. 1, од. зб. 69 «О.Пашенко. «Прощай , Стрілице!». Стаття. Вирізка з газети «Вперед». 23 березня 1968», 1 арк.

210. Ф.264, оп. 1, од. зб. 70 «Опис особистого архіву Я.А. Мамонтова», 18 арк.

211. Ф.264, оп. 1, од. зб. 80 «М.Ф.Гармсен – Мамонтова. Уривок з мемуарів дружини драматурга. Машинописна копія», 1954, 29 арк.

212. Ф.264, оп. 1, од. зб. 81 «Лист до М. Гармсен від М. Крамаренка», 1967, 2 арк.

213. Ф.264, оп. 1, од. зб. 82 «Лист Б.М. Лятошинського М. Гармсен», 1956, 4 арк.

214. Ф.264, оп. 1, од. зб. 84 «М. Гармсен. Закоханий в життя. Вирізка з газети «Вперед»», 1968, 1 арк.

215. Ф.264, оп. 1, од. зб. 85 «Лист Т. Вечори до А.Я. Мамонтова», 1956, 2 арк.

216. Ф.264, оп. 1, од. зб. 96 «Листи Н.Шерстюк до А.Я. Мамонтова. 18 квітня 1967 р. – 11 лютого 1968 р.», 62 арк.

217. Ф.264, оп. 2, од. зб. 2 «Листи В. Шерстюку від Я.А. Мамонтова (від 20.11.1909, 06.03.1910, 12.03.1910)», 7 арк.

218. Ф.264, оп. 2, од. зб. 4 «Т. Бялодворец. Воспоминания о Якове Андреевиче Мамонтове. Тетради», 1959, 76 арк.

219. Ф.264, оп. 2, од. зб. 5 «М. Гармсен. Спогади», 1958, 55 арк.

220. Ф.264, оп. 2, од. зб. 7 «Матеріали про постановку творів Я.А. Мамонтова», 1958, 14 арк.

221. Ф.264, оп. 2, од. зб. 9 «Г. Петров. «На хуторі Стріличне влітку 27-го. Вирізка з газети «Вперед»», 1987, 1 арк.

222. Ф.264, оп. 2, од. зб. 10 «Матеріали про відзначення 100-річчя від дня народження Я.А. Мамонтова», 1988, 45 арк.

223. Ф.264, оп. 2, од. зб. 18-а «Рукописи Я.А. Мамонтова. Мемуари «Прощальний ужин на Азорских островах»», 1993, 232 арк.

224. Ф.264, оп. 2, од. зб. 18-б «Рукописи Я.А. Мамонтова. Мемуари «Прощальний ужин на Азорских островах». Продовження», 1993, 213 арк.

Программа «основы эстетического воспитания»

Курс Я.А. Мамонтова. 1920 г.

I. Буржуазная культура с эстетической точки зрения представляет две крайности: с одной стороны – эстетическое отрицания, вызываемое механическим трудом и позитивным миропониманием, с другой – переразвитый эстетизм, доходящий до крайних пределов в провозглашении эстетических ценностей. Это противоречие придает особенный интерес и значение проблеме эстетического воспитания.

II. Основным дефектом буржуазной школы является ее односторонний интеллектуализм. Эстетическое воспитание – необходимый элемент в гармоническом развитии личности и самый передовой протест против отжитой, механической школы.

III. Целью эстетического воспитания является развитие эстетического мировосприятия. Его лозунг: «Через познание прекрасного в искусстве и жизни – к искусству прекрасной жизни!».

IV. Эстетическое мировосприятие характеризуется тем, что в нем мир представляется: 1) в образах; 2) как объект, несущий цель в самом себе; 3) как объект интимно созерцаемой или свободно творимой нашей человеческой фантазии.

V. Развитие эстетического мировосприятия благотворно отражается на личности современного человека и оправдывается с точки зрения:

- а) индивидуальной;
- б) социальной;
- в) этической;
- г) религиозной.

VI. Благотворные результаты эстетического воспитания могут обнаружиться во всей своей полноте только тогда, когда исчезнет противоречие между школой и социальной средой.

VII. Детское миропонимание имеет своеобразный эстетический характер и требует эстетизации воспитательных средств, предназначенных для детей до 13-15-летнего возраста.

VIII. Основные методы эстетического воспитания:

1. Развитие художественной самодеятельности.
2. Создание художественной среды.
3. Изучение искусства во всех его видах.
4. Художественно-дидактический метод

IX. Успешность заданных методов обуславливается соответствием предлагаемых эстетических средств вкусам и интересам учащихся и сообразованием с их интеллектуальным и моральным развитием.

X. Эстетическая культура является завершением индивидуального и социального развития человека.

2 часть.

I. Общедидактический метод является только руководящей тенденцией и не исключает частные методики.

II. При применении общедидактического метода исходить из психики учащихся, принимая во внимание также и педагогические факторы.

III. Художественно-дидактический метод применяется в 2-х формах: чистой и компромиссной; он может пользоваться всеми техническими формами художественной выразительности.

IV. Художественно-дидактический метод по своей психологической сущности есть 1-я форма художественного творчества. От свободного искусства отличается:

- а) зависимостью от психики учащихся;

- б) ограниченностью в средствах и объектах творчества;
- в) тенденциозностью творчества.

V. Художественно-дидактический метод соответствует природе детского миропонимания и имеет ряд преимуществ.

VI. Художественно-дидактический метод применяется ко всем предметам формального и материального образования, поскольку он представляет совокупность объектов и результатов научного познания, когда же изучение предмета есть и действенным исследованием его, тогда художественно-дидактический метод не может употребляться.

VII. Художественно-дидактический метод предъявляет высокие требования к педагогической личности:

- а) дает педагогу право выражения своей педагогической индивидуальности в педагогическом действии;
- б) предоставляет ему возможность избегать скучных повторений и шаблонов;
- в) расширяет и углубляет содержание педагогической деятельности;
- г) способствует непрерывному развитию педагогической личности.

VIII. Художественно-дидактический метод является главнейшим путем эстетического воспитания и сильнейшим орудием педагогической реформы.

Основы эстетического воспитания.

Курс Я.А. Мамонтова. 1920. Харьков.

/ЦАВОВУ України. – Ф.166, оп. 1, од. зб. 1102, ч.3. Арк. 263-265/.

***Доповідь Я.А. Мамонтова на тему:
«Сучасні течії в системі освіти»***

1. Мета: наукова орієнтація в останніх напрямках сучасної педагогічної теорії та практики.

Педагогічною течією або напрямом називають систему педагогічних думок, що утворюють суцільний світогляд. Необхідними елементами педагогічного процесу є: педагог, учень (дитячий колектив) і дидактичний матеріал. Координація цих елементів залежить від мети виховання.

Метод – практичний вираз даної координації. Організаційні форми вираза – відношення до соціального оточення. Таким чином, педагогічна система – світогляд, координуючий для певної мети основні педагогічні фактори і регулюючий їх відношення до даного суспільства.

Педагогічний напрям характеризується по 30м лініям: телеологічній, методичній та організаційній.

2. Метод: аналіз конкретного матеріалу за окремими педагогічними течіями і синтез окремих ідей в суцільній філософській системі. Залежність педагогічної ідеології від соціально-економічної структури доби і загальних культурних настроїв.

Методичні форми: лекції, дискусійні розмови, доклади курсантів.

3. Місце в навчальному плані: орієнтація в педагогічних думках можлива лише на ґрунті повної підготовки курсантів з таких дисциплін: психологія, педологія, дидактика та на досить високому рівні знань в галузі соціально-політичних наук. Тому, курс «Сучасні педагогічні течії» мусить закінчувати педагогічну освіту, гармонізувати окремі знання про дитину, методи виховання, форми суспільного життя в певну систему.

Програма:

1. Педагогічний індивідуалізм.

А) Анархічний: Е. Кей, Л. Толстой, К. Вентцель

Б) Естетичний: Є. Вебер, Ф. Гансберг, К. Ланге, К. Лінде, Г. Шарельман.

2. Педагогічний колективізм.

А) Національний: Г. Кершенштейнер, В. Рейн, Ф. Ферстер.

Б) Універсальний: Р. Зейдель, П. Наторп.

В) Інтернаціональний: Г. Гринько, П. Естрейх, А. Луначарський, Г. Шульц.

3. Педагогічний еклектизм.

А) Індивідуальний: Г. Будде, Р. Ейкен, М. Рубінштейн.

Б) Позитивістичний: В. Лай, Є. Мейман.

Педагогічний активізм: трудовий принцип у працях Дж. Дьюї, В. Лая та інш.

Література: О. Музиченко. Сучасні педагогічні течії.

Я. Мамонтов. Сучасні педагогічні течії.

/ЦДАВОВУ України. Ф. 166, оп.2. од. зб 1418, ч. 2, Арк. 369./

Наукове видання

СОКОЛОВА А. В.
ВНЕСОК Я. А. МАМОНТОВА
У РОЗРОБКУ ПИТАНЬ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ
ФОРМУВАННЯ
ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Монографія

Підписано до друку 04.09.2017
Формат 60х84 1/16 Папір офсетний.

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
Україна, 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29